

DARIUSZ NIEMIEC

<https://orcid.org/0000-0003-1650-1144>

(Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

JADWIGA OLBROT

(Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)

GOTYCKIE I RENESANSOWE ORAZ MANIERYSTYCZNE KAFLE PIECOWE Z WYSTROJU PIECÓW GRZEWCZYCH KLASZTORU DOMINIKANÓW W KRAKOWIE

Abstrakt

W prezentowanym artykule analizie stylistyczno-technologicznej oraz chronologicznej poddano duży zespół kafli piecowych odkrytych w trakcie prac wykopaliskowych na terenie klasztoru dominikanów w Krakowie. W wyniku badań archeologicznych wydzielono kilka grup chronologicznych kafli piecowych, z których najstarsze, w typie kafli garnkowych, można odnosić do 2. połowy XIV i XV wieku. Młodszą średniowieczną grupę stanowi wyjątkowy zespół późnogotyckich kafli płytowych z XV/XVI w. z bogatymi przedstawieniami figuralnymi. Najbogatszy pod względem motywów, stylistyki, kolorystyki technologii jest duży zbiór renesansowych kafli płytowych znalezionych na terenie klasztoru. Część wyrobów zduńskich z tego okresu udało się powiązać ze znanymi historycznie warsztatami takich mistrzów jak Grzegorz Kapłaniec z podkrakowskiego Piasku czy Bartosz z Kazimierza. Najmłodszą grupę analizowanych kafli stanowią egzemplarze zdobione manierystyczną stylistyką z 1. połowy XVII wieku. Artykuł zawiera też informację o domniemanych reliktach pieców do produkcji kafli oraz o funkcjonującym w klasztorze nowożytnym systemie grzewczym mieszanym złożonym z pieca kaflowego i pieca typu *hypocaustum*.

Słowa kluczowe: klasztor dominikanów w Krakowie, piec kaflowy, kafle garnkowe i płytowe, matryca ceramiczna, Grzegorz Kapłaniec, Bartosz z Kazimierza, hypocaustum

Najstarszymi elementami późnośredniowiecznych urządzeń grzewczych rozpoznanych w klasztorze Dominikanów jest zespół piecowych kafli naczyniowych odkrytych na głębokości 520–560 cm, w obrębie najstarszej części wypełniska dołu kloacznego latryny z XV wieku, rozpoznanej na podwórzu klasztornej kamienicy przy ulicy Dominikańskiej 1. We wspomnianym zespole zidentyfikowano trzy typy kafli naczyniowych, w tym jeden o zróżnicowanych wymiarach, co może wskazywać na trzy różne typy pieców zbudowanych z takich kafli i użytkowanych w tym czasie w klasztorze oraz w zwiążanych z nim kamienicach.

Najprawdopodobniej najstarszym typem kafli naczyniowych odkrytym w krakowskim klasztorze Dominikanów jest pojedynczy egzemplarz wysokiego kafla garnkowego, tzw. pucharowego o ściankach prostych i profilowanym czworokątnym

wylewie, wypalonego w piecu w atmosferze utleniającej, bez śladów polewy, o wysokości dochodzącej do 21,7 cm, wymiarach otworu 13,9 × 13,6 cm i średnicy dna 12,3 cm (il. 1). Analogiczne smukłe formy kafli garnkowych znane są z najstarszych zespołów takich kafli odkrytych na ziemiach polskich w Starej Warszawie, na zamku w Inowłodzu czy w gródku w Siedlądzkowie, gdzie datowane są na połowę XIV wieku¹. Znacznie wcześniej, bo już na

¹ Zob. Aleksandra Świechowska, *Kafle warszawskie*, w: *Szkice staromiejskie*, Warszawa 1955, s. 164, il. 2–4; Janina Kamińska, *Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, 1969, nr 15, s. 40–41, tab. IV; Maria Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa 1987, s. 82–83, il. 1, 2; Jerzy Augustyniak, *Zamek w Inowłodzu*, Łódź 1992, s. 74.

2. połowę XIII i XIV wieku, datuje się takie kafle odkryte na Śląsku, m.in. z posesji przy ulicy Bernardyńskiej we Wrocławiu². Do tej pory w Krakowie nie były znane znaleziska w tym konkretnym typie. Opisany typ smukłych kafli garnkowych jest na razie jedynym sygnałem wskazującym na możliwość funkcjonowania w klasztorze pieców kafłowych już w XV, a nawet wcześniej – w 2. połowie XIV wieku. Kontekst odkrycia omawianego kafła na dnie piętnastowiecznej latryny wskazuje na związek rozbiórki pieca z okresem schyłku XV wieku i tym samym wcześniejszą – co najmniej 1. połowa XV lub nawet 2. połowa XIV wieku – chronologię jego budowy i użytkowania. Bryła pieca zbudowanego z tego typu kafli pucharowych znana jest z grafiki wydrukowanej w Augsburgu w 1532 roku, w niemieckim tłumaczeniu dzieła Francesca Petrarki *Von der Artzney bayder Glück, des guten und widerwertigen* (il. 1).

Drugą, najliczniejszą, grupę kafli naczyniowych stanowią cztery fragmenty kafli miskowych o ściankach profilowanych, wypalonych w piecu w atmosferze utleniającej, bez śladów polewy, o zróżnicowanej wysokości 11,2–12,7 cm oraz wymiarach otworu 19,5×19,5 cm lub 19,8×19,8 cm (19,5×19,5 cm i zróżnicowanej średnicy dna 11,4 cm lub 12,3–12,4 cm (il. 2–5). Podane rozpiętości pomiędzy wymiarami poszczególnych kafli miskowych pozwalają sadzić, że mogą one pochodzić nawet z kilku rozebranych pieców lub z jednego albo dwóch pieców o zróżnicowanej morfologii³. Analogiczne kafle znane są z odkryć na wzgórzu wawelskim⁴ oraz na Starym Mieście przy ulicy św. Tomasza 32–34⁵ i na krakowskim Kazimierzu⁶. Na podstawie kontekstu

odkrycia i analogii z ziem polskich ten typ kafli należy wiązać z piecami funkcjonującymi w klasztorze Dominikanów w XV wieku. Najbardziej typowy kształt bryły późnogotyckiego pieca złożonego z nieglazurowanych kafli miskowych został bardzo szczegółowo odwzorowany na kolorowej miniaturze z 1582 roku z niemieckiego traktatu alchemicznego *Splendor Solis* (Londyn, British Library Harley MS 3469, Folio 31v)⁷, która jest pod względem artystycznym i technicznym lepszą, choć młodszą kopią wcześniejszej miniatury z lat 1531–1532 autorstwa augsburskiego mistrza Jörga Breua Starszego (il. 6) z najstarszej ilustrowanej niemieckiej wersji tego samego traktatu alchemicznego (Berlin, Kupferstichkabinett, Cod. 78 D 2, Folio 26)⁸.

Najbardziej ozdobny charakter ma trzeci typ kafli naczyniowych, reprezentowany przez dwa całe kafle miskowe i pojedynczy fragment trzeciego o ściankach profilowanych i pokrytych w części ekspozycyjnej oliwkowo-zielonym szkliwem, o wysokości 11,1–11,7 cm oraz wymiarach otworu 17,4×17,4 cm i średnicy dna 11,2 cm (il. 7, 8). Na podstawie kontekstu odkrycia i cech szkliwa oraz analogii z ziem polskich ten typ kafli również należy wiązać z piecami funkcjonującymi w klasztorze przed schyłkiem XV wieku. Jedyne do tej pory znane gotyckie glazurowane kafle miskowe z XV w. znalezione w Krakowie pochodzą ze starszych przypadkowych odkryć przy ulicy św. Jana 18 i są obecnie przechowywane w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie⁹. Analogiczne, lecz znacznie później datowane kafle miskowe z nieco odmienną ozdobną glazurą z 2. ćwierci XVI wieku, znane są z odkryć w Krakowie przy ulicy św. Tomasza 34¹⁰. Typowy

² Katarzyna Dymek, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, Wrocław 1995, s. 40–41.

³ Por. M. Dąbrowska, *Kafle i piece kafłowe*, op.cit., s. 83.

⁴ Magdalena Szewczyk-Wojtasiewicz, *Kafel miskowy o otworze kwadratowym*, w: Kraków. Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791, Kraków 2007, s. 427, nota i il. VII.38.

⁵ Zob. Marian Myszkowski, *Kraków, st. 2, ul. Św. Tomasza 32, gm. loco, woj. małopolskie, AZP 102-56*, „Informator Archeologiczny. Badania 1999”, red. Dorota Csáky, Michał Bugaj, Warszawa 2011, s. 178; Maryla Dryja, Sławomir Dryja, *Pozostałości pieca grzewczego z pierwszej ćwierci XVI wieku z badań przy ul. Św. Tomasza 34 w Krakowie*, w: *Rzeczy i ludzie. Kultura materialna w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym. Studia dedykowane Marii Dąbrowskiej*, red. Magdalena Bis, Wojciech Bis, Warszawa 2014, s. 109–116, il. 6.

⁶ Zob. Dariusz Niemiec, *Die Sondagen im Bereich des Gartens des Augustinerinnen-Klosters in Kraków-Kazimierz, Skaleczna-Straße 10*, w: *Recherches Archeologiques de 1999–2003*, Kraków 2006, ryc. 3.

⁷ Zob. *Splendor Solis. Alchemical treatises of Solomon Trismosin*, London 1920, tabl. XXI; http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_3469_fs001r, dostęp 14.09.2022.

⁸ Zob. <https://smb.museum-digital.de/singleimage?resourceid=114968>, dostęp 14.09.2022; Jörg Völlnagel, *Harley MS. 3469: Splendor Solis or Splendour of the Sun – A German Alchemical Manuscript*, eBLJ 2011, Article 8, s. 3, il. 6, <https://www.bl.uk/ebj/2011/articles/article8.html>, dostęp 14.09.2022; Jan Kypta, Jaromír Žegklitz, *Gotické a renesanční kamnářství v českých zemích*, w: *Svět kachlových kamen. Kachle a kachlová kamna severozápadních Čech*, Most 2017, s. 38, il. 21; Rafał T. Prinke, *History and Authorship of Splendor Solis*, w: *Splendor Solis. The Worlds Most Famous Alchemical Manuscript*, London 2019, s. 50.

⁹ Zob. Bożena Kostuch, *Kafel miskowy*, <https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/127207>, dostęp 14.09.2022.

¹⁰ Zob. Katarzyna Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, Kraków 2012, s. 30,

1. Późnośredniowieczny kafel naczyniowy w typie tzw. kafla pucharowego z 2. poł. XIV–XV w. odkryty w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głębokości 520–560 cm wraz z ikonografią bryły pieca zbudowanego z analogicznych kaflów pucharowych z augsburskiej grafiki wydrukowanej w 1532 r. Oprac. graf. Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

kształt bryły późnogotyckiego pieca z przełomu XV i XVI wieku, złożonego z glazurowanych na zielono kaflów miskowych, znany jest z norymberskiej ikonografii odnoszonej na podstawie oryginalnego opisu do 1513 roku, a pochodzącej z pierwszego tomu *Das Hausbuch der Landauerschen Zwölfbrüderstiftung zu Nürnberg* (Stadtbibliothek Nürnberg, Amb.

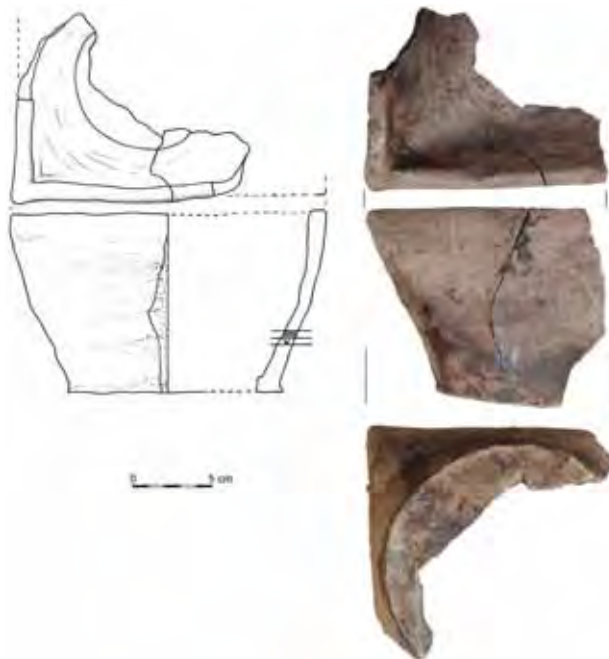
96–98; M. Dryja, S. Dryja, *Pozostałości pieca grzewczego*, op.cit., s. 109–116, il. 5, 7.

279.2° Folio 10 verso)¹¹ oraz z dwóch kolorowanych miedziorytów odbitych jako ilustracje dzieła dedykowanego cesarzowi Maksymilianowi I Habsburo-

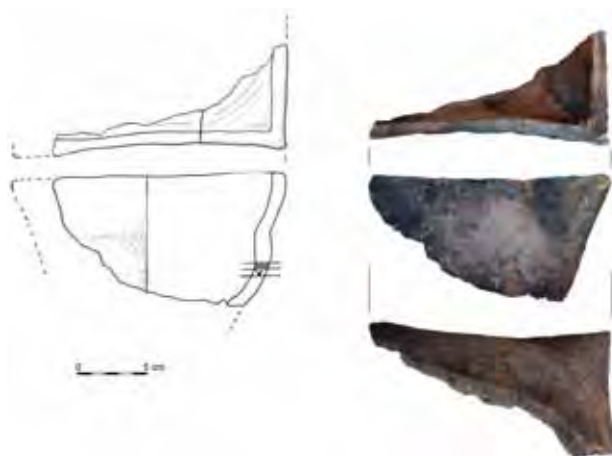
¹¹ Zob. <https://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-279-10-v/data>, dostęp 2.11.2022. Reprodukcyjne obydwa zachowanych tomów *Das Hausbuch der Landauerschen Zwölfbrüderstiftung zu Nürnberg* wraz z cytowaną ilustracją są dostępne na wspólnej oficjalnej stronie internetowej Germanische Nationalmuseum i Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg: <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/>.

2. Fragment późnośredniowiecznego kafla miskowego z XV w. odkryty w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głębokości 520–560 cm. Oprac. graf. Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

3. Fragment późnośredniowiecznego kafla miskowego z XV w. odkryty w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głęb. 520–560 cm. Oprac. graf. Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

4. Fragment późnośredniowiecznego kafla miskowego z XV w. odkryty w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głęb. 520–560 cm. Oprac. graf. Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

5. Fragment późnośredniowiecznego kafla miskowego z XV w. odkryty w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głęb. 520–560 cm. Oprac. graf. Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

wi i określanemu w skrócie jako *Theuerdank* (miedzioryty nr 73 i 86), które wydrukowano w 1517 roku w Augsburgu (il. 9)¹².

Oprócz opisanych kafla garnkowych datowanych na XV wiek należy zwrócić uwagę na wyjątkowy

kafla płytowy znaleziony w starszej części wypełniska latryny na zbliżonej głębokości 520–540 cm, z archaicznym gotyckim przedstawieniem sceny Hołdu Trzech Króli (il. 10, 11)¹³. Na kaflu tym wy-

¹² Zob. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00013106?page=18,19>, dostęp 14.09.2022.

¹³ Zob. Anna Bojęś-Białasik, Dariusz Niemiec, *Medieval Ceramics Techniques in Architecture of Krakow's Dominicans*, „Forum Urbes Medii Aevi”, T. 16: 2015, nr 9, s. 48.

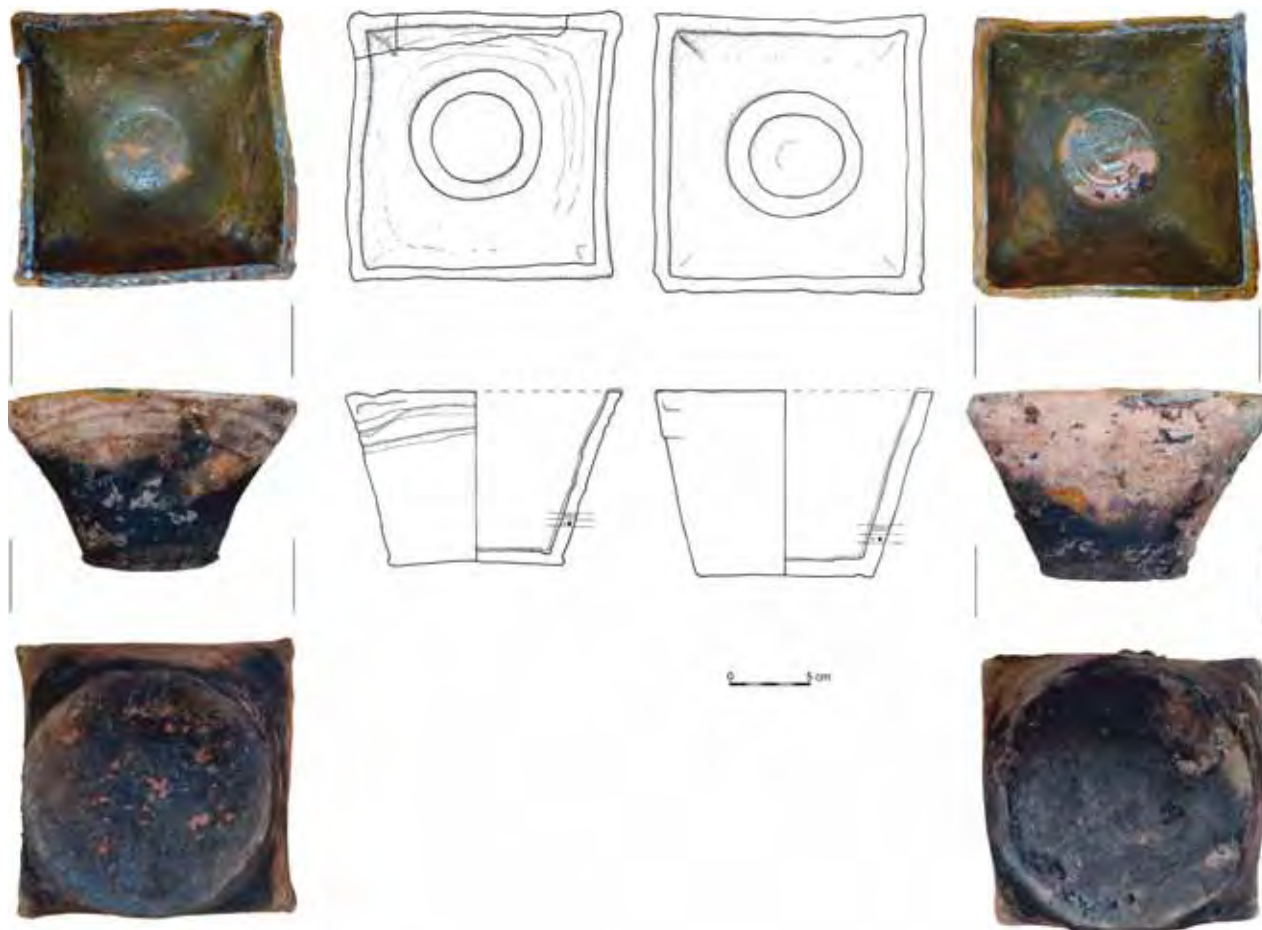

6. Wygląd późnogotyckiego pieca złożonego z nieglazurowanych kafli miskowych odwzorowany na miniaturze augsburskiego mistrza Jörga Breua Starszego z lat 1531–1532 oraz fragment miniatury ze szczegółami pieca pochodzący z młodszej kopii *Splendor Solis* z 1582 r. Oprac. graf. Dariusz Niemiec z wykorzystaniem rycin ze stron internetowych: <https://smb.museum-digital.de/singleimage?resourceid=114968> i http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_3469_fs001r, dostęp 30.04.2022

7. Fragment późnośredniowiecznego kafał miskowego z XV w. pokrytego szkliwem, odkryty w Krakowie w łatrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głębokości 520–560 cm. Oprac. graf. Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

obrażono dość schematycznie trzy postaci z koronami na głowie, ubrane w drapowane szaty, trzymające biblijne dary (złoto, kadzidło i mirrę). Dwie z nich ukazano w pozycji stojącej, trzecią w pozycji klęczącej tuż przed Dzieciątkiem. Środkowa postać wskazuje lewą dłoń na Gwiazdę Betlejemską. Siedzącą z Jezusem na kolanach Maryję przedstawiono w otoczonej nimbem koronie. Nad jej głową widoczna jest konstrukcja dachu szopki betlejemskiej, a tuż nad nim wyobrażona została gwiazda. Przy dolnej krawędzi płyciny kafał odbito ozdobny motyw wstęgi złożonej z zaplatanych trójkątów. Nie zachowała się środkowa część z postacią klęczącego króla. Kafał został wypalony w piecu w atmosferze utleniającej i w wyniku pożaru uległ wtórnemu przepaleniu, miejscami zżużleniu. Na zachowanej partii nie stwierdzono żadnych śladów szkliwa. Z Krakowa znany jest drugi kafał z niemal identycznym przedstawieniem, pokryty zielono-oliwkowym szkliwem (il. 11), który odnaleziono w północnej części ogrodu klasztoru Kapucynów, wśród relikwów

8. Dwa późnośredniowieczne kafle miskowe z XV w. pokryte szklivem, odkryte w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głębokości 520–560 cm. Oprac. graf. Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

pieców zduńskich zlokalizowanych na zapleczu historycznej ulicy Garncarskiej¹⁴ i w pobliżu tej samej (?) lub sąsiedniej (?) pracowni odkrytej w okresie międzywojennym przy ulicy Krupniczej 26 w związku z remontem kamienicy nabytej przez Józefa Mehoffera. Ten sam niemal identyczny schemat ikonograficzny przedstawień Pokłonu Trzech Króli (często w odbiciu lustrzanym) jest najliczniej reprezentowany wśród odkryć gotyckich kafli z terenu Czech i Moraw¹⁵. Stosunkowo liczną grupę czeskich i morawskich znalezisk takich kafli stanowią m.in. egzemplarze odkryte w Pradze, Českým Krumlovie, Roudnicku, Týřovie i Brnie oraz w obrębie

zamków Lipnice i Velké Meziříčí, gdzie datowane są na 2. połowę XV wieku¹⁶. Wyjątkowa popularność w Czechach takiego układu ikonograficznego owej sceny może być wynikiem recepcji identycznego schematu ikonograficznego Pokłonu Trzech Króli znanego z wielkiego malowidła zachowanego w praskiej katedrze św. Wita na ścianie kaplicy św. Wojciecha i św. Doroty (tzw. Saskiej), dzieła z kręgu tzw. Mistrza Ołtarza z Trzeboni z ok. 1370 roku (il. 11)¹⁷. Wszystkie, połączone dość spójnie, elementy

¹⁴ Zob. Maryla Dryja, *Pracownia garncarska z XVI wieku na ul. Loretańskiej 11 w Krakowie*, w: *Rzeczy i ludzie*, op.cit., s. 131, il. 3.

¹⁵ Zob. Zdeněk Hazlbauer, *Zobrazení Ježíše v dětské podobě na českých gotických reliéfních kachlích*, „Archaeologia Historica”, T. 21: 1996, s. 455–458; Čeněk Pavlík, Michal Vitanovský, *Encyklopedie kachlů v Čechách a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance*, Praha 2004, s. 37–38, 199, il. 110–117.

¹⁶ Zob. Vladimír Nekuda, Květa Reichertová, *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*, Brno 1968, s. 403, tabl. XCVIII:3; Zdeněk Hazlbauer, *Historické kamnové kachle z Rabštejna nad Střelou*, Praha 1995, il. 9:1; Z. Hazlbauer, *Zobrazení Ježíše*, op.cit., s. 456, il. 1:3, 4, 5; Dana Menoušková, Zdeněk Měřínský, *Krása, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska*, Uherské Hradiště 2008, s. 21, il. 30, 31; Irena Loskotová, *Brněnské kamnové kachle období gotiky*, Brno 2011, ops. 12–14, 241, il. 4, tabl. V.

¹⁷ Jiří Burian, *Katedrála sv. Víta na Pražském hradě*, Praha 1980, il. 98; Jiří Kuthan, Jan Royt, *Katedrála*

9. Wygląd późnogotyckiego pieca złożonego z glazurowanych na zielono kafli miskowych, odwzorowany w ikonografii z 1513 r. z pierwszego tomu *Das Hausbuch der Landauerschen Zwölfbrüderstiftung zu Nürnberg* oraz miedziorytu 73 z dzieła *Theuerdank* z 1517 r. Oprac. graf. Dariusz Niemiec z wykorzystaniem rycin ze stron internetowych: <https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-279-10-v/data> i <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00013106&pimage=336&v=100&nav=&l=de>, dostęp 30.04.2022

składowe tej kompozycji nie znajdują ścisłych analogii ani w znakomitym malowidle Mistrza Teodoryka ze sceną Hołdu Trzech Króli ze ściany kaplicy Świętego Krzyża w Karlštejnie¹⁸, ani w innych środkowo- czy nawet zachodnioeuropejskich przy-

sv. Víta, Václava a Vojtěcha. *Svatyně českých patronů a králů*, Praha 2011, s. 313–314; Jan Royt, *Mistr Třeboňského oltáře*, Praha 2013, s. 73, il. 24.

¹⁸ Zob. Jiří Fajt, Jan Royt, *Magister Theodoricus – dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*, Praha 1997, s. 25–27, il. 23–27; Marek Walczak, *Mistr Teodoryk i czeskie malarstwo XIV wieku*, Wielcy Malarze, t. 144, Kraków 2001, il. na s. 16. Trudno zgodzić się z opinią najdobitniej wyrażoną przez Jana Royta o ścisłej zależności malowidła z Epifanią z praskiej katedry od przytaczanego malowidła Mistrza Teodoryka z Karlštejnu – zob. J. Royt, *Mistr Třeboňského oltáře*, op.cit., s. 73. W znanym malowidle Mistrza Teodoryka brak istotnego motywu w postaci

kładach tej epifanijnej sceny, znanych z innych dzieł sztuki gotyku¹⁹.

Wśród późnośredniowiecznych kafli odkrytych w latrynie przy ulicy Dominikańskiej 1 na głębokości 520–540 cm zachował się też dolny fragment kafała z późnogotyckim przedstawieniem bestii, być może gryfa, smoka lub lwa, o czym mogą świadczyć łapy zakończone ostrymi pazurami (il. 12). Obraz opisane kafała jest niemal identyczne z obramieniami serii późnogotyckich kafli wawelskich z gryfami²⁰,

stojącego środkowego króla z wyciągniętą ręką i dłonią wskazującą wysoko na Gwiazdę Betlejemską.

¹⁹ Por. I. Loskotová, *Brněnské kamenné kachle*, op.cit., s. 15, il. 4:1; *Die Heiligen Drei Könige. Mythos, Kunst und Kult*, red. Manuela Beer, Iris Metje, Karen Straub, Saskia Werth, Köln–München 2014.

²⁰ Por. Stanisław Świerż-Zaleski, *O piecach królewskich z roku 1525 mistrza Bartłomieja z Kazimierza*

10. Gotycki kafel płytowy z przedstawieniem sceny *Holdu Trzech Króli*, odkryty w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głęb. 520–540 cm. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

datowanych na koniec XV lub na początek XVI stulecia. Kafle ze zbliżonymi przedstawieniami gryfów z 2. połowy XV wieku znane są też z terenu Czech i Moraw (m.in. z klasztoru Franciszkanów w Brnie) czy Śląska Opawskiego²¹. Należy jednak zaznaczyć, że z odkryć wawelskich znany jest też gotycki kafel z XV wieku z kroczącym smokiem mającym łapy z ostrymi pazurami²². Analogiczne późnogotyckie przedstawienia smoków znane są również z czeskiego kaflarstwa²³. Z kolei z odkryć dokonanych na

na zamku wawelskim, „Rzeczy Piękne”, 1931, r. 10, nr 7–12, s. 145, il. 2; Maria Piątkiewicz-Dereniowa, *Die Hafnerkunst in Krakau zur Zeit der Renaissance*, w: *Polen im Zeitalter der Jagiellonen 1386–1572*, red. Gottfried Stangler, Franciszek Stolorz, Wien 1986, s. 386, kat. nr 250; Dorota Gabryś, *Kafel łączący*, w: *Kraków. Europejskie miasto*, op.cit., s. 429–430, nota i il. VII.49; Ibidem, s. 430, nota i il. VIII.50; eadem, *Kafel wypełniający z przedstawieniem gryfa*, w: *Kraków. Europejskie miasto*, op.cit., s. 427–428, nota i il. VII.40, VII.41, VII.42, VII.43.

²¹ Zob. Č. Pavlík, M. Vitanovský, *Encyklopedie kachlí v Čechách a ve Slezku*, op.cit., s. 76–78, il. 485–497; Dana Menoušková, *Motiv bájněho gryfa na reliéfech moravských a slezských středověkých komorových kachlí*, „Archaeologia Historica”, T. 34: 2009, s. 232, il. 8:1.

²² Zob. Elżbieta Maria Firlet, *Smocza Jama na Wawelu*, Kraków 1996, s. 130, 131, il. 100.

²³ Zob. Čeněk Pavlík, *Draci na kachlích gotiky a renesance aneb kouzelný svět fantazie*, „Archaeologia Historica”, T. 35: 2010, s. 276–278, il. 1.

zamku w Inowłodzu pochodzą wczesnorenesansowe kafle z przedstawieniami lwów²⁴.

Wyraźnie młodszym pod względem stylistyki i chronologii zespołem kafli płytowych są dwa późnogotyckie kafle z motywami heraldycznymi odkryte w latrynie nieco płycej, bo na głębokości 480–520 cm. Jednym z nich, zachowanym w całości, jest wyjątkowy heraldyczny kafel płytowy z nieukoronowanym orłem z czasów jagiellońskich (il. 13)²⁵. Na drugim przedstawiono postać młodego dworzanina oznaczonego herbem szlacheckim Leliwa i wskazującego na sowę (il. 14)²⁶. W obydwu kaflach zastosowano typ asymetrycznej późnogotyckiej tarczy z wycięciami z prawego boku i półkolistą podstawą. Ten typ stylizacji heraldycznej tarczy jest odnoszony do ostatniej dekady XV wieku²⁷. Obydwa kafle pokryte zostały szklivem ołowowym z dodatkiem miedzi o barwie oliwko-zielonej, typowym dla późnośredniowiecznego rzemiosła garncarskiego. Jednak takie elementy stylizacji, jak kształty samych tarcz herbowych z protorenesansowymi wycięciami kartuszy po jednej stronie czy renesansowy strój dworzanina, mają wyraźne cechy stylistyki wczesnorenesansowej, co oznacza, że kafle i zbudowane z nich piece należy datować na schyłek XV i początek XVI wieku. Wykazano, że stylizacja skrzydeł nieukoronowanego orła z kafła odkrytego w klasztorze dominikańskim ma swoje ścisłe odpowiedniki w szczegółach uformowania skrzydeł i upierzenia królewskiego orła z późnogotyckiej tablicy fundacyjnej Collegium Maius Uniwersytetu Krakowskiego wykonanej w warsztacie Wita Stwosza po 1493 roku²⁸ oraz analogicznego orła przedstawionego na całostronicowej miniaturze otwierają-

²⁴ Zob. Izabela Motylewska, *Renesansowe kafle z zamku w Inowłodzu*, Łódź 2008, tabl. XII.

²⁵ Zob. A. Bojęś-Białasik, D. Niemiec, *Medieval Ceramics Techniques*, op.cit., s. 47, il. 19; Dariusz Niemiec, *Średniowieczna heraldyka polska w ceramice budowlanej z klasztorów dominikanów w Krakowie i Oświęcimiu*, w: *Dominikanie o Polsce i Polakach*, Poznań 2020, s. 199, il. 10.

²⁶ Zob. A. Bojęś-Białasik, D. Niemiec, *Medieval Ceramics Techniques*, op.cit., s. 47–48; D. Niemiec, *Średniowieczna heraldyka polska*, op.cit., s. 201, il. 12.

²⁷ Por. Przemysław Mrozowski, *O sztuce i stylizacji heraldycznej w Polsce XIV–XV wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Seria Nowa”, T. 1: 1993, s. 88.

²⁸ Por. Józef Muczkowski, *Mieszkania i postępowanie uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych*, Kraków 1842, s. IV–V, il. K.W. Kielisińskiego z 1841 r. przed stroną tytułową; Karol Estreicher, *Collegium Maius – dzieje gmachu*, Kraków 1968, s. 77–79, il. 47, 48; Przemysław Mrozowski, *O stylizacji orla białego w sztuce*

11. Malowidło ze sceną Pokłonu Trzech Króli zachowane w praskiej katedrze św. Wita jako domniemany wzorzec czę-
skich i krakowskich kaflí płytowych ze sceną Epifanii (u góry); u dołu znaleziska kaflí z Krakowa z klasztoru Domini-
kanów (fot. Grzegorz Zygier) i klasztoru Kapucynów (fot. M. Mucha). Oprac. graf. Dariusz Niemiec z wykorzystaniem
publikacji Jiříego Buriana (1980) i Maryli Dryi (2014)

12. Fragment późnogotyckiego kafla płytowego z przedstawieniem niezidentyfikowanej bestii odkryty w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głębokości 520–540 cm. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

jącej III część graduła Jana Olbrachta z 1506 roku (il. 13)²⁹. W kontekście ramowego datowania orła na kaflu (po 1493 i przed 1506) można próbować identyfikować młodego dworzanina z herbem Leliwa i sową (il. 14) z symbolicznym przedstawieniem Jana Tarnowskiego, najmłodszego syna wojewody i kasztelana krakowskiego Jana Amora Tarnowskiego i jego drugiej małżonki Barbary z Rożnowa herbu Sulima³⁰. Nie bez znaczenia dla takiej próby jest fakt, że od 1501 roku młody Tarnowski był dworzaninem królewskim, Sowa – atrybut antycz-

polskiej, w: *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego*, red. Stefan K. Kuczyński, Warszawa 1995, s. 46, 97, il. 37; D. Niemiec, *Średniowieczna heraldyka polska*, op.cit., s. 181, 200, il. 11.

²⁹ Por. Barbara Miodońska, *Rex regum i rex Poloniae w dekoracji malarzkiej Graduła Jana Olbrachta i Pontyfikału Erazma Ciolka. Z zagadnień ikonografii władzy królewskiej w sztuce polskiej wieku XVI*, Kraków 1979, s. 115, il. 3; P. Mrozowski, *O stylizacji orła białego*, op.cit., s. 46, 99, il. 41; Aleksandra Jaworska, *Orzeł biały – herb państwa polskiego*, Warszawa 2003, s. 91, il. 14; D. Niemiec, *Średniowieczna heraldyka polska*, op.cit., s. 181, 200, il. 11.

³⁰ Stanisław Orzechowski, *Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego Kasztelana Krakowskiego, Hetmana Wielkiego Koronnego*, Sanok 1855, s. 41–42; Włodzimierz Dworzaczek, *Leliwici tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV–XV*, Warszawa 1971, s. 217; Zdzisław Spieralski, *Jan Tarnowski 1488–1561*, Warszawa 1977, s. 35–36; Włodzimierz Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985, s. 13–14, 433.

13. Późnogotycki kafel płytowy z heraldycznym nieukoronowanym orłem z lat 1493–1506 odkryty w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głębokości 480–520 cm. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot, fot. Grzegorz Zygiere

nej bogini mądrości Ateny-Minerwy – może być odczytywana jako dość wyrazisty symbol humanistycznego wykształcenia dworzanina wyobrazonego na kaflu, co w sposób szczególny mogłoby odnosić

14. Późnogotycki kafel płytowy z przedstawieniem młodzieńca w stroju dworskim z herbem Leliwa odkryty w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głębokości 480–520 cm. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot, fot. Grzegorz Zygiel

się do edukacji przyszłego hetmana. Analogiczne przedstawienia młodzieńców w stroju dworskim, z uniesioną prawą ręką i dłonią wskazującą na ptaka, znane są z innych znalezisk krakowskich i małopolskich, Śląska i Czech oraz Słowacji (il. 15)³¹, m.in.

³¹ Ostatnio analogie z tego obszaru do kafli tego typu zebrała Dominika Mazur, *Kafle piecowe jako źródło materialne i ikonograficzne – znaczenie kafli w rekonstrukcji materialnych i niematerialnych aspektów życia codziennego dawnych społeczeństw*, „Archaeologia Historica”, T. 39: 2014, s. 186–187, 192, il. 2.4–9.

z krakowskiego Kazimierza (ulica Szeroka 32). Na kafłu kazimierskim zamiast sowy pojawia się łąbądź, w miejsce herbu Leliwa herb Poraj-Różyce (il. 15), a znaleziska tej wersji kafli z dworzaninem znane są również z Bolesławca nad Prosną i Trenczyna (il. 15)³². Jednak najbardziej ściśle analogie stanowią kafle znalezione na terenie Słowacji, czyli ówczesnych Górnych Węgier, w Bańskiej Bystrzycy (il. 15). Na kilku egzemplarzach odkrytych w tym mieście w tle postaci młodego dworzanina, tak jak w egzemplarzu krakowskim, po lewej stronie odwzorowano herb Leliwa, a po prawej sowę³³. Wśród czeskich pierwowzorów tego typu wyróżnia się kafeł z Bouzova z młodzieńcem w stroju dworskim, identyfikowanym na podstawie późnogotyckiego napisu na towarzyszącej mu szarfie z biblijnym prorokiem Danielem (il. 15)³⁴, podobnie jak na innych kafłach z zamków w Rožnovie czy Javorníku-Jánským Vrchu³⁵ lub z Litoměřic, gdzie przedstawiony jest młodzieniec w stroju dworskim identyfikowany na podstawie napisu z izraelskim królem Dawidem³⁶.

Ze względu na stratyografię i stylistykę najpóźniej na 1. ćwierć XVI wieku należy datować późnogo-

³² Zob. Dominika Mazur, *Ornamentyka wybranych kafli piecowych z Krakowa jako przyczynek do badań nad kulturą i społeczeństwem XV- i XVI-wiecznego miasta*, „Szkło i Ceramika”, 2015, t. 66, nr 2, s. 11, il. 3; por. Maria Żemigala, *Ogrzewanie piecowe na zamku w Bolesławcu nad Prosną XIV–XVII w.*, Łódź 1987, fot. 97; Martin Kvietok, Marta Mácelová, *Krása kachlíc. Vzácné neskorogotické a renesančné kachlice. Katalóg výstavy*, Banská Bystrica 2013, il. 92, 93.

³³ Zob. Štefan Holčík, *Stredoveké kachliarstvo*, Bratislava 1978, il. 85; Marta Mácelová, *Gotické kachľové pece z banskobystrickej radnice*, „Archaeologia Historica”, T. 24: 1999, il. 5:2; Imre Holl, *Ungarisch-polnische Beziehungen Aufgrund der Ofenkacheln (zweite Hälfte 15. – erste Hälfte 16. Jahrhundert)*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, T. 55: 2004, s. 349, il. 10:1; Marta Mácelová, *Nepublikovaný súbor neskorogotických kachlíc z Dolnej ulice v Banskej Bystrici*, „Archaeologia Historica”, T. 34: 2009, il. 11; M. Kvietok, M. Mácelová, *Krása kachlíc*, op. cit., il. 90.

³⁴ Č. Pavlík, M. Vitanovský, *Encyklopedie kachlů v Čechách a ve Slezku*, op.cit., s. 195, il. 68; D. Menoušková, Z. Měřínský, *Krásá, která hřeje*, op.cit., s. 19, nota i il. 19; D. Mazur, *Kafle piecowe*, op.cit., s. 187.

³⁵ Č. Pavlík, M. Vitanovský, *Encyklopedie kachlů v Čechách a ve Slezku*, op.cit., s. 195, il. 69–71; D. Menoušková, Z. Měřínský, *Krásá, která hřeje*, op. cit., s. 20, nota i il. 20 i 21.

³⁶ Zob. D. Mazur, *Kafle piecowe*, op.cit., s. 187, 193, il. 2. 11–12; Markéta Soukupová, Michal Soukup, *Komorové kachle s náboženskými motivy – biblický král David*, w: *Svět kachlových kamen. Kachle a kachlová kamna severozápadních Čech*, op.cit., s. 114, nota i il. 012.

15. Analogie kaflarskie z terenu Małopolski, Słowacji (m.in. z herbem Poraj Różyców i łabędziem z Krakowa-Kazimierza, ulica Szeroka oraz Bolesławca nad Prosną i Trenczyna) i Czech do kafla z przedstawieniem młodzieńca w stroju dworskim z herbem Leliwa odkrytego w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1, w tym słowacki kafel z Bańskiej Bystrzycy z zestawieniem identycznych atrybutów. Oprac. Dariusz Niemiec z wykorzystaniem publikacji Marii Żemigwały (1987), Martina Kvietoka, Marty Mácelovej (2013), Dominiki Mazur (2015)

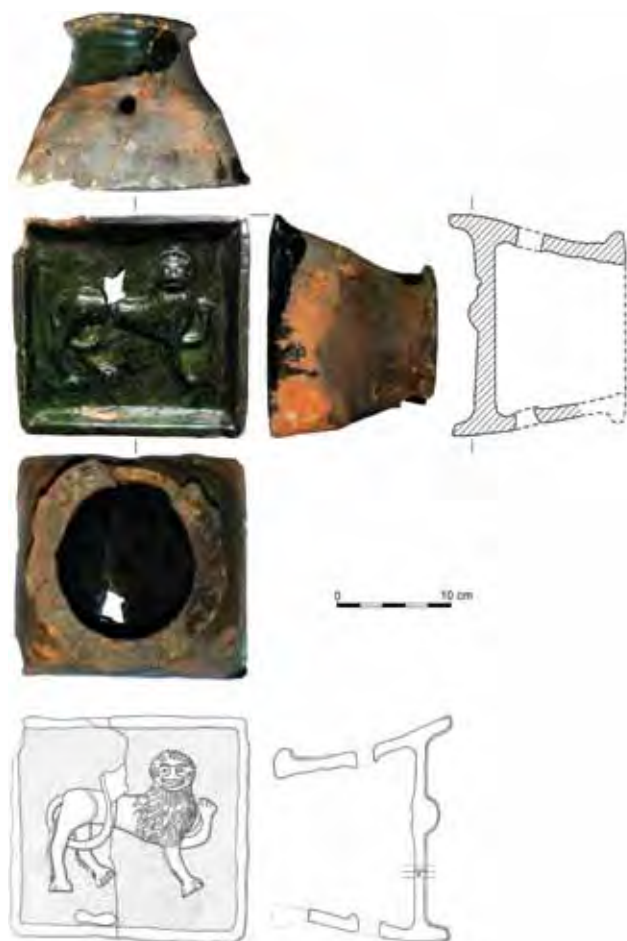
tycki kafel płytowy odkryty nieco płycej, bo już na głębokości 450–470 cm, z przedstawieniem „małpiego lwa” z kopytami, czyli mitologicznej hybrydy zwierzęcej określanej w antycznych i średniowiecznych bestiariuszach oraz fizjologiach jako mantykora (il. 16)³⁷. Jest on pokryty zielonym szkliwem. Poza opisanym egzemplarzem dominikańskim, jedynym znanym z ziem polskich kaflem z wyobrażeniem mantykory jest nieco starszy gotycki kafel z połowy XV wieku odkryty na zamku w Ujeździe koło Tomaszowa Mazowieckiego³⁸.

³⁷ Zob. A. Bojęś-Białasik, D. Niemiec, *Medieval Ceramics Techniques*, op.cit., s. 47; por. Richard W. Barber, *Bestiary. Being an English Version of the Bodleian Library, Oxford M.S. Bodley 764*, Woodbridge 1993, s. 63–64; James Fenimore Cooper, *Zwierzęta symboliczne i mityczne*, tłum. Anna Kozłowska-Ryś, Leszek Ryś, Poznań 1998, s. 160–161; Stanisław Kobielski, *Bestiariusz chrześcijański. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 209; Paweł Majewski, *Mantykora. Wczesna historia encyklopedii*, Warszawa 2022, s. 14–23.

³⁸ Marta Garas, *Zespół kaflí gotyckich z Ujazdu koło Tomaszowa Mazowieckiego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica”, T. 27: 2010, s. 194, 196, il. 8: 1.

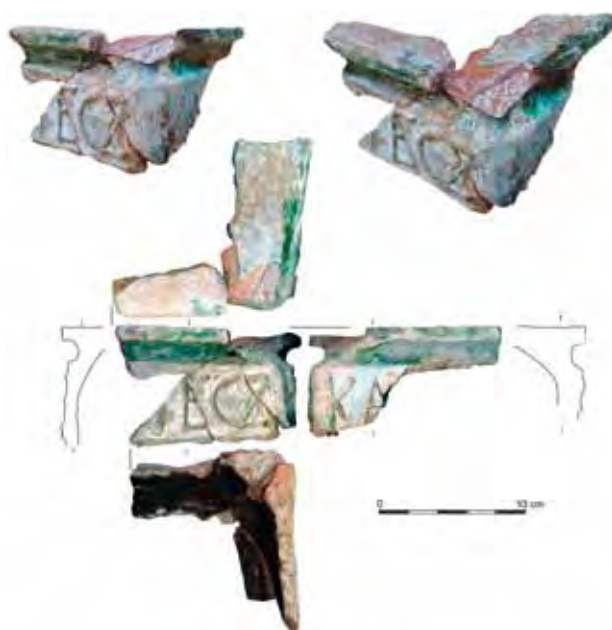
Najbardziej dobitnym dowodem wskazującym na związki późnogotyckich i wczesnorenesansowych kaflí odkrytych w obrębie klasztoru Dominikanów z podmiejskim warsztatem zduńskim i strycharskim Grzegorza Kapłańca na Piasku są fragmenty wczesnorenesansowego narożnego kaflí fryzowego z napisem odcisniętym wypukłymi literami (il. 17), które pozyskano w trakcie prac konserwatorskich w wyniku wykucia ze spoin wapiennych siedemnastowiecznych filarów fundamentowych południowego krążanka przy III wirydarzu³⁹. Na spodniej stronie zachowanej płytki kaflí zaobserwowano występowanie śladów okopceń świadczących o faktycznym użytkowaniu tego elementu w piecu grzewczym. Na odkrytych fragmentach można kolejno zidentyfikować z frontu lub z boku (?) końcowe litery: „YECZ”, a na prostopadłej partii kaflí początkowe litery wyrazu: „KA”. Całość napisu można wobec tego zrekonstruować jako „[KAPLAN]YECZ – KA[PLANYECZ]”, czyli dość zgodnie z zapisem wersji nazwiska/przy-

³⁹ Bezpośrednim odkrywcą tych fragmentów kaflí był mgr Tomasz Gwiazda pracujący wówczas na stanowisku konserwatorskim.

16. Późnogotycki kafel płytowy z wyobrażeniem mantykory z I. ćwierci XVI w. odkryty w Krakowie w latrynie przy ul. Dominikańskiej 1 na głębokości 450–470 cm. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot, fot. Grzegorz Zygiel

domka tego mistrza kaflarskiego odnotowanego w księdze przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie, w której pod datą 1499 został zapisany jako: *Grego-*

17. Unikatowy fragment wczesnorennesansowego narożnego kafla fryzowego z warsztatu krakowskiego zduna Grzegorza Kapłańca z Piasku z zachowanym napisem, który można rekonstruować jako „[KAPLANYEC]Z KAP[LAN]YECZ” odkryty w krakowskim klasztorze Dominikanów w fundamentach dawnego południowego krużganka przy III wirydarzu. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec

*rius Kaplaniecz de Kotschitza figulus*⁴⁰. W spisach podatkowych tę samą postać odnotowano jako *Kaplanyecz* z pomyłonym, źle zapisanym w oryginale (?) lub źle odczytanym zapisem imienia jako *georgius* (Georgius, Jerzy?)⁴¹. Z kolei w księgach sądu oficjała kurii biskupiej w Krakowie z lat 1513–1514 tego wybitnego zduna określono jako *Gregorius Caplanyecz lutifigulus de Arena extra muros Cracovienses*⁴². W rachunkach wawelskich od 1524 do 1529 roku był zapisywany jako: *Gregorius Caplanyecz lutifigulus* lub *Gregorius Caplanietz de suburbio Cracoviensi*⁴³. W przypadku omawianych

⁴⁰ Kazimierz Kaczmarczyk, *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506*, Kraków 1913, s. 356, poz. 8979.

⁴¹ Krystyna Pieradzka, *Garbary – przedmieście Krakowa (1363–1587)*, Kraków 1931, s. 40, przypis 7, 117.

⁴² Bolesław Przybyszewski, *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1501–1515*, Kraków 1965, s. 156, 157, 158, nr 193, 195, 196, 197.

⁴³ Adam Chmiel, *Wawel. Tom II. Materiały archiwalne do budowy zamku*, „Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, T. 5: 1913, s. 31, 42, 52, 52, 58, 76, 83; Maria Piątkiewicz-Dereniowa, *Kafle wawelskie okresu wczesnego renesansu*, Studia do Dziejów Wawelu, t. 2, Kraków 1961, s. 363, przypis 180; Bolesław Przybyszewski, *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów*

ułamków kafla fryzowych z klasztoru Dominikanów układ liter i typ liternictwa, zwłaszcza majuskułny zapis wielkiej litery K, jest wyraźnie odmienny od znanych do tej pory kilku typów fryzowych kafla Bartosza z Kazimierza⁴⁴ i na tej podstawie można ostatecznie wykluczyć ewentualną kolejną odmianę kafla z jego warsztatu. Jest to jednocześnie pierwszy przykład identyfikacji napisowego fryzu pieca kaflowego z zapisem nazwiska/przydomka Grzegorza Kapłańca, mistrza zduńskiego pochodzącego z małopolskich Koszyc i znanego do tej pory głównie z rachunków i zamówień wawelskich⁴⁵. W 1514 roku zduna Grzegorza Kapłańca wspomina się już jako mieszkańca Piasku na zewnątrz krakowskich murów (*de Arena extra muros Cracovienses*)⁴⁶. Z analizy nieco późniejszych źródeł pisanych wynika, że przed 1534 rokiem jego dom z warsztatem miał być zlokalizowany w części tego przedmieścia niedaleko Bramy Szewskiej pomiędzy garncarzami a Szlakiem (*Domuncula Caplaniecz in suburbio, extra portam Sutorum inter figulos circa Schlack*)⁴⁷. W innej zapisce dotyczącej położenia pracowni zduńskiej Kapłańca można przeczytać, że znajdowała się obok domu narożnego przy ówczesnej ulicy Krupniczej, tożsamej z współczesną ulicą Garnca-

ską (*in platea pulmentariorum in acie penes georgium Kaplanyecz*)⁴⁸. Na bliskie sąsiedztwo posesji Grzegorza Kapłańca z ówczesną ulicą Krupniczą wskazuje też zapiska z 1528 roku, w której wprost wymieniono go wśród mieszkańców Krupnik (*Gregorius Kaplanyecz et Joannis Bodzantja de Crupniki*)⁴⁹, a w nieco wcześniejszej zapisce z tego samego roku położenie jego posesji określono jeszcze inaczej – jako mieszkańca podkrakowskich Kawiorów (*Gregorius Kaplanyecz de Cawory*)⁵⁰. Tak różne (?), a być może po prostu dość rozległe, określenia miejsca zamieszkania i działalności jego warsztatu w obrębie przedmieścia Garbary wskazywać mogą na wyjątkowo duży zasięg działalności.

Z tym późnogotyckim i renesansowym warsztatem działającym na terenie zajętym częściowo w XVII w. przez zakon kapucynów można też powiązać znaleziska wczesnorenesansowych kafla ze sceną walki św. Jerzego ze smokiem, odkrytych przez Mariana Myszkę wśród relikwii miejskiego dworu opata cystersów mogiłskich rozpoznanego w Krakowie przy ulicy św. Tomasza 32⁵¹. Kafle z identycznymi szczegółami przedstawienia św. Jerzego znane są, co należy podkreślić, właśnie z warsztatu zidentyfikowanego na terenie klasztoru Kapucynów. W świetle nowych odkryć pozytywnie trzeba odnieść się do starszej hipotezy, że ślady rozległego warsztatu zduńskiego i strycharskiego zlokalizowanego pomiędzy historycznym domem Józefa Mehoffera a klasztorem Kapucynów łączyć można z działalnością „królewskiego” zduna Grzegorza Kapłańca z Piasku. Rozpoczęcie działania średniowiecznej cegielni miejskiej na przedmieściu przed Bramą Szewską, być może wynajętej przez Kapłańca po przybyciu do Krakowa w 1499 roku, odnosić należy do początku XV wieku i przedziału lat 1401–1404, kiedy w rachunkach miejskich wymieniono duże wydatki na *Horreum laterum ante Valvam Sutorum*⁵². W tym kontekście należy też podkreślić, że Grzegorz Kapłaniec, poza wysokiej klasy wyrobami kaflarskimi, realizował tradycyjny dla dawnej cegielni profil produkcji ceramiki

kapitułnych i kurialnych krakowskich 1526–1529, Kraków 1984, nr 283, s. 143.

⁴⁴ Zachowane na kaflach wawelskich napisy „DE KAZIMIRIA FECIT”, „BARTHOSC FECIT” oraz „BARTOS VCZINIL” na kaflach kazimierskich zostały wykonane zapewne w warsztacie Bartosza z Kazimierza w latach 20. i 30. XVI w. – S. Świerż-Zaleski, *O piecach królewskich*, op.cit., s. 145, il. 3; M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Kafle wawelskie*, op.cit., s. 331–332; eadem, *Bartosz z Kazimierza. Z dziejów krakowskiego kaflarstwa XVI w.*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN”, T. XXIV: 1982, nr 2, s. 357–358; M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Die Hafnerkunst in Krakau*, op.cit., s. 383, 389, 391, kat. nr 262, 269; D. Gabryś, *Kafel łączący*, op.cit., s. 429, nota i il. VII.46–VII.48; Ibidem, s. 429–430, nota i il. VII.49; ibidem, s. 430, nota i il. VIII.50; eadem, *Kafel narożny łączący*, w: *Kraków. Europejskie miasto*, op.cit., s. 430, nota i il. VII.51. Wczesnorenesansowe kafle z napisem „BARTOSCH FECIT” znane są także z zamku w Żywcu – zob. Aleksander Stankiewicz, *Trzy zespoły kafla z zamku w Żywcu*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, T. 18: 2012, s. 31, il. 1.

⁴⁵ M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Kafle wawelskie*, op.cit., s. 363.

⁴⁶ Ibidem, przypis 180; B. Przybyszewski, *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitułnych i kurialnych krakowskich 1501–1515*, op.cit., s. 157, nr 195.

⁴⁷ Zob. *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506. Część druga, trzecia i czwarta*, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków 1882, s. 755; K. Pieradzka, *Garbary*, op.cit., s. 117.

⁴⁸ Ibidem, s. 40, przypis 7.

⁴⁹ B. Przybyszewski, *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitułnych i kurialnych krakowskich 1526–1529*, op.cit., s. 80, nr 166.

⁵⁰ Ibidem, s. 75, nr 154

⁵¹ Zob. M. Myszkę, *Kraków, st. 2, ul. Św. Tomasza 32*, op.cit., s. 178.

⁵² Zob. *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa*, cz. 2, wyd. Franciszek Piekosiński, Józef Szujski, Kraków 1877, s. 329, 331, 334, 337.

budowlanej, od cegieł poprzez płytki posadzkowe po dachówki, co przy wieloletnich ogromnych wawelskich zamówieniach wymagać musiało od niego dysponowaniem w tej części przedmieścia olbrzymią przestrzenią, potrzebną na suszenie tego typu asortymentu⁵³, o powierzchni zapewne analogicznej do paryskiej dzielnicy pałacowo-ogrodowej Les Tuileries, założonej w XVI wieku w miejscu dawnych pracowni strycharskich produkujących na olbrzymią skalę dachówki ceramiczne i od francuskiej nazwy dachówek tak właśnie nazwanej⁵⁴. We wspomnianych rachunkach wawelskich odnotowano nawet wydatki z 1532 roku na budowę „szopy u Kapłańca, gdzie wykonywane będą dachówki” (*ad schopam apud Caplanietz ubi tegulae laborantar*)⁵⁵.

Kafle zdobione dekoracją z napisem imienia zduna należą do rzadziej występujących. Poza krakowskimi egzemplarzami do tego typu przykładów można zaliczyć m.in. płytki z podpisem „Hans Berman” pozyskiwane na Pomorzu Zachodnim i datowane od 1558 roku⁵⁶ czy zabytki znajdujące w Czechach, datowane na 2 połowę XVI i wiek XVII⁵⁷. Wydaje się, że krakowskie przykłady można zaliczyć do najwcześniejszych z ziem polskich, które zawierają swego rodzaju podpis wytwórcy. W sąsiednich Czechach najstarsze przykłady kafli z sygnaturami wytwórców pochodzą z lat siedemdziesiątych XV wieku⁵⁸.

Niewykluczone, że większość wyrobów kaflarskich na potrzeby krakowskich dominikanów była wykonywana przez zduna z Piasku nie na terenie tego przedmieścia, lecz już na miejscu, w samym klasztorze, na co może wskazywać odkrycie w 1973 roku przez o. Adama Studzińskiego dwóch fragmentów unikatowej matrycy glinianej do odciskania kafli (il. 18)⁵⁹. Niestety, nie została odnotowana żadna

informacja dotycząca dokładnego miejsca odnalezienia tego zabytku w obrębie przestrzeni klasztoru. Obydwa zachowane elementy świadczą o tym, że cała ceramiczna forma wykonana została z dość specyficznej gliny, która w wyniku wypału uzyskała nietypowy dla krakowskich wyrobów ceramicznych tego okresu kolor pomarańczowo-różowy. Być może była to forma wykonana z importowanego lub specjalnie przygotowanego surowca⁶⁰. Na pierwszym zachowanym ułamku widoczne jest wklęsłe negatywowe wyobrażenie fragmentu głowy biskupa w mitrze oraz towarzysząca mu krzywaśń laski pastorału umieszczone pod archiwoltą arkady. Sam łuk arkady ozdobiony został rzędem okrągłych elementów. Kurwatura pastorału ma formę zwiniętego liścia akantu. Mitra z kolei ozdobiona została pionowo biegnącym pasem, tzw. tytułusem, wypełnionym okrągłymi elementami dekoracyjnymi, oraz dwoma sześciopłatkowymi kwiatkami (po jednym w polu jej każdej połówki). Elementem wieńczącym mitrę jest krzyżyk. Na drugim zachowanym fragmencie tej samej matrycy (dolna narożna partia) we wklęsłym negatywie wyobrazono drobną klęczącą postać, wyraźnie mniejszą od biskupa (hierarchizacja wielkości postaci), ubraną w szatę z drapowanymi rękawami, z dłońmi złożonymi w geście modlitewnym, skierowanymi w dół. Obok niej widoczny jest pionowy architektoniczny element dekorowanej bazy oraz gładkiego trzonu kolumny. Wyraźnie wyolbrzymioną postać biskupa należy w tym schemacie ikonograficznym identyfikować ze św. Stanisławem ze Szczepanowa, a drobnego modlącego się mężczyznę w pozycji adoracji ze wskrzeszonym rycerzem Piotrowinem. Negatywowe szczegóły obydwu zachowanych fragmentów matrycy mają niemal ścisłą analogię i lustrzane odbicie lub nawet wzorzec w pozytywowym wizerunku św. Stanisława z Piotrowinem, który znany jest z brązowej plakiety zdobiącej klosz dzwonu Zygmunta (il. 19)⁶¹. Na

⁵³ Zob. Maria Kwapieniowa, *Organizacja produkcji i zbytu wyrobów garncarskich w Krakowie w XIV–XVIII w.*, w: *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV–XVIII w.)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 32.

⁵⁴ Podobną opinię o skali przestrzennej tego warsztatu wyraził Adam Chmiel, *Garncarze krakowscy*, Kraków 1907, s. 21.

⁵⁵ Zob. idem, *Wawel. Tom II*, op.cit., s. 192.

⁵⁶ Marcin Majewski, Iwona Wojciechowska, *Ceramika*, Archeologia Stargardu, t. 4, Stargard 2019, s. 86.

⁵⁷ Markéta Tymonová, *Výroba kamnářské keramiky v českých zemích a dílna v Opavě*, „Archaeologia Historica”, T. 39: 2014, s. 160, 162.

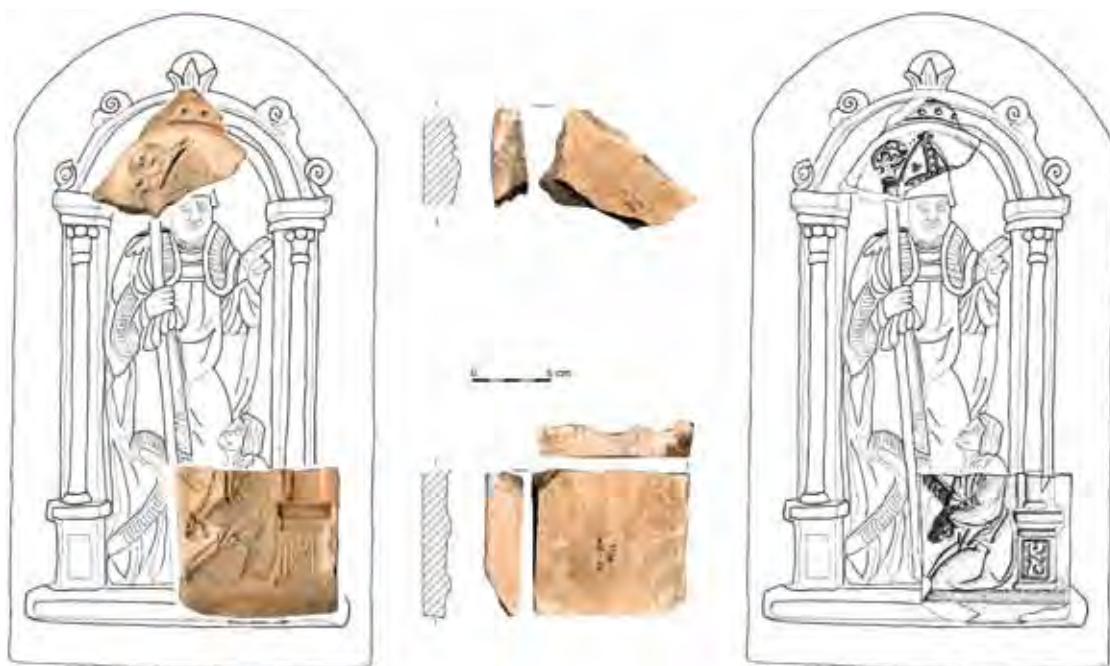
⁵⁸ Zdeněk Hazlbauer, *Sygnatury garncarskie na gotyckých i renesansových kaflach českých*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 2005, t. 53, nr 2, s. 205–216.

⁵⁹ Zob. A. Bojęś-Białasik, D. Niemieć, *Medieval Ceramics Techniques*, op.cit., s. 48, il. 20; Jadwiga Ol-

brot, *How to Heat a Medieval or Early Modern Monastery? Heating System in Monasteries in Poland*, „KSIO”, T. 3: 2020, s. 23–24, il. 8, za: <https://ksiocasopis.files.wordpress.com/2021/06/2-how-to-heat-a-medieval-or-early-modern-monastery.docx.pdf>, dostęp 14.09.2022.

⁶⁰ Niewykluczone, że omawianą matrycę wykonano z masy garncarskiej o innym składzie chemicznym, którą pozyskano ze złóż rzadko występujących w rejonie Krakowa lub do gliny żelazistej dodano kaolinitowy surowiec. Maria Kwapieniowa wskazuje na możliwość wybielania masy garncarskiej przez garncarzy poprzez dodanie białej glinki (eadem, *Garncarze krakowscy (XIV–XVIII w.)*, „Materiały Archeologiczne”, T. 12: 1972, s. 27).

⁶¹ Zob. Andrzej Bochniak, *500 lat Dzwonu Zygmunta*, Katowice 2021, s. 13, il. 3; Mieczysław Rokosz,

18. Fragmenty unikatowej matrycy glinianej do odciskania kafli z wczesnorenesansowym przedstawieniem św. Stanisława ze Szczepanowa i wskrzeszonego rycerza Piotrowina, wykonanej po 1520 r. i odkrytej w 1973 r. na terenie klasztoru Dominikanów w Krakowie przez o. Adama Studzińskiego OP. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

19. Wizerunek św. Stanisława z Piotrowinem z brązowej plakiety zdobiącej kłosz wawelskiego dzwonu Zygmunta (fot. ks. P. Guzik) oraz odlew gipsowy tej plakiety ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie. Oprac. graf. Dariusz Niemiec z wykorzystaniem fotografii kopii zabytku na stronie internetowej: <https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/zaawansowane/katalog/544176>, dostęp 30.04.2022

tej podstawie można bardzo wiarygodnie rekonstruować pozostałe niezachowane partie całej lub przynajmniej środkowej części matrycy oraz główny motyw hagiograficzny kafli odciskanych przy użyciu tej negatywowej formy.

Historyczną datę odlania elementów dzwonu Zygmunta przez Hansa Behama, czyli lata 1520–1521⁶², należy też uznać za *terminus post quem* dla datowania czasu wykonania i zastosowania opisywanej matrycy do wyrobu kafli, ze wskazaniem na lata dwudzieste XVI wieku, kiedy w źródłach rachunkowych poświadczona jest działalność krakowskiego mistrza zduńskiego Grzegorza Kapłańca. Reprezentujące ten sam schemat ikonograficzny, lecz bardziej uproszczone wizerunki św. Stanisława z Piotrowinem znane są też z ówczesnych druków, w tym z dzieła *Hymnus de divo presule et Martyre Stanislao tutelari Poloniae patrono* pochodzącego z 1519 roku czy z powstałego w podobnym czasie *Chronica Polonorum* Macieja Miechowity.

Relikty domniemanych pieców produkcyjnych z XV i XVI wieku odkrytych przez T. Dębowskiego i D. Niemca w gospodarczej strefie klasztoru po wschodniej stronie III wirydarza i zarazem po północnej stronie budynku postgotyckiej biblioteki (Gimnazjum św. Jacka) wskazywać mogą na ewentualne miejsce wykonywania i wypału kafli, dachówek i płytek posadzkowych wiązanych z tym okresem. W 2018 roku w części wschodniej przestrzeni głównego pomieszczenia organizowanego aktualnie Muzeum Polskiej Prowincji Dominikanów (w odległości 200 cm od ściany wschodniej głównej sali muzeum), w wykopie 30/18 rozpoznano relikty ceglanych ścianek o grubości 14 i 40 cm, wykonanych z cegieł palcowanych o wymiarach 8–8,5 × 12,5–13,5 × 28–28,5 cm, które oblepiono od zewnątrz gliną i w związku z tym zostały zinter-

pretowane jako pozostałości domniemanego pieca produkcyjnego użytkowanego w XV wieku⁶³. Być może jest to piec zduński związany z wypałem późnogotyckich płytek posadzkowych z 2. połowy XV wieku, które w postaci popękanych i przepalonych odpadów produkcyjnych, bez śladów użytkowania w ewentualnej posadzce, odkrywane były w najbliższym otoczeniu pieca aż po obszar III wirydarza. W obrębie glinianego oblepienia ścianki domniemanego pieca, na głębokości 220–240 cm, jako wtórnik odkryto fragment wczesnogotyckiej pytki posadzkowej o grubości 8 cm, którą na podstawie analogii z katedry wawelskiej można datować na połowę XIV wieku⁶⁴. W kontekście odkrytej w klasztorze i opisaniej wyżej matrycy do wytwarzania renesansowych kafli warto podkreślić, że w 1998 roku taka sama ceglana struktura, interpretowana jako pozostałości pieca produkcyjnego z XVI wieku, odsłonięta została przez T. Dębowskiego nieco bardziej na północny wschód, w wykopie XI/98 (il. 20)⁶⁵. Dno komory tak datowanego pieca wyłożone ceglami odsłonięto na głębokości 136–140 cm. Wschodnia ściana pieca o grubości użytej cegły zachowała się poniżej głębokości 80 cm. Wymiary komory grzewczej obiektu wynosiły 180 × 120 cm. Od południowej strony komory grzewczej zachowały się relikty paleniska wyłożonego ceglami i płytkami ceramicznymi. Na granicy paleniska i komory grzewczej, na głębokości 185 cm stwierdzono stopień ceglany. Długość części paleniskowej pieca (wraz ze stopniem) wynosiła 140 cm, a szerokość 75 cm. Ściany pieca i resztki trzech łuków jego sklepienia zbudowano z cegieł, kamieni oraz płytek ceramicznych. Wymiary cegieł palcowanych użytych w konstrukcji łuków sklepiennych komory grzewczej wynosiły: 28 × 14 × 8 cm; 28,5 × 13,5 × 7,5–8 cm; 28,5 × 14 × 7 cm; 28 × 13 × 7,3 cm i 27,3 × 12,3 × 7 cm⁶⁶.

Dzwony i wieże Wawelu, Kraków 2006, s. 230 il. 44; idem, *Dzwony i wieże królewskiej Katedry na Wawelu. Dzwon Zygmunta*, Kraków 2021, s. 88, il. 23; <http://www.katedra-wawelska.pl/katedra-wawelska/dzwony-i-wieze-katedralne/krolewski-dzwon-zygmunt/>, dostęp 30.04.2022. Dokładny odlew gipsowy plakietki dzwonu ze św. Stanisławem – zob. <https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/zaawansowane/katalog/544176>, dostęp 30.04.2022.

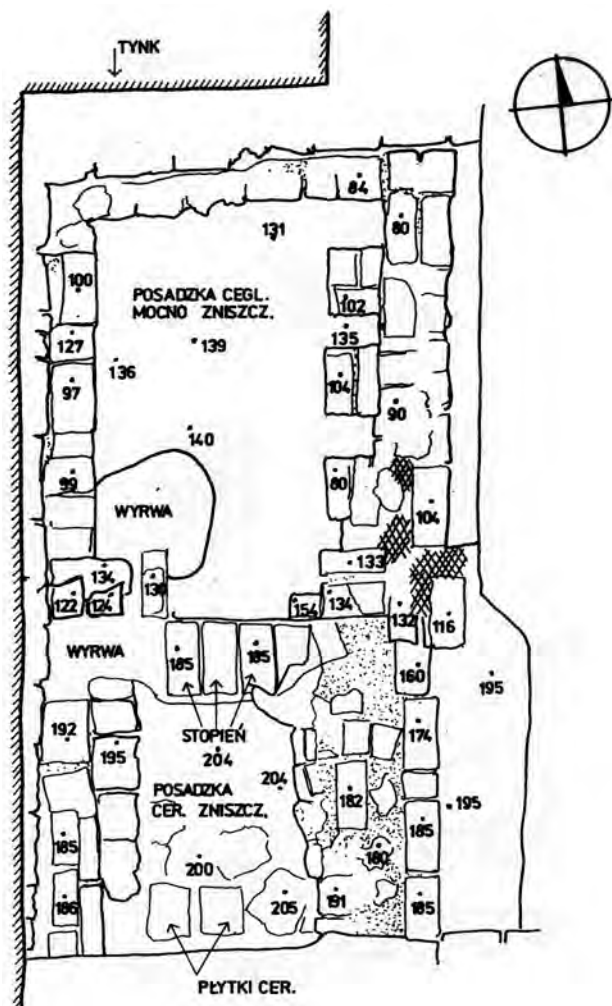
⁶² Adam Bochnak, *Mecenat Zygmunta Starego w zakresie rzemiosła artystycznego*, Studia do Dziejów Wawelu, t. 2, Kraków 1961, s. 146–148; M. Rokosz, *Dzwony i wieże Wawelu*, op.cit., s. 223; A. Bochniak, *500 lat Dzwonu Zygmunta*, op.cit., s. 11–13; M. Rokosz, *Dzwony i wieże królewskiej Katedry*, op.cit., s. 85–86, 96–98.

⁶³ Dariusz Niemiec, „Klasztor dominikanów w Krakowie, ul. Stolarska 12. Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 2017–2018 w Muzeum przy III wirydarzu”, Kraków 2019, mps w archiwum MWKZ w Krakowie, s. 12, 21, il. 2, 11.

⁶⁴ Ibidem, s. 12, il. 22B. W krakowskim klasztorze Dominikanów analogiczny typ wczesnogotyckiej płytki posadzkowej z identycznym motywem roślinnym odkryty został w 2014 r. na II wirydarzu – zob. A. Bojęś-Białasik, D. Niemiec, *Medieval Ceramics Techniques*, op.cit., s. 44, 46, il. 15.

⁶⁵ Teofil Dębowski, „Kraków – klasztor dominikanów. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego prac ziemnych prowadzonych w 1998 roku”, Kraków 1999, mps w archiwum MWKZ w Krakowie, s. 2, il. 1, 2, 4, 5.

⁶⁶ Ibidem, il. 2.

20. Pozostałości domniemanego pieca produkcyjnego z XVI w. odsłonięte w wykopie XI/98 po wschodniej stronie III wirydarza. Rys. Teofil Dębowski (1999, il. 2)

Większość kafli pozyskanych w trakcie prac prowadzonych na terenie klasztoru Dominikanów pokrywa zielone szkliwo. Zidentyfikowano wśród nich kilka dość wyjątkowych przedstawień antropomorficznych. Jednym z najciekawszych tego typu jest kafel złożony, niszowy⁶⁷, z wizerunkiem władcy otoczonym ornamentem roślinnym (il. 21, 22)⁶⁸. Postać przedstawiona została *en face*. Głowę

⁶⁷ Kafle niszowe należą do chronologicznie starszych w porównaniu do kafli płytowych i młodszych od kafli naczyńowych, jednak wszystkie typy mogły współwystępować w I poł. XVI w.

⁶⁸ Zob. Jadwiga Olbrot, *Nowożytnie urządzenia grzewcze w klasztorze dominikanów w Krakowie*, „Hereditas Monasteriorum”, T. 8: 2016, s. 247, il. 4, 5; eadem, *How to Heat*, op.cit., s. 21, il. 2: 5, 6; eadem, *Late Medieval and Early Modern Heating Devices in Polish Monasteries*, w: *Proceedings of the 1st & 2nd International Doctoral Student Conference on Archaeology (IDSCA)*, Zagreb 2021, s. 117.

mężczyzny przykrywa bieret, spod którego wystają starannie uformowane loki. Postać ubrana jest w koszulę ze sterzącym kołnierzykiem i silnie udrapowanymi rękawami. Odzienie wierzchnie to szuba o długich, luźno od ramion zwisających rękawach. Postać trzyma w prawej dłoni berło, czyli ważny atrybut władzy⁶⁹. Oznaką wysokiej pozycji społecznej opisywanego mężczyzny jest także łańcuch⁷⁰. Najprawdopodobniej na kaflu wyobrażono władcę w manierze i stroju typowym dla przedstawień renesansowych monarchów i książąt. Zbiór wizerunków władców z dzieła *Chronica Polonorum* Macieja Miechowity oraz *De Sigismundi regis temporibus Liber* zawiera jeden lub wszystkie z wymienionych elementów stroju czy atrybutów władzy (szubę zakończoną kołnierzem z futra, bieret, łańcuch, berło). Wykorzystanie tematu władcy w szesnastowiecznym kaflarstwie jest odzwierciedleniem zainteresowań portretem w sztuce renesansowej. W tym okresie na licach płytek często przedstawiano wizerunki wybitnych postaci. Zestawiane obok siebie tworzyły na ścianach pieca swego rodzaju galerię⁷¹. Szesnastowieczne wizerunki polskich królów oraz władców obcych zdobiły m.in. kafle z Gdańska, Bierzwina, Elbląga, Torunia, Poznania, z terenu Czech czy Saksonii oraz wielobarwny, bogato dekorowany piec na zamku królewskim na Wawelu⁷². Na niektórych przedstawieniach postacie noszą łańcuchy i nakrycia głowy przypominające elementy wyobrażone na kaflu z klasztoru Dominikanów. Kompilacyjny charakter przedstawienia mógł być czasem wykorzystywany jedynie do odzwierciedlenia idei

⁶⁹ Cesare Ripa, *Ikonologia*, Kraków 2013, s. 8–9.

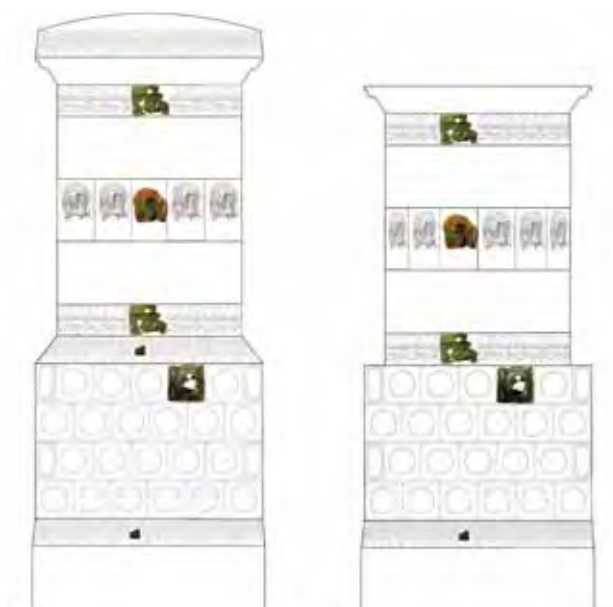
⁷⁰ Justyna Król, *Kafle z badań archeologicznych podziemi Archikatedry Lubelskiej*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, T. 8: 2006, s. 172; Grzegorz Jaworski, Kamila Marcinkiewicz, Jerzy Piekalski, Sylwia Siemianowska, *Badania na zamku Wleń. Budowle 6 i 7 na Zamku Górnym*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 54: 2012, s. 258–259.

⁷¹ Początek przedstawień portretowych osób świeckich na kaflach przypada na przełom XV i XVI w. Szczyt popularności tego typu wyobrażeń to okres 3. ćwierci XVI w. Lica kafli zdobiły wizerunki władców oraz innych wybitnych postaci ówczesnej epoki. Na płytkach znajdowały się również wyobrażenia postaci starożytnych, starotestamentowych, filozofów i artystów (Elżbieta Kilarska, Maciej Kilarski, *Wizerunki władców na renesansowych kaflach piecowych*, w: *Studia z historii sztuki i kultury Gdańska i Europy Północnej. Prace poświęcone pamięci Doktor Katarzyny Cieślak*, Gdańsk 2003, s. 96).

⁷² Barbara Babińska, *Kafle piecowe z XVI–XVIII w. pozyskane z badań archeologicznych prowadzonych na terenie Gdańska w latach 1996–2006*, w: *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, Gdańsk 2009, s. 393;

21. Renesansowy kafel niszowy z wizerunkiem władcy w birecie z łańcuchem i berłem z XVI w. odkryty w klasztorze Dominikanów w Krakowie na tzw. dziedzińcu gospodarczym w wykopie 15/12. Oprac. graf. Urszula Bąk, rys. Jadwiga Olbrot., fot. Dariusz Niemiec

22. Dwie alternatywne próby rekonstrukcji pieców z klasztoru Dominikanów w Krakowie z renesansowym przedstawieniem władcy. Oprac. graf. Jadwiga Olbrot

Magdalena Poklewska-Kozieł, *Dekoration auf Ofenkacheln aus dem 16. Bis 18. Jahrhundert von den archäologischen Forschungen im ehemaligen Zisterzienserkloster in Bierzwnik – Woiwodschaft Westpommern*, w: *Kachle a kachlová kamna*, Ústecký kraj 2018, s. 91–92; Barbara Pospieszna, *Późnośredniowieczne kafle z kościoła pod wezwaniem św. Walentego w Matarani pod Gdańskiem*, w: *Rzemiosło artystyczne. Materiały z Sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, t. 2, red. Ryszard Bobrow, Warszawa 2001, s. 79–93; Elżbieta Kilarska, Maciej Kilarski, *Kafle z terenu dawnych Prus Królewskich*, Malbork 2009; Kateriny Zisopulu-Bleja, *Kafle*, w: *Średniowieczny system obronny miasta Poznania. Odcinek północno-zachodni. Wyniki badań archeologicznych*, Poznań 2013,

władcy⁷³. Możliwe, że postać wyobrażona na kafłu z dominikańskiego klasztoru jest takim symbolicznym przedstawieniem związanym z programem ikonograficzno-dydaktycznym pieca. Nie można również wykluczyć, iż jest to wizerunek konkretnego, na razie niezidentyfikowanego władcy, ewentualnie fundatora pieca lub szesnastowiecznego donatora dominikanów. Być może jest to członek dynastii jagiellońskiej, Jan I Olbracht, Aleksander Jagiellończyk lub, co najbardziej prawdopodobne, Zygmunt I Stary panujący w czasach, kiedy najprawdopodobniej powstał kafel. Nie można też oczywiście wykluczyć innych interpretacji, jak np. wyobrażenia biblijnego króla Salomona.

Identyczne stylistycznie wici roślinne z liśćmi dębu otaczające postać władcy zidentyfikowano także na niewielkim fragmencie kafła niszowego. Analogiczny motyw roślinny zdobił też niektóre z kafli fryzowych (il. 22)⁷⁴. Wszystkie wymienione przykłady zawierają podobną dekorację. Być może część z nich została wykonana przy użyciu tej samej

s. 166; D. Menoušková, Z. Měřínský, *Krásy, která hřeje*, op.cit., s. 78, 83; Č. Pavlík, M. Vitanovský, *Encyklopedie kachlů v Čechách a ve Slezku*, op.cit., s. 254; Jitka Šrejberová, *Role výtvarných profesí v kamnářské tvorbě do raného novověku*, w: *Kachle a kachlová kamna*, op.cit., s. 144; Martina Wagner, *Böhmische Herrschaften auf sächsischen Kacheln*, w: *Kachle a kachlová kamna*, op.cit., s. 175; M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Kafle wawelskie*, op.cit., s. 303–375.

⁷³ Opisany przez C. Ripę (*Ikonomia*, op.cit., s. 8) powszechnie znany motyw autorytetu czy władzy zawiera jednak wizerunek kobiety.

⁷⁴ J. Olbrot, *Nowożytna urzędowania grzewcze*, op.cit., s. 247–249.

matrycy. Płytką kafli jest prostokątna. Kompozycja ornamentu ma charakter pasowy, kontynuacyjny. Przedstawienie jest od dołu obramowane przez listwę. Najniższa, szeroka część zawiera ornament roślinny. Pole wypełnia sinusoidalna wicia, którą zdobią trzy duże sercowate liście (przypominające liście dębu) z zaznaczonymi żyłkami. Brzegi płatków wykonano poprzez utworzenie wąskich wypukłych listewek, pozostawiając przestrzeń między nimi wklęsłą. Łodygę zdobią również mniejsze listki (pięć pojedynczych oraz jeden trzyczęściowy). Powyżej znajdują się dwie listewki, pomiędzy którymi widnieje drobna granulacja. Kolejny pas to rząd astragalu zbudowanego z dwóch paleczek oraz czworobocznej wypukłości. Pas powyżej to wypukły półwałek zdobiony ukośnymi, poziomo prążkowanymi wstęgami. Dekorację kafła wieńczy szlak listewek V-kształtnych. Lico pokryte zielonym szkliwem. Przykłady analogicznego renesansowego zdobnictwa zidentyfikowano m.in. w Poznaniu⁷⁵. Na egzemplarzu z Wielkopolski, podobnie jak na płytce wydobytej w klasztorze Dominikanów, ornament roślinny przypominający liście dębu zdobił kafelek z wyobrażeniem antropomorficznym⁷⁶. Motyw silnie unerwionych liści znajduje się również na egzemplarzach z ulicy Wąskiej na Kazimierzu oraz z ulicy Kanoniczej⁷⁷. W tym czasie w Krakowie funkcjonowało kilka odmian kafli zdobionych motywem liści dębu, określanych też przez Katarzynę Moskał jako motyw stylizowanych palmetowych (?) liści⁷⁸. Produkowano zarówno kafle zielono glazurowane (egzemplarze z klasztoru dominikańskiego oraz pozyskane z domu przy ulicy Kanoniczej), jak i wielobarwnie szkliwione (z ulicy Wąskiej na Kazimierzu)⁷⁹. Do wykonania dekoracji wykorzystano co najmniej kilka wersji matryc – kafle dominikańskie reprezentują dwie odmiany ornamentu⁸⁰,

⁷⁵ K. Zisopulu-Bleja, *Kafle*, op.cit., s. 169–170.

⁷⁶ Kafel odkryty w Poznaniu zdobił motyw tarczy herbowej, którą najprawdopodobniej trzymał młodzieniec. Na płytce zachowało się wyobrażenie dłoni postaci, fragment tarczy herbowej oraz motyw roślinny – silnie unerwione liście przypominające liście dębu (K. Zisopulu-Bleja, *Kafle*, op.cit., s. 169, tabl. 3: 1).

⁷⁷ K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 183–185.

⁷⁸ Por. Ibidem, s. 185.

⁷⁹ Ibidem, s. 183–185.

⁸⁰ Różnica w braku lub obecności niewielkiego listka umocowanego na sinusoidalnej wici może być wynikiem wykorzystania dwóch matryc do wykonania tych kafli lub korzystania ze stempla podczas wykonywania drobnego elementu zdobniczego. Przykłady wykorzystywania stempli do wykonywania dekoracji na kafilach opisano

a egzemplarze opisane przez Moskał⁸¹ różnią się pasem górnym, ilością paleczek w drugim pasie od dołu, niewielkim trójlściem w najszerszym pasie, liśćmi dębu zwróconymi w innym kierunku, brakiem małego listka przy wici sinusoidalnej (znajdującego się na dwóch przykładach z dominikańskiego klasztoru).

Kolejną wyjątkową grupą renesansowych kafli z wyraźnymi motywami antropomorficznymi, które odkryto w klasztorze Dominikanów w Krakowie, są kafle z popiersiem błazna w dworskim stroju trefnisi, umieszczonym w medalionie (il. 23)⁸². Część takiej postaci zidentyfikowano na licach trzech zabytków. Medalion z błaznem otoczony został wieńcem, zapewne różanym. Głowa przystrojona jest w charakterystyczne dla niego od XV w. nakrycie głowy, określane w języku staropolskim z XVI wieku jako *kukła*, które miało formę kaptura z tzw. „kurzym” lub „kogucim” grzebieniem i „oślimi uszami” oraz zwisającymi dzwoneczkami⁸³. Kostium trefnisi stanowiła tunika z wywiniętym kołnierzem z dzwoneczkami⁸⁴. Popiersie ukazane jest w pozycji *en trois quarts*. Na dwóch lepiej zachowanych płytkach kafli twarz trefnisi zwrócona jest w lewą stronę. Wizerunek błazna z trzeciego fragmentu kafła może być odbiciem lustrzanym pierwszego wariantu postaci lub adaptacją znanego wariantu wawelskiego kafli

podczas analizy kafli czeskich (Michal Vitanovský, Dana Menoušková, *Kachlové formy z Prostějova – Kostelecké ulice. K technologickým a tvůrčím otázkám vzniku renesančních kachlových reliéfů*, „Archeologické Rozhledy”, T. 62: 2010, s. 680–695).

⁸¹ K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 183–184.

⁸² Zob. J. Olbrot, *Nowożytnie urządzenia grzewcze*, op.cit., il. 6, 7; J. Olbrot, *How to Heat*, op.cit., s. 21, il. 2: 4, 6; J. Olbrot, *Late Medieval*, op.cit., s. 117.

⁸³ Por. Mirosław Słowiński, *Błazen. Dzieje postaci i motywu*, Poznań 1990, s. 92. Na ziemiach polskich ten typ profesjonalnego stroju dworskiego trefnisi pojawia się w XV w., a jego najbardziej znanymi wcześniejszymi przykładami są wyobrażenie błazna z Poliptyku augustiańskiego Mikołaja Haberschracka oraz Graduału Jana Olbrachta czy Kodeksu Baltazara Behema – zob. Maciej Gutowski, *Komizm postaci błazna w polskiej sztuce gotyckiej*, w: *Treści dzieła sztuki*, red. Magdalena Witwińska, Warszawa 1969, s. 58, il. 4; Maciej Gutowski, *Komizm w polskiej sztuce gotyckiej*, Warszawa 1973, s. 44–48, 61–63, il. 4, 5, 6; M. Słowiński, *Błazen*, op.cit., s. 123–124; Małgorzata Wilska, *Błazen na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998, s. 51, 56–66, il. 18, 19, 20, 23, 24, 25.

⁸⁴ W polskich i litewskich źródłach z epoki renesansu ubiór błaznów określany jest najczęściej jako *tunica* lub *alba* – ibidem, s. 69–72.

23. Wczesnorenesansowe kafle z przedstawieniem błazna odkryte w klasztorze Dominikanów w Krakowie na tzw. dziedzińcu gospodarczym w wykopie 15/12. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

tego typu. Niewielką kwadratową płytkę o wymiarach 108×107 mm ograniczają wypukłe listwy. Pod względem szczegółów dominikańskie kafle z błaznem, zwłaszcza ich partie z samym medalionem, mają swoje najbliższe odpowiedniki lub nawet wzorce w kaflach z przedstawieniami trefnisiów odkrytymi na Wawelu⁸⁵. Na w pełni zachowanych płytkach licowych kafla z Wawelu pojawiają się przedstawienia dwóch medalionów z nieco różnymi popiersiami błaznów ustawionymi antytetycznie (il. 24, 25)⁸⁶.

⁸⁵ Pomimo dużego podobieństwa kafle dominikańskie najprawdopodobniej nie zostały wykonane z tej samej matrycy, co kafle wawelskie, ponieważ różnią się od nich takim szczegółami jak wieniec różany oraz pionowymi listwami.

⁸⁶ Informacja na podstawie zdjęć opublikowanych na starszej wersji strony internetowej muzeum na Wawelu.

Fragmenty kafla z błaznami wykopane w obrębie zamku wawelskiego pokryto wielobarwnym szkliwem (białym na licu płytki i twarzy błazna, niebieskim w obrębie otoku oraz żółtym na otoku)⁸⁷. Inne renesansowe kafle z przedstawieniami trefnisiów znane są m.in. z zachowanego pieca w Dworze Artusa w Gdańsku oraz z Polkowic⁸⁸. Wyobraże-

⁸⁷ Wyrażamy podziękowanie Pani mgr Jolancie Lasek za udostępnienie do celów porównawczych fragmentów zabytków wawelskich ze zbiorów Działu Archeologii na Wawelu.

⁸⁸ Agnieszka Góral, *Renesansowe kafle z Polkowic na Śląsku*, „Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne”, T. 5: 1999, s. 175–176; Elżbieta Kilarska, Maria Poksińska, *Badania nad kolorystyką XVI-wiecznego pieca kaflowego z Dworu Artusa w Gdańsku*, „Ochrona Zabytków”, T. 41: 1988, nr 4, s. 247, 252, il. 6; Elżbie-

24. Wczesnorenesansowe kafle wawelskie z przedstawieniem błazna. Fot. i oprac. graf. Dariusz Niemiec

nie błazna mogło mieć symbolicznie pejoratywny wydźwięk, jednak o charakterze dydaktyczno-moralizatorskim, więc w rezultacie o pozytywnej wymowie. Wizerunek trefnisia mógł być, tak jak w miniaturach z *Graduału* Jana Olbrachta czy *Kodeksu* Baltazara Behema, symbolem występku i grzechu, zaspokojenia zmysłowych pokus, rozpustnika, a nawet samego diabła⁸⁹. Mógł jednakże – przez swój satyryczny, prześmiewczy charakter – być równocześnie symbolem umiaru i samoograniczenia się i tak błazen stawał się rodzajem kapłana⁹⁰. Z kolei wieniec z róż jako atrybut błazna mógł zgodnie z treścią cytatu z biblijnej *Księgi Mądrości* symbolizować rozpustę⁹¹. Wiadomo, że takie wieńce były wręczane władcom i ich błaznom na wiosnę, w maju, na renesansowych dworach Jagiellonów, m.in. taki gest miał miejsce 5 maja 1500 roku na głogowskim dworze Zygmunta Jagiellończyka⁹².

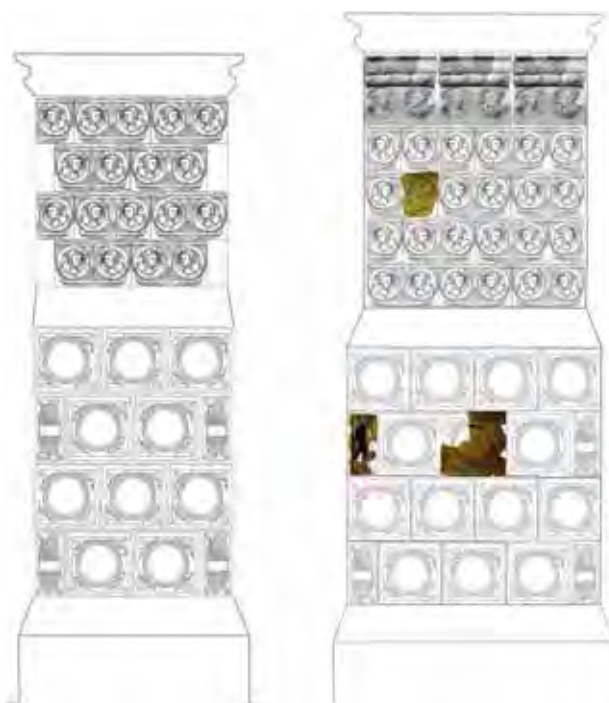
ta Kilarska, *W przededniu przebudowy pieca w dworze Artusa w Gdańsku*, „*Porta Aurea*”, T. 1: 1992, s. 159, 161–162, il. 7, 8.

⁸⁹ M. Gutowski, *Komizm postaci błazna*, op.cit., s. 66–57; idem, *Komizm w polskiej sztuce gotyckiej*, op.cit., s. 61–63; M. Słowiński, *Błazen*, op.cit., s. 123–125; M. Wilska, *Błazen na dworze Jagiellonów*, op.cit., s. 66.

⁹⁰ Por. Janusz Tazbir, *Błazen – istota nieśmiertelna*, w: *Literatura – historia – dziedzictwo. Prace ofiarowane Profesor Teresie Kostkiewiczowej*, Warszawa 2006, s. 78–83.

⁹¹ M. Wilska, *Błazen na dworze Jagiellonów*, op.cit., s. 66.

⁹² Ibidem.

25. Dwie alternatywne próby rekonstrukcji pieców z klasztoru Dominikanów w Krakowie z renesansowym przedstawieniem błazna. Oprac. graf. Jadwiga Olbrot

Wśród kafli odkrytych na terenie klasztoru dominikanów przez o. Adama Studzińskiego OP⁹³ wyróżnia się stosunkowo duża płyca kafli pokrytego jednobarwnie zielonym szklivem, z centralnie umieszczoną tarczą herbową z litewską Pogonią oraz winną latoroślą (il. 26). Tarcza z fragmentarycznie zachowaną postacią na koniu otoczona jest wicią gałązek winorośli z owocami o kulistym kształcie gron. Ponadto do nieregularnie rozmieszczonych wici umocowane są unerwione liście o brzegach piłkowanych. Winorośl to popularna roślina uprawna o chrześcijańskiej symbolice⁹⁴. Kształt i układ tarczy herbowej w otoczeniu winnej latorośli ma ścisłą analogię w wielobarwnym wawelskim kafli z herbem Sforzów, który odkryto w 2000 roku na górnym tarasie Ogrodów Królewskich (il. 26)⁹⁵. Zestawiając obydwie kafle, można uznać, że była to część heraldycznej kompozycji wczesnorenesansowego

⁹³ W dziennikach prowadzonych przez o. Adama Studzińskiego OP zachowały się jedynie pojedyncze wzmianki o pozyskanych zabytkach ceramicznych, głównie płytkach posadzkowych i sporadycznie o kablach.

⁹⁴ Dorothea Forstner OSB, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, tłum. i opr. Wanda Zakrzewska, Paweł Pachciarek, Ryszard Turzyński, Warszawa 1990, s. 180–183.

⁹⁵ Magdalena Szewczyk-Wojtasiewicz, *Kafel wieńczący z herbem Sforzów*, w: *Kraków. Europejskie miasto*, op.cit., s. 427, nota i il. VII.39.

26. Fragment płyciny wczesnorennesansowego kafła z centralnie umieszczoną tarczą herbową z litewską Pogonią oraz winną latoroślą odkryty przez o. Adama Studzińskiego OP na terenie klasztoru Dominikanów oraz analogiczny typ wielobarwnego kafła wawelskiego z herbem Bony Sforzy. Fot. i oprac. graf. Dariusz Niemiec

pieca z 2. ćwierci XVI wieku, złożonego z herbów Polski i Litwy oraz rodowego herbu Bony Sforzy, co wskazywać może na ówczesną królewską fundację pieca. Motywem winogron zdobiony był również wielobarwny kafel z dekoracją pasową (gzymsowy/fryzowy)⁹⁶, a także inne kafle z terenu Krakowa, pozyskane m.in. podczas prac realizowanych przy ulicy św. Tomasza, w kamienicy Hetmańskiej czy na Wawelu⁹⁷. Na egzemplarzu z klasztoru dominikańskiego wici winorośli układają się nieregularnie. Symptomatyczne, że łączenie tego motywu z herbami w ramach kompozycji na jednym kafle jest częstym elementem dekoracji pieców z terenu Czech⁹⁸.

Ze zbioru pozyskanego na terenie krakowskiego klasztoru Dominikanów przez o. Adama Studzińskiego pochodzi również fragment wczesnorennesansowego i wielobarwnego kafła wieńczącego z tarczownikiem trzymającym tarczę herbową z Orłem Białym (il. 27)⁹⁹. Przedstawienie dworzanina zachowało się fragmentarycznie w części korpusu

ciała w stroju dworskim, z lewą ręką i dłonią trzymającą tarczę z widocznym lewym skrzydłem orła oraz fragmentem głowy ptaka. Rekonstruowany dworzanin z tego kafła ubrany został w kaftan o bufiastych rękawach przepasanych w trzech miejscach żółtymi taśmami. Opisywany egzemplarz pokryto wielobarwną glazurą – strój dworzanina szkliwiono na zielono i żółto, ramy tarczy na żółto. Tło ma kolor pobiałe. Polewa na elemencie ptasich piór i orlego grzebienia jest silnie starta, w miejscu zachowania ma barwę żółtą lub białą. Najbardziej zbliżone wyobrażenie tarczownika w niemal identycznym stroju, trzymającego tarczę z herbem Ostoja, znane jest z przypadkowego odkrycia na terenie Kleparza, dokonanego przed 1879 rokiem przy wykonywaniu fundamentów klasztoru Szarytek (il. 27)¹⁰⁰. Bardzo bliską analogię stanowi też identyczny pod względem formy i zastosowanych kolorów strój tarczownika z kafła wieńczącego, na którym trzyma on tarczę z herbem liliowatym Bonerów, odkrytego

⁹⁶ J. Olbrot, *Late Medieval*, op.cit., s. 115, 117, il. 2.

⁹⁷ K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 186–188; *Kraków. Europejskie miasto*, op.cit., s. 427.

⁹⁸ Č. Pavlík, M. Vitanovský, *Encyklopedie kachlů v Čechách a ve Slezku*, op.cit., s. 60, 226 (nr kat. 385), s. 184–185, 314 (nr kat. 1326–1329). Chrześcijańska symbolika niektórych przedstawień winnych latorośli jest szczególnie uwidoczniła przez dodatkowy element zdobienia – krzyże (tamże, s. 180–181, 310, nr kat. 1273).

⁹⁹ Zob. J. Olbrot, *How to Heat*, op.cit., s. 21, il. 2: 3.

¹⁰⁰ Zob. Beata Frontczak, *Kafel płytowy z tarczownikiem i herbem Ostoja*, w: *Kraków. Europejskie miasto*, op.cit., s. 437, nota i il. VII.74; Beata Frontczak, *Kafel płytowy wieńczący z tarczownikiem z herbem Ostoja*, w: *Piękno darowane. Dzieła ofiarowane Uniwersytetowi Jagiellońskiemu w zbiorach Collegium Maius*, red. Jolanta Pollesch, Maciej Zdanek, Kraków 2014, s. 188; eadem, *Kafel wieńczący z herbem Ostoja i tarczownikiem*, w: *Miasto bez murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366–2016)*, red. Marcin Baran, Kraków 2016, t. 2, s. 5–96, nota i il. V.22.

27. Fragment wczesnorenesansowego kafła wieńczącego z tarczownikiem trzymającym tarczę herbową z Orłem Białym znaleziony w 1996 r. przez o. Adama Studzińskiego OP na terenie klasztoru Dominikanów oraz analogiczne kafle odkryte na Kazimierzu i na Kleparzu (warsztat Bartosza z Kazimierza, lata 20. i 30. XVI w.). Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jolanta Lasek, Jadwiga Olbrot z wykorzystaniem publikacji Doroty Gabryś (2007)

na Kazimierzu przy ulicy Krakowskiej 50 (il. 27)¹⁰¹. Taki sam strój ma też tarczownik-dworzanin z kafła wieńczącego z herbem Topór (il. 27) odkryty w zasypiskach sklepień tej samej kamienicy¹⁰² oraz na wzgórzu wawelskim¹⁰³. Warto podkreślić, że kafle z tarczownikami z posesji przy ulicy Krakowskiej 50 odkryto wraz z kafłami gzymsowymi z napisem „BARTOS VCZINIL” związanymi z warsztatem królewskiego zduna Bartosza z Kazimierza¹⁰⁴, co może stanowić podstawę do identyfikacji kafli wieńczą-

cych z tarczownikami z tym samym warsztatem. Na tej podstawie można je też datować na lata dwudzieste lub trzydzieste XVI wieku.

Interesującym znaleziskiem z terenu klasztoru Dominikanów jest również ułamek kafła płytowego z fragmentarycznie zachowanym przedstawieniem uskrzydłonego lwa, symbolu św. Marka Ewangelisty (il. 28), bądź gryfa. Zwierzę ukazane jest z profilu. Na licu fragmentarycznie zachowało się wyobrażenie tułowia pokrytego częściowo łuskami/piórami/grzywą oraz, jak się wydaje, miejsce nasady skrzydła zwierzęcia. Motyw gryfa, ale także lwa, często zdobił średniowieczne i nowożytny kafele¹⁰⁵.

¹⁰¹ Zob. Maria Piątkiewicz-Dereniowa, *Die Hafnerkunst in Krakau*, op.cit., s. 390–391, kat. nr 268; Dorota Gabryś, *Kafel wieńczący z nasadnikiem*, w: *Kraków. Europejskie miasto*, op.cit., s. 432, nota i il. VII.57.

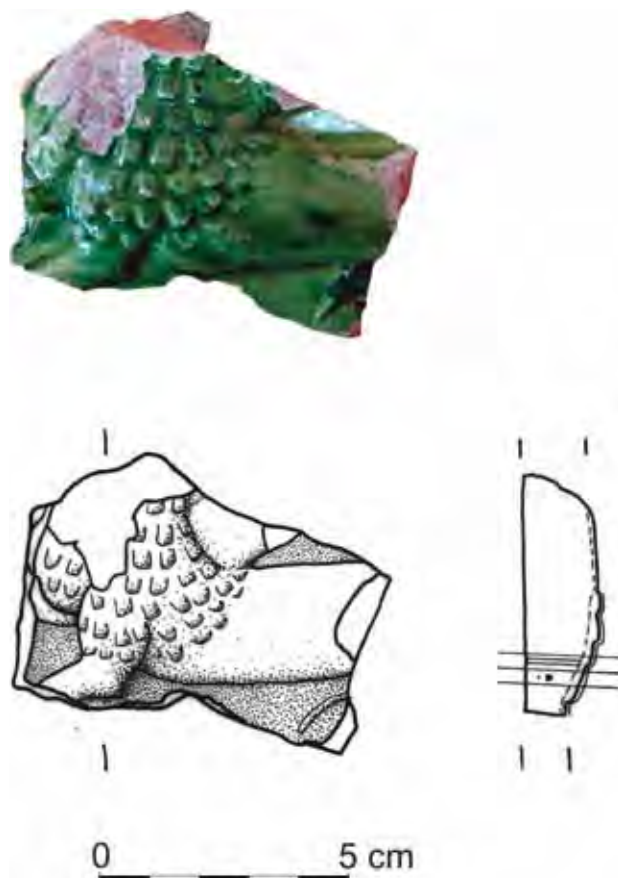
¹⁰² Andrzej Żaki, *Badania nad przedlokacyjnym Krakowem w latach 1965–1969 (seria XIII i XIV)*, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 24: 1972, s. 244.

¹⁰³ Zob. Jolanta Lasek, Dariusz Niemiec, *Renesansowe kafle z personifikacją Gramatyki z wystroju pieca wawelskiej rezydencji Tęczyńskich zwanej Rabsztynem*, „Acta Archaeologica Waweliana”, T. 6: 2021, il. 11, 15, 16.

¹⁰⁴ Maria Piątkiewicz-Dereniowa, *Die Hafnerkunst in Krakau*, op.cit., s. 391, kat. nr 269; Stanisława Opalińska, *650 lat miasta Kazimierza*, „Krzysztofor”, T. 13: 1986, s. 28; D. Gabryś, *Kafel łączący*,

op.cit., s. 429–430, nota i il. VII.49; Ibidem, s. 430, nota i il. VIII.50; eadem, *Kafel narożny*, op.cit., s. 430, nota i il. VII.51.

¹⁰⁵ Adam Chmiel, *Kafle średniowieczne znalezione w Oświęcimiu*, „Teka Główna Konserwatorów Galicji Zachodniej”, T. 2: 1905, s. 350–351; Ryszard Grygiel, *Piece kafłowe typu rycerskiego wyrazem programu ideowego rezydencji późnośredniowiecznej i nowożytnej na terenie Wielkopolski*, w: *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2001, s. 227, 229; I. Motylewska, *Renesansowe kafle*, op.cit., s. 33–34, 92; K. Moskal, *Kafle*

28. Fragment kafła płytowego z przedstawieniem uskrzydłonego lwa (?), ewentualnie gryfa (?) odkryty na terenie klasztoru Dominikanów w Krakowie. Fot. Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

Ten znaleziony w dominikańskim klasztorze wykazuje największe podobieństwo do renesansowych egzemplarzy odkrytych podczas badań na zamku w Bolesławcu, na Wawelu czy w Inowłodzu¹⁰⁶. Mityczne zwierzę ukazane lewym profilem zajmuje całą przestrzeń płytki. Lico otacza fazowana rama, która niekiedy jest zdobiona ornamentem roślinnym. Zwierzę zostało przedstawione w podobnym układzie, co na kafłu odnalezionym w Opawie czy na innych stanowiskach czeskich¹⁰⁷. Ornament z kafła

w zbiorach Muzeum Historycznego, op.cit., s. 90–91; S. Świerż-Zaleski, *O piecach królewskich*, op.cit., K. Zisopulu-Bleja, *Kafle*, op.cit., s. 173, tabl. I; Jan Sas-Zubrzycki, *Kaflarstwo polskie*, Lublin 1918, s. 11; Maria Żemigała, *Piec „herbowy” z XVI w. na zamku w Bolesławcu nad Prosną*, „Acta Archaeologica Lodzienia”, T. 31: 1986, s. 9–47.

¹⁰⁶ Kraków. *Europejskie miasto*, op.cit., s. 427–428; I. Motylewska, *Renesansowe kafle*, op.cit., s. 92; M. Żemigała, *Piec „herbowy”*, op.cit., s. 18.

¹⁰⁷ D. Menoušková, *Motiv bájného gryfa*, op.cit., s. 225–243; M. Tymonová, *Výroba kamnářské*, op.cit., s. 165, 167.

odkrytego w Czechach odróżnia od tego z Bolesławca zdobienie fazowanej ramy.

Wyjątkowym znaleziskiem o odniesieniach wawelskich jest także renesansowy wielobarwny kafel z 2. połowy XVI wieku odkryty w obrębie zasypiska pieca typu *hypocaustum*, o lico zdobionym kompozycją złożoną z centralnego motywu florystycznego oraz towarzyszących mu stylizowanych delfinów zwróconych do siebie i narożnikami dekorowanymi dzwonkowatymi kielichami kwiatów (il. 29). Bardzo zbliżone jest przedstawienie motywu z delfinami na fragmencie wielobarwnego kafła z XVI wieku odkrytego na krakowskim Kazimierzu w narożniku placu Estery i ulicy Warszawera¹⁰⁸. Analogicznie ukształtowane są również delfiny na kafłach z gdańskiego pieca z Dworu Artusa, dzieła zduna Georga Stelzenera z 1545 roku¹⁰⁹. Nieco bardziej stylizowane wyobrażenia delfinów znane są z kolei z wczesnorenesansowych kafli odkrytych na Wawelu¹¹⁰ oraz płaskorzeźbionych partii cokołu ściany nagrobkowej Kaplicy Zygmuntowskiej, wykonanych w przedziale lat 1521–1524 w warsztacie Bartolomea Berreciego¹¹¹.

Do wielobarwnych egzemplarzy odkrytych na terenie klasztoru Dominikanów można zaliczyć także kafle wypełniające z ornamentem roślinnym. Ich lico ozdobi dekoracja o podobnej renesansowej stylistyce – wypukła rozeta umieszczona w kwadratowej płycinie (il. 30)¹¹². Glazurowany na żółto i niebiesko motyw roślinny to fragment pąka kwiatowego oraz dwóch warstw sercowatych płatków: czterech mniejszych i dwóch większych, silnie unerwio-

¹⁰⁸ Zob. K. Moskal, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 167.

¹⁰⁹ E. Kilarzka, *W przededniu przebudowy pieca w Dworze Artusa w Gdańsku*, op.cit., s. 160, 166, 167, 185–186, il. 6, 13, 14, 32; eadem, *Piec we Dworze Artusa w Gdańsku*, „Ochrona Zabytków”, T. 47: 1994, nr 2, s. 226; Maria Rudy, *Zniszczenia i konserwacja renesansowych kafli Wielkiego Pieca z Dworu Artusa w Gdańsku*, „Ochrona Zabytków”, T. 49: 1996, nr 3, s. 257, 259, il. 7, D.

¹¹⁰ D. Gabryś, *Kafel łączący*, op.cit., s. 432–433, nota i il. VII.59; eadem, *Kafel narożny*, op.cit., s. 433, nota i il. VII.60

¹¹¹ Zob. Stanisław Mossakowski, *Kaplica Zygmuntowska (1515–1533). Problematyka artystyczna i ideowa Mauzoleum Króla Zygmunta I*, Warszawa 2007, s. 56–57, tabl. I, il. 16c; Jacek Kubina, Ireneusz Płuska, *Kaplica Zygmuntowska na Wawelu – piękno zaklęte w kamieniu. Z dziejów królewskiego mauzoleum*, Kraków 2018, s. 17–20, il. 28.

¹¹² Zob. J. Olbrot, *Nowożytnie urządzenia grzewcze*, op.cit., s. 246, il. 3.

29. Renesansowe kafle z przedstawieniami stylizowanych delfinów i motywami florystycznymi z połowy XVI w. odkryte w klasztorze Dominikanów w Krakowie w obrębie zasypiska pieca typu *hypocaustum*. Oprac. graf. Dariusz Niemiec z wykorzystaniem fotografii Aleksandra Filipowicza

nych. Drugi opisywany zabytek zawiera fragment silnie unerwionego sercowatego liścia oraz ciąg niewielkich płatków (il. 31) o podobnej kolorystyce. W obu przypadkach tło jest białe. Lico otoczone jest fazowaną ramą. Bordiurę kafła zdobi szlak granatowych rombów na białym tle oraz zielona profilowana listwa. Obramienie następnego zabytku zawiera dekorację żółtych rozetek o sześciu ostro zakończonych płatkach. Możliwe, że fragmentem tego typu kompozycji jest też egzemplarz zdobiony granatową taśmą na białym tle. Wielobarwna rozeta otoczona bordiurą często zdobiła szesnastowieczne kafle. Zabytki z takim motywem odkryto na Wawelu¹¹³, w rejonie ulicy Kanonicznej 5¹¹⁴, w klasztorze cystersów w Mogile¹¹⁵ oraz na innych małopolskich stanowiskach¹¹⁶. Nieszkliwiony przykład takiego ornamentu znajdował się na kafłu odnalezionym przy

¹¹³ Ibidem, s. 322–329, 337–340.

¹¹⁴ K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 130–132.

¹¹⁵ Anna Bojęś-Białasik, Dariusz Niemiec, *Strefa domu opackiego w klasztorze Cystersów w Mogile w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w latach 2013–2014*, w: *Dzieje i kultura cystersów w Polsce. Cistercium Mater Nostra studia et documenta*, t. 3, red. Marcin Starzyński, Dariusz Tabor CR, Kraków 2016, il. 22.

¹¹⁶ Sylwester Czopek, *Renesansowe kafle z Będzimyśla*, w: *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów, 21–23 IX 1993*, Rzeszów 1994, s. 106; Antoni Lubelczyk, *Grodzisko i zamek w Czudcu na terenie dawnej ziemi sandomierskiej w świetle badań archeologicznych w latach 2001–2010*, Rzeszów 2017, s. 85, 88–89; I. Motylewska, *Renesansowe kafle*, op.cit., s. 104–107; Jerzy Okoński, *Rene-*

30. Fragment wczesnorennesansowego kafła z pąkiem kwiatowym odkryty w 1975 r. przez o. Adama Studzińskiego OP w klasztorze Dominikanów w Krakowie. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

ulicy św. Tomasza 34¹¹⁷. Tego typu motyw roślinny był charakterystycznym elementem renesansowego zdobnictwa. Wyobrażenia pąka kwiatowego znane są m.in. z epitafiów Kallimacha z kościoła Dominikanów w Krakowie i Salomona Bonera z kościoła Mariackiego¹¹⁸.

W zbiorze kafli pozyskanych podczas badań w dominikańskim klasztorze znajdują się trzy przykłady zdobione motywem dzwonkowatych kielichów kwiatów glazurowanych na zielono (il. 32). Zabytki można zaklasyfikować jako kafle płytowe, gzymso-

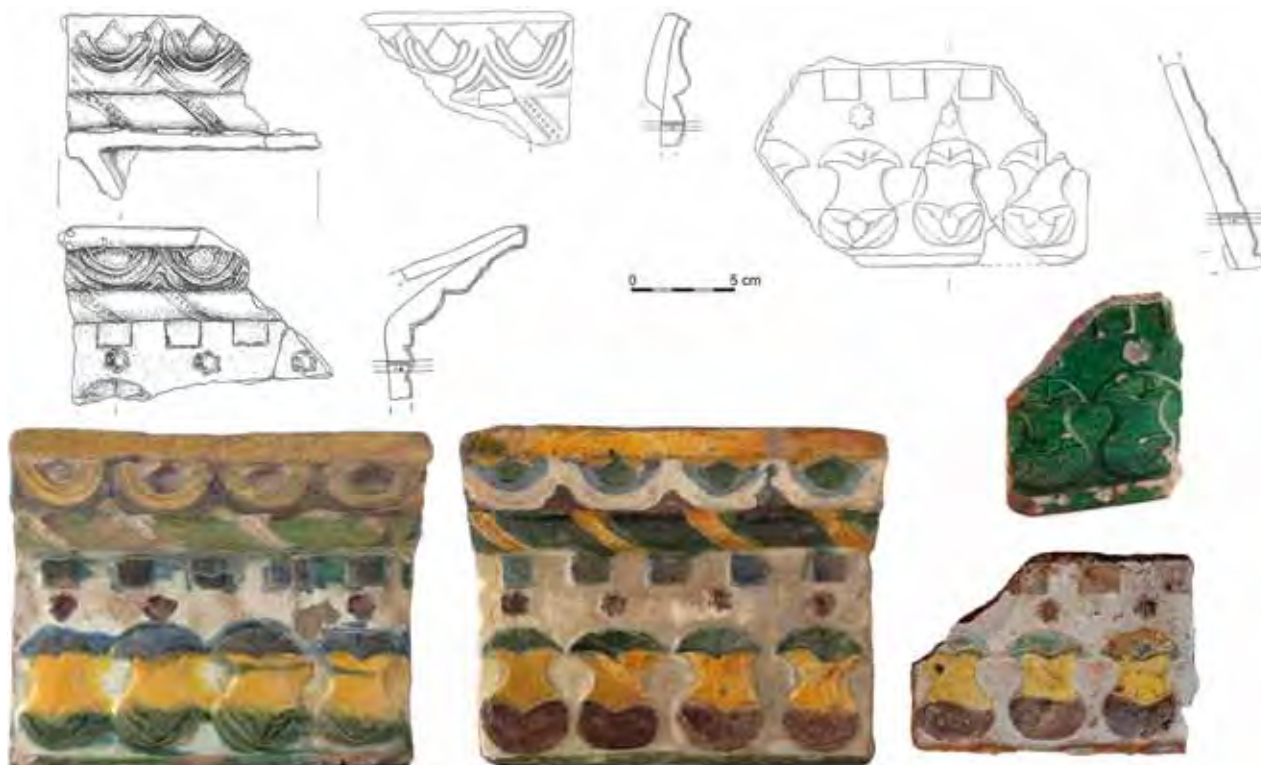
sansowe kafle „Wawelskie” z zamku w Nowym Wiśniczu, „Rocznik Tarnowski”, T. 3: 1993, s. 241; Gabriela Ślawska, Tadeusz Ślawnski, *Garncarstwo i kaflarstwo w Bieczu od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, w: *Garncarstwo i kaflarstwo*, op.cit., s. 211–229; M. Żemigała, *Piec „herbowy”*, op.cit., tabl. II:5, fot. 99; Antoni Lubelczyk, *Grodzisko i zamek w Czudcu*, op.cit.

¹¹⁷ M. Dryja, S. Dryja, *Pozostałości pieca*, op.cit., s. 116–117.

¹¹⁸ M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Kafle wawelskie*, op.cit., s. 327.

31. Fragment wczesnorenesansowego kafla z motywem wirującej rozety odkryty w 1980 r. przez o. Adama Studzińskiego OP na terenie klasztoru Dominikanów oraz analogiczny kafel wawelski. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

32. Fragmenty wczesnorenesansowych kaflów gzymsowych zdobionych motywem dzwonkowatych kielichów kwiatów odkrytych na terenie klasztoru Dominikanów oraz analogiczne kafle wawelskie i kazimierskie. Oprac. graf. Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot, Bartłomiej Ziobro

we. Ornament charakteryzuje się kompozycją pasową oraz symetrią pionową. Najniższe pole wypełnia rząd czterech dzwonkowatych kielichów kwiatów. Nad każdym pakiem znajduje się niewielka rozeta, a ponad motywem roślinnym fryz kostkowy. Powyżej profilowana część lica jest podzielona na dwa pasy. Dolna część to półwałek zdobiony ukośnymi wstęgami. Taka wstęga składa się z dwóch wąskich listewek, pomiędzy którymi znajduje się szereg granulek. Górna część to ciąg utworzony przez zwielokrotnione przedstawienie pięciu łukowato wygiętych listewek z trójkątnym zwieńczeniem. Fragment podobnej kompozycji zachował się także na półwałku innego kafla. Analogiczna dekoracja dwóch górnych pasów kafla gzymsowego znajdowała się na egzemplarzach z Wawelu zdobionych motywem błaznów w medalionie. Zdobienia kielichami kwiatowymi podobne do znanych z kafla z klasztoru Dominikanów znajdowane są także w innych częściach Krakowa, m.in. na Kazimierzu¹¹⁹. Na podstawie dwóch fragmentów kafla zrekonstruowano wymiary płytki z motywem kielichów kwiatów: wysokość 148 mm i szerokość większa niż 171 mm. Na podstawie obserwacji śladów okopceń na jednym z kafla można przypuszczać, że niewielkie defekty w postaci niedokładnie odcisniętego ornamentu nie stanowiły powodu wykluczającego wbudowanie w ścianę pieca. Niekiedy nieprecyzyjnie wykonany ornament mógł być poprawiany na późniejszym etapie. Ślady takiego zabiegu, wykonanego zapewne przy użyciu nożyka lub innego ostrego narzędzia, zaobserwowano na jednym z kafla. Jak wskazuje Dymek¹²⁰, nieprecyzyjny ornament mógł być wynikiem wykonania go w zużytej matrycy, niedostatecznego nacisku podczas odciskania w formie lub jej przesunięcia się.

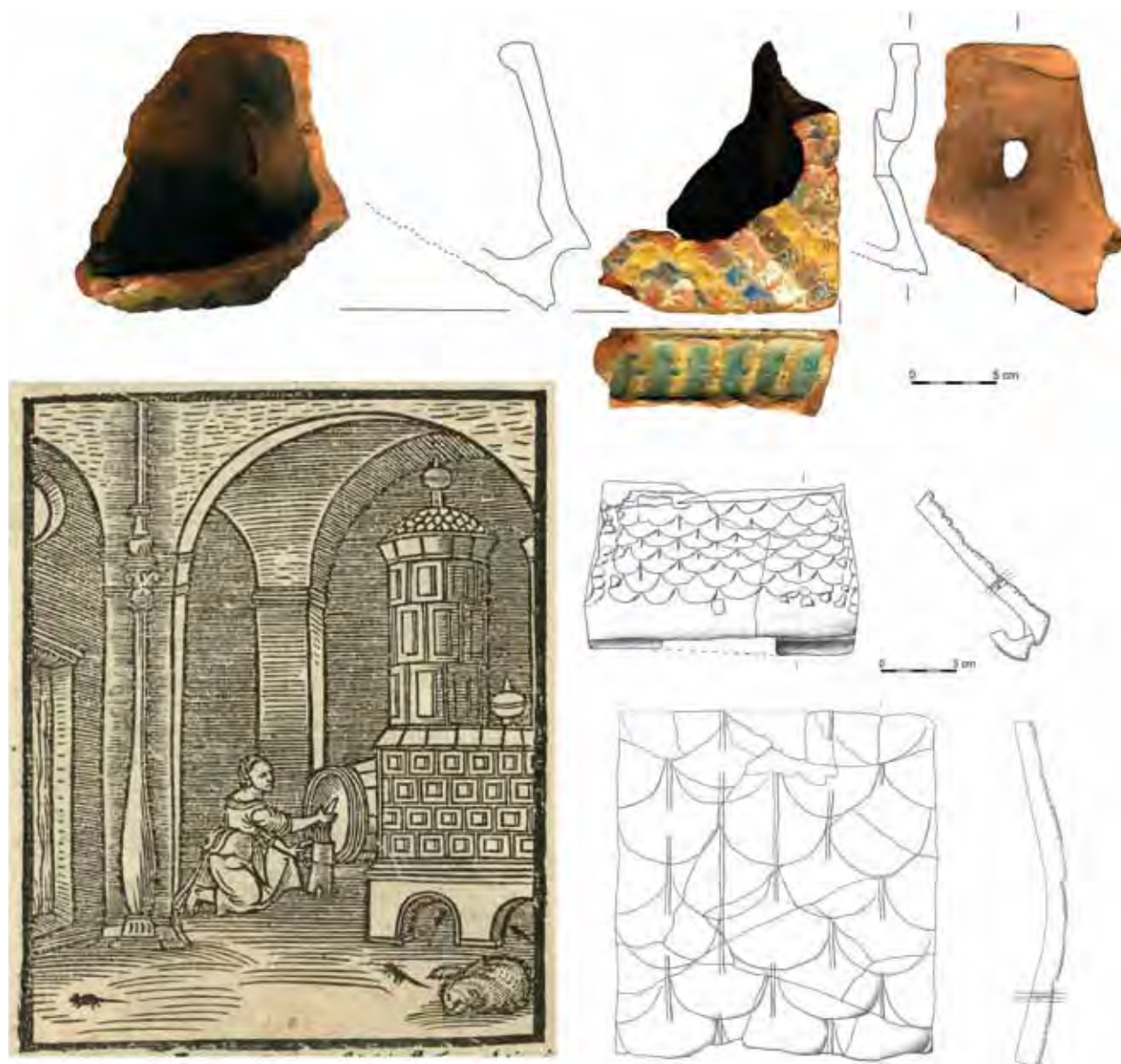
Wśród zbioru kafla pozyskanych w trakcie badań dużą część egzemplarzy (79) ozdobił ornament dachówki-karpiówki i to w kilku odmianach (il. 33). Motyw ten charakteryzuje kompozycja pasowa, symetryczna. Najwięcej egzemplarzy (46) ozdobi kompozycja składająca się z najmniejszych dachówek. Na licach kolejnej odmiany tego ornamentu karpiówka skomponowana została z elementów o szerokości ok. 3 cm. Niektóre motywy dachówek dzieli na pół pionowa linia (il. 33). Na zachowanym w całości egzemplarzu ornament karpiówki złożony jest z ośmiu

rzędów, w każdym znajduje się do siedmiu wypukłych dachówek. Część kafla gzymsowych z dominującym motywem karpiówki ozdobi również ornament skośnych linii znajdujący się w dolnej, wklęsłej części kafla. Z klasztoru znany jest także wielobarwny kafel zdobiony drobnymi motywami dachówek karpiówkowych. Ornament ten można określić jako typ z dachówką o średnich rozmiarach. W najszerszym miejscu dachówka mierzy do 7 cm (najczęściej ok. 6 cm, rzadko ok. 4 cm), a jej wysokość wynosi ok. 5 cm. Niektóre z dachówek mają w połowie zaznaczone pionowe listewki. Kafle zwieńczenia z ornamentem dachówek o największych rozmiarach dochodzą do 8 cm szerokości i wysokości poszczególnych elementów. W tym przypadku elementy składowe w postaci dachówek ułożone są rzędami. W każdym pasie znajdują się naprzemiennie trzy całe dachówki lub dwie całe i po pół dachówki z obu stron. Na niektórych z nich widnieje pionowa linia dzieląca na pół dany element. W większości przypadków największą wypukłością charakteryzuje się dolna, zaokrąglona partia dachówki. Wypukłość ornamentu w odmianie o najmniejszych elementach ma grubość do 12 mm. Płytki zdobione dachówkami w średnim i największym rozmiarze mają grubość do 17 mm. Wyróżnia się w tym typie kafla płaska dachówka, której szerokość wynosi 15 i 10 mm. Większość zabytków zdobionych motywem karpiówki polano szkliwem zielonym (76 przykładów). Tylko jeden egzemplarz nie został pokryty polewą ani pobiałą¹²¹. Wśród kafla z motywem dachówki-karpiówki odkrytych na terenie dominikańskiego klasztoru wyróżnia się wielobarwny kafel gzymsowy odkryty przez o. Studzińskiego (il. 33). Niewielkie dachówki (ok. 3 × 3 cm) ułożone są tu w dziesięciu rzędach. Opisany przykład należy do grupy charakteryzującej się występowaniem dachówek o najmniejszym rozmiarze i najliczniej reprezentowanej. Spośród 46 egzemplarzy tego typu jedynie opisany kafel z kolekcji o. Studzińskiego został pokryty wielobarwną glazurą. Szkliwem wykreowano kompozycję niebieskich, białych i żółtych pasów ułożonych ukośnie, naprzemiennie, tworzących odwrotnie V-kształtny wzór. Kafle zdobione motywem dachówki karpiówkowej są odnajdywane podczas badań na terenie Polski oraz poza jej granicami. Motywem tym często

¹¹⁹ K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 141; Dariusz Niemiec, *Stara Synagoga z krakowskiego Kazimierza w świetle badań archeologicznych z lat 2014–2016*, „Krzysztofor”, T. 35: 2017, s. 128.

¹²⁰ K. Dymek, *Średniowieczne i nowożytnie kafle śląskie*, op.cit., s. 68.

¹²¹ Na egzemplarzu nie zaobserwowano śladów szkliwienia. Kafel mógł stanowić element tylnej ściany (mniej reprezentacyjnej części, niewymagającej szkliwionych elementów), może górnej komory pieca, do której nie docierał dym, albo stanowić odpad produkcyjny.

33. Fragment wczesnorenesansowego kafla z motywem wielobarwnej dachówki karpiówkowej (warsztat Grzegorza Kapłańca z podkrakowskiego Piasku ?) oraz jednobarwne kafle w tym typie odkryte w klasztorze i renesansowa grafika z piecem zwieńczonym kaflami z motywem dachówki karpiówkowej z dzieła Piotra Crescentyna *Księgi o gospodarstwie* z 1549 roku. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

dekorowano renesansowe piece. Autorzy opracowań datują zabytki zdobione ornamentem dachówki na okres od XVI aż do połowy XVIII wieku¹²². Na podstawie rachunków wawelskich można wnioskować,

¹²² Aldona Andrzejewska, *Zespół kaflí renesansowych z ratusza w Bytomiu*, „Folia Archaeologica”, T. 27: 2010, s. 110; M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe*, op.cit., il. 30, 89, 96; Maria Dąbrowska, *O siedemnastowiecznych kaflach i piecach z terenu ziem polskich*, w: *Średniowieczne i nowożytnie kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, red. Maria Dąbrowska, Halina Karwowska, Białystok 2007, s. 149; Wiktoria Długoszewska, Janusz Pietrzak, *Wstępna informacja o kaflach z Piotrkowa Trybunalskiego ze szczególnym*

uwzględnieniem zespołu pozyskanego w trakcie badań archeologicznych przeprowadzonych w 2005 roku, „Folia Archaeologica”, T. 27: 2010, s. 157; Ewa Kwaśniewska, *Ogrzewania hypokaustyczne na zamku w Dobczycach*, „Materiały Archeologiczne”, T. 32: 2001, il. 14; E. Masełkowska-Stępnik, *Analiza kaflí*, op.cit., s. 221–222; K. Moskal, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 172–173; I. Motylewska, *Renesansowe kafle*, op.cit., s. 124, 126, 127; Č. Pavlík, M. Vitanovský, *Encyklopedie kachlů v Čechach a ve Slezku*, op.cit., s. 297; M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Kafle wawelskie*, op.cit., s. 354; G. Ślawska, T. Ślawnski, *Garncarstwo i kaflarstwo*, op.cit., s. 220; Piotr Wawrzyniak, *O kaflach i piecach w poznańskich domach*, „Kronika Miasta Poznania”, 1999, t. 67, nr 4, s. 45, 47, 52, 55; K. Zisopulu-Bleja, *Kafle*, op.cit., s. 172.

że zdun Grzegorz Kapłaniec poza produkcją kafli zajmował się także wytwórstwem szklwionych dachówek¹²³. Zapewne więc, tworząc kafle zdobione takim motywem, wzorował się na autentycznych dachówkach-karpiówkach. Wielobarwnie szklwiony pasowy układ dekoracji kafla z tym motywem może być odzwierciedleniem wzorów zdobiących dachy zamku wawelskiego i ówczesnych kościołów krakowskich.

Wśród pozyskanego w klasztorze dominikanów zbioru kafli pewną część stanowiły kafle gzymso-we/fryzowe zdobione ornamentem geometryczno-roślinnym. Ich dekoracja ma kompozycję pasową (il. 34). Najniższą część tworzą cztery ustawione rzędowo motywy rozet. Każda z nich zbudowana jest z wypukłego środkowego guza, obwiedzonego motywem imitacji płatków kwiatowych. Nad rzędem kwiatów odcisnięto dwie wypukłe listwy. Na jednym z kafli, pomiędzy rzędami listew zachował się szlak granulacji. Kolejny element kompozycji kafla stanowi rząd naprzemiennie rozmieszczonych, pojedynczych prostokątnych kostek oraz trzech mniejszych sopli. Całą kompozycję wieńczy półwałek. Większość tego typu kafli gzymsovych odnalezionych w klasztorze Dominikanów pokryto zielonym szklwem. Wśród odkrytych kafli wydzielono także inny, rzadszy wariant – z rzędem rozetek-guzów, wałkiem oplecionym ukośną taśmą z ćwiekami oraz pasmem drobnych rombów, które pokryto szklwem wielobarwnym (il. 34). Tak zdobione fragmenty kafli z klasztoru mają bardzo bliskie analogie w zdobnictwie kafli gzymsovych z napisem „BARTOS VCZINIL”, które odkryto na kazimierskiej posesji przy ul. Krakowskiej 50 (il. 34)¹²⁴, co może stanowić podstawę do identyfikacji opisanego wariantu kafli dominikańskich z warsztatem królewskiego zduna Bartosza z Kazimierza. Może to też kolejny sygnał o stawianiu co najmniej jednego lub dwóch z pieców w klasztorze przez Bartosza z Kazimierza. Na tej podstawie opisane warianty kafli gzymsovych o pasowej kompozycji, z guzami-rozetami należy datować na lata dwudzieste lub trzydzieste XVI w. Motyw roślinno-geometryczny zdobił kafle odkrywane również w innych miejscach Krakowa¹²⁵. Dwa

fragmenty kafli wydobytych w klasztorze Dominikanów również zdobił najprawdopodobniej ornament roślinno-geometryczny, w tym o kompozycji strefowej dekoracji. Najwyższy pas ma formę półwałka ozdobionego ukośną wstęgą zbudowaną z dwóch wypukłych listewek. Poniżej widoczna jest poziomo biegnąca wklęsłość. W jej polu znajduje się szeroko rozstawiona granulacja. Przestrzeń poniżej wypełniają łukowato wygięte listwy. Wewnątrz pola zarysowanego przez te dwa pasy znajduje się płatek kwiatka. Fragmentarycznie zachowany ornament na drugim egzemplarzu kafla stanowią dwie łukowato wygięte taśmy. Najprawdopodobniej tworzyły one okrągłe obramowanie podobne do ramki okalającej rozetki, zdobiącej analogiczne renesansowe kafle z Przemyśla¹²⁶.

Dużą grupę odkrytych na terenie klasztoru Dominikanów kafli, bo aż 171 fragmentów, stanowią egzemplarze zdobione motywem „wypukłego zwierciadła”¹²⁷ szklwione na kolor zielony (il. 35). Płytki formowano w czworokąt zbliżony do kwadratu. Głównym motywem ornamentacyjnym tych kafli jest okrągła kopuła zlokalizowana centralnie, zajmująca większość powierzchni lica. W większości znalezisk kopuła obwiedziona jest pojedynczą wypukłą listwą, rzadziej podwójnym obramowaniem. W innych dwóch zachowanych egzemplarzach okrągła wypukłość nie jest obramowana. Brzegi płytek zdobionych motywem wypukłego zwierciadła pogrubiono plastyczną listwą. Wśród egzemplarzy zdobionych ornamentem okrągłej wypukłości zachował się fragment narożnego kafla, który został uformowany z dwóch płytek. Pierwsza, o kształcie najprawdopodobniej zbliżonym do kwadratu, miała centralnie umieszczoną okrągłą kopułę. Drugą płytkę, w formie prostokąta, ozdobiono podłużną, owal-

Historycznego, op.cit., s. 237; M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Kafle wawelskie*, op.cit., s. 330–332, 348, 353, 361–363.

¹²⁶ Katarzyna Winiarska, Maria Trojanowska, Lucyna Czarska, Beata Kot, *O kaflach, tudzież o garncarzach, kaflarzach i zdunach w Przemyślu*, Przemyśl 2006, nr katalog. 1.

¹²⁷ Motyw okrągłej wypukłości określany jest w literaturze przedmiotu jako „kopulasty” lub „z pęcherzem” (S. Czopek, *Renesansowe kafle*, op.cit., s. 107), a także „z wypukłą półkulą” (P. Wawrzyniak, *O kaflach i piecach*, op.cit., s. 51) oraz jako motyw „wypukłego lustra” lub „wypukłego zwierciadła” (Michał Wojenka, *Zamek ojcowski w dobie nowożytnej*, w: *Archeologia okresu nowożytnego w Karpatach polskich*, Krosno 2008, s. 341–411). Zob. J. Olbrot, *Nowożytne urządzenia grzewcze*, op.cit., s. 249.

¹²³ M. Kwapieniowa, *Organizacja produkcji i zbytu*, op.cit., s. 33.

¹²⁴ M. Piątkiewicz-Dereniowa, *Die Hafnerkunst in Krakau*, op.cit.; Stanisława Opalińska, *650 lat miasta Kazimierza*, op.cit.; D. Gabryś, *Kafel łączący*, op.cit., s. 430, nota i il. VIII.50; eadem, *Kafel narożny*, op.cit., s. 430, nota i il. VII.51.

¹²⁵ *Kraków. Europejskie miasto*, op.cit., nry katalog. VII.46 – VII.51; K. Moskal, *Kafle w zbiorach Muzeum*

34. Fragmenty wczesnorenesansowych kafli gzymsowych z rzędem rozetek-guzów, wałkiem oplecionym ukośną taśmą z ćwiekami oraz pasmem drobnych rombów odkryte na terenie klasztoru Dominikanów oraz analogiczne kafle gzymsowe z napisami „BARTOS VCZINIL” odkryte przy ulicy Krakowskiej 50 (warsztat Bartosza z Kazimierza, lata 20. i 30. XVI w.). Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot, Bartłomiej Ziobro z wykorzystaniem publikacji Doroty Gabryś (2007)

35. Renesansowe kafle zdobione motywem „wypukłego zwierciadła” odkryte w klasztorze Dominikanów w Krakowie (rys. Jadwiga Olbrot) oraz renesansowy piec zbudowany z takich kafli z 1540 r. zachowany na zamku w Coburgu i ten sam typ kafła wśród asortymentu wyrobów garncarskich przedstawionych na grafice Josta Ammana z dzieła *Panoptia Omnium Illiberalium Mechanicarum* oraz na rycinie z 1605 r. z drugiego tomu *Das Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung zu Nürnberg*. Oprac. graf. Dariusz Niemiec z wykorzystaniem rycin z publikacji Blümela 1965 oraz ze stron internetowych: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11255737?page=185> i <https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-317b-71-r/data>, dostęp 30.04.2022

ną wypukłością. Motyw wypukłego zwierciadła był powszechnie wykorzystywanym ornamentem w kflarstwie nowożytnym. Znaleźiska tego typu znane są z Bytomia, Radomia, Będziemyśla, Dubiecka, Lublina, Zamościa, Szczeczeszyna, Kazimierza Dolnego, Kurowa-Olesina, Łęcznej, Inowłódza, Poznania, a także np. na terenie Czech oraz Białorusi¹²⁸. Przykłady kafli kopulastych odkryto także na terenie Małopolski, m.in. na stanowiskach w Dobczycach, w Ojcowie oraz w samym Krakowie¹²⁹. Kafle tego typu pojawiły się już w 1. połowie XVI wieku, o czym może świadczyć wyobrażenie pieca zbudowanego z tak uformowanych kafli na renesansowym piecu z 1540 roku zachowanym na zamku w Coburgu (il. 35)¹³⁰. Wśród typowego asortymentu wyrobów garncarskich kafle z motywem wypukłego zwierciadła są poświadczone przez ikonografię w 2. połowie XVI i w początkach XVII wieku (il. 35), jak może świadczyć miedzioryt z dzieła Giorgia Agricoli *De l'arte de metalli partita in XII. Libri* wydrukowanego w 1563 roku w Bazylei¹³¹ oraz grafika Josta Ammana z dzieła *Panoplia Omnium Illiberalium Mechanicarum* Schoppera Hartmanna wydrukowanego w 1568 roku we Frankfurcie nad Menem¹³², a także rycina z 1605 roku z drugiego tomu *Das Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung*

zu Nürnberg (Stadtbibliothek Nürnberg, Mendel II, Amb. 317b.2° Folio 71 recto)¹³³.

Wśród zbioru kafli pozyskanych w klasztorze Dominikanów dużą grupę stanowią też egzemplarze szkliwione na zielono i zdobione zróżnicowanymi odmianami motywu „wkłęsłego zwierciadła” (il. 36). Płytkę licową kafa o kształcie zbliżonym do kwadratu wypełnia główny element dekoracji – okrągła wkłęsłość otoczona pasem poprzecznie ustawionych prążków. Narożniki lica wypełnia kompozycja wici, które spaja łódzka zakończona owocem dębu – żołędziem. Esowate wici roślinne są ułożone osiowo, a w niektórych przypadkach okolone niewielkimi listkami. Zidentyfikowano też fragmenty narożnych części pieca, w których prostokątną narożną płytkę wypełnia ornament niecki owalnej. Niezdobioną środkową część zagłębienia otaczają od góry i od dołu wypukłe prążki ułożone na ukos. Narożne partie zdobią trójkątne liście dębu. Pomiedzy nimi, w górnej i dolnej partii płytki, rozmieszczono ornament obcęgów. Kafle tego typu zostały pokryte polewą w różnych odcieniach zieleni. Centralnie umieszczony motyw okrągłej wypukłości najprawdopodobniej znajdował się na zachowanym fragmencie lica stanowiącym drugą część narożnej czworokątnej płytki. W egzemplarzu tym niecka obwiedziona jest wypukłą listwą, jednak niezdobiona ornamentem roślinnym. Na podstawie fragmentarycznie zachowanego ornamentu można przypuszczać, że pierwotnie ten konkretny kafeł obwiedziony był podwójną ramką. Do budowy ówczesnych pieców często wykorzystywano kafle zdobione motywem wkłęsłego zwierciadła. Świadczą o tym znaleźiska odkrywane podczas badań w Lublinie, w Poznaniu, we Wleniu oraz w czeskiej części Śląska, a także na stanowiskach małopolskich, np. w Ojcowie i w Krakowie¹³⁴. O stosunkowo długim, co najmniej do początków XVII wieku, użytkowaniu pieców z kafli zdobionych motywem wkłęsłego zwierciadła pokrytych zieloną polewą mogą świadczyć piece z analogicznym motywem

¹²⁸ A. Andrzejewska, *Zespół kafli renesansowych*, op.cit., s. 111; S. Czopek, *Renesansowe kafle*, op.cit., s. 107, 111, 116; Dorota Zahel, *Kafle średniowieczne i nowożytne w zbiorach Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej*, w: *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, op.cit., s. 137, 138; J. Król, *Kafle z badań archeologicznych*, op.cit., s. 209–210; Radosław Niedźwiadek, *Cztery zespoły kafli lubelskich z okresu od początku XVI do połowy XVII w.*, w: *Średniowieczne i nowożytne kafle*, op.cit., s. 89; <http://muzeum-zamojskie.pl/z/karta2/karta3.php?id=2061>, dostęp 14.09.2022; I. Motylewska, *Renesansowe kafle*, op.cit., il. 34; P. Wawrzyniak, *O kafilach i piecach*, op.cit., s. 51; K. Zisopulu-Bleja, *Kafle*, op.cit., s. 171; D. Menoušková, Z. Měřinský, *Kráska, která hřeje*, op.cit., s. 161; Tatiana Bubenko, *Типология и хронология изразцов Витебского замка XVI–XVIII веков*, w: *Średniowieczne i nowożytne kafle*, op.cit., il. 2.

¹²⁹ E. Kwaśniewska, *Ogrzewania hypokaustyczne*, op.cit., il. 10; K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 178, 181.

¹³⁰ Fritz Blümel, *Deutsche Öfen. Der deutsche Kunstofen von 1480–1910. Kachel- und Eisenöfen aus Deutschland, Österreich und der Schweiz*, München 1965, s. 39.

¹³¹ Zob. <https://www.e-rara.ch/ebs/content/titleinfo/16618983>, dostęp 30.04.2022.

¹³² Zob. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11255737?page=185>, dostęp 30.04.2022.

¹³³ Zob. <https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-317b-71-r/data>, dostęp 30.04.2022.

¹³⁴ Katarzyna Dymek, *Renesansowe kafle z Zamku Wleń*, „Przegląd Archeologiczny”, T. 41: 1993, s. 36–39, 43; K. Dymek, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, op.cit., s. 39, 261; J. Król, *Kafle z badań archeologicznych*, op.cit., s. 210–211; K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 179, 180; M. Tymonová, *Výroba kamnářské keramiky*, op.cit., tab. 54: 16, 18, 19; P. Wawrzyniak, *O kafilach i piecach*, op.cit., s. 51, 54, 55; M. Wojenka, *Zamek ojcowski*, op.cit.

36. Renesansowe kafle zdobione motywem „wklęsłego zwierciadła” odkryte w klasztorze Dominikanów w Krakowie (rys. Jadwiga Olbrot) wraz z przedstawieniami pieców z analogicznym motywem „wklęsłego zwierciadła” z 1633 i 1637 r. na ilustracjach z drugiego tomu *Das Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung zu Nürnberg*. Oprac. graf. Dariusz Niemiec z wykorzystaniem rycin ze stron internetowych: <https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-317b-113-v/data> i <https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-317b-117-v/data>, dostęp 30.04.2022

i barwą, które przedstawiono w Norymberdze w 1633 i następnie w 1637 roku (il. 36) na kolejnych ilustracjach pochodzących z drugiego tomu *Das Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung zu Nürnberg* (Stadtbibliothek Nürnberg, Mendel II, Amb. 317b.2° Folio 113 i Amb. 317b.2° Folio 117 verso)¹³⁵.

Możliwie wiarygodną próbę rekonstrukcji wyglądu pieca podjęto jedynie w odniesieniu do grupy kafli z wyobrażeniem błazna oraz z motywem wklęsłego zwierciadła (il. 25) ze względu na fakt, że opisywane egzemplarze charakteryzuje bardzo wyraźne podobieństwo cech technologicznych i technicznych. Wykonano je z masy garncarskiej zawierającej średnią ilość domieszki schudzającej w postaci piasku. Wewnętrzna strona płytek została zagładzona palcami lub narzędziem. Lico najpierw pobielono warstwą ok. 0,5 mm białej glinki, a następnie pokryto szkliwem zielonym. Wypał przeprowadzono

w warunkach utleniających, nadając wyrobom z gliny żelazistej niejednolity przełom. Wygląd pieca można próbować odtwarzać jako dwie skrzynie prostopadłościenne. Połączenie lica i komory pod kątem ok. 90° u kafli zdobionych motywem wklęsłego zwierciadła wskazuje, że komorę zbudowaną z tych elementów ustawiono na planie czworoboku. Ścianę nadstawy być może tworzyły ustawione w odbiciu lustrzanym kafle zdobione wizerunkiem trefnisia. Przy rekonstrukcji bryły i układu kafli urządzenia grzewczego w klasztorze Dominikanów częściowo wzorowano się na rekonstrukcji pieca z zamku we Wleniu, gdzie pozyskano analogiczny zespół kafli z motywem wklęsłego zwierciadła oraz postaci ludzkich w medalionach¹³⁶.

Wśród zbioru kafli pozyskanych w trakcie badań realizowanych u dominikanów wyróżniono 54 fragmenty egzemplarzy zdobionych różnymi odmianami motywu „rozety wpisanej w kwadrat” (il. 37)¹³⁷.

¹³⁵ Wszystkie tomy *Das Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung zu Nürnberg* wraz z cytowanymi ilustracjami są dostępne na wspólnej oficjalnej stronie internetowej Germanische Nationalmuseum i Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg: <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/>, dostęp 2.11.2022.

¹³⁶ K. Dymek, *Renesansowe kafle z Zamku Wleń*, op.cit., s. 43; K. Dymek, *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, op.cit., s. 273.

¹³⁷ J. Olbrot, *Nowożytna urządzenia grzewcze*, op.cit., s. 249.

37. Późnorenesansowe kafle z motywem „rozety wpisanej w kwadrat” odkryte w klasztorze Dominikanów w Krakowie na terenie tzw. dziedzińca gospodarczego i w obrębie zasypiska pieca typu *hypocaustum* wraz z rysunkiem dokumentacyjnym pieca z Mondsee w Górnej Austrii zbudowanym z takich kafli (wg Paukerta 1891). Oprac. graf. Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot, Franz Paukert, fot. Aleksander Filipowicz z wykorzystaniem publikacji Augusta Ortweina, Augusta Scheffersa, *300 Tafeln zum Studium des Deutschen Renaissance- und Barockstils*, Leipzig 1891

Cztery z nich, reprezentujące typ I wg Renner¹³⁸, to kafle zdobione rozetą utworzoną z ośmiu liści akantu (w centralnym punkcie) oraz listkami bzu (w narożnikach płytki). Pięć egzemplarzy, zaklasyfiko-

wanych jako typ III, wg Renner¹³⁹ reprezentowało dwie odmiany. W pierwszej kafle ozdobiono ośmiopłatkową rozetą, składającą się z wydłużonych liści o pofalowanych brzegach. Tło kwadratowego pola wypełnia granulacja. Z kolei ornament pojedynczo zachowanego kafła reprezentuje odmianę IIIa.,

¹³⁸ Joanna Renner, *Późnorenesansowe kafle wawelskie z motywem rozety w kwadracie*, „Studia Waweliana”, 1992, t. 1, s. 38.

¹³⁹ Ibidem, s. 41.

w której łodyżkę z sercowatymi liśćmi wieńczy wielopłatkowy kwiatek. Wśród znalezisk wyróżnia się jeden z typów ornamentu „rozety w kwadracie” zdobiącego lico płytki kafla, który nie został zdefiniowany w opracowaniu Renner¹⁴⁰. Kafel stanowił narożną część pieca i zbudowany jest z dwóch płytek. Fragmentarycznie zachowane przedstawienie na lico pierwszej z nich to rozeta wpisana w kwadrat. Czworokątne pole środkowe było zapewne wypełnione przedstawieniem czterech silnie unerwionych trójlistnych płatków. Najdłuższy spośród trzech listków ułożony jest na osi pionowej lub poziomej. Dwa mniejsze ściśle do niego przylegają. Środek kompozycji zaznaczony jest wypukłym guzkiem. Tło środkowego pola pokryte jest granulacją. Ramę czworokąta wyznacza potrójne, wypukłe obramowanie. Jedyny zachowany narożnik płytki wypełniony jest ornamentem liści ułożonych osiowo. Na kompozycję mieszczącą się w trójkątnym polu składają się dwa sercowate listki. Łodyga listków łączy narożnik kafla z polem środkowym. Tło narożników charakteryzuje się występowaniem granulacji. Obramowanie płytki tworzą dwie listewki. Druga płytka narożnego kafla zawiera fragment trójkątnego narożnika z łodyżką i sercowatymi listkami oraz dwiema listewkami tworzącymi ramę kompozycji. Tło przedstawienia wypełnia granulacja. Pozostałe egzemplarze zdobione motywem rozety w kwadracie, pozyskane podczas badań w klasztorze dominikańskim, zawierają niewielkie narożne fragmenty kompozycji, na którą składają się listki bzu i granulacja. Ornament rozety w kwadracie jest charakterystycznym elementem zdobniczym zabytków odkrywanych na terenie Krakowa i w okolicy¹⁴¹. Jedynym przykładem tego typu odnalezionym w znacznej odległości od Krakowa jest kafel z Lidzbarka Warmińskiego¹⁴². W oparciu o badania prowadzone przez Jo-

annę Renner zabytki z Małopolski, które ozdobiono motywem rozety w kwadracie, datuje się na czasy po 1602 roku, czyli w okresie odbudowy zamku wawelskiego po pożarze z 1595 roku¹⁴³. Na podstawie analizy zdobień, cech technicznych (m.in. kąta nachylenia komór względem lic: 45–90°) wygląd pieca ogrzewającego wnętrza klasztorne można próbować rekonstruować jako sześcienną skrzynię, w podobny sposób jak zaproponowano dla kafla z Wawelu¹⁴⁴. Urządzenia grzewcze z Polski zdobione od przełomu wieków XVI i XVII motywem rozety w kwadracie są wynikiem wpływów późnorenesansowych wzorów austriackich¹⁴⁵. Cały późnorenesansowy piec zbudowany z kafla zdobionego motywem „rozety wpisanej w kwadrat” do XIX wieku zachowany był w Mondsee w Górnej Austrii (il. 37)¹⁴⁶.

Z XVI wiekiem można jeszcze wiązać renesansowy kafel płytowy z motywem kratownicy, pokryty zieloną polewą (il. 38), który został odkryty w 1995 roku przez o. A. Studzińskiego na terenie klasztoru Dominikanów w Krakowie. Znaleziska kafla z podobnymi geometrycznymi motywami kratownicy znane są z renesansowego zamku w Inowłodzu¹⁴⁷.

Wśród zbioru nowożytnych kafla z klasztoru dominikanów w Krakowie zidentyfikować można także egzemplarze zawierające typ zdobienia charakterystyczny dla siedemnastowiecznego manierystycznego rzemiosła artystycznego w postaci glazurowanych kafla z kontynuacyjnymi, tzw. kołtrynowymi, białymi motywami roślinnymi na niebieskim tle¹⁴⁸. Na terenie klasztoru pozyskano fragmenty, które stanowiły części fryzowe lub gzymsowe pieców o takiej stylizacji. Jednym z nich jest część kafla narożnego złożonego z dwóch płytek (il. 39). Większa z nich jest prostokątna i obwiedziona przy dolnej krawędzi listwą. Pole lica większej płytki wypełnia przedstawienie dwóch jednorożców zwróconych do siebie¹⁴⁹.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ A. Bojęś-Białasik, D. Niemiec, *Strefa domu opackiego*, op.cit., il. 27; K. Moskal, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 229; J. Renner, *Późnorenesansowe kafle*, op.cit., s. 37–67; Alina Wałowcy, *Badania przy kościele i klasztorze oo. Karmelitów na Piasku w Krakowie w 1963 roku (wykop II)*, „Materiały Archeologiczne”, T. 25: 1990, tabl. 10, 14.

¹⁴² Dekoracja zabytku z Lidzbarka Warmińskiego nieco różni się od kafla kształtowanych na terenie Krakowa. Ornament kafla odnalezionego w woj. warmińsko-mazurskim reprezentuje pierwotną formę motywu rozety w kwadracie, wywodzącego się z warsztatów funkcjonujących na terenie Austrii. Fakt odnalezienia w Lidzbarku Warmińskim zabytku zdobionego rozetą w kwadracie świadczy raczej o kontaktach z warsztatami austriackimi niż o wpływach warsztatów krakowskich – por. Graży-

na Kobrzeniecka-Sikorska, *Kafle XVI–XVII wieku z Lidzbarka Warmińskiego w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie*, w: *Garncarstwo i kaflarstwo*, op.cit., s. 263.

¹⁴³ J. Renner, *Późnorenesansowe kafle*, op.cit., s. 57.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 59, ryc 22, s. 64–65, il. 28–30.

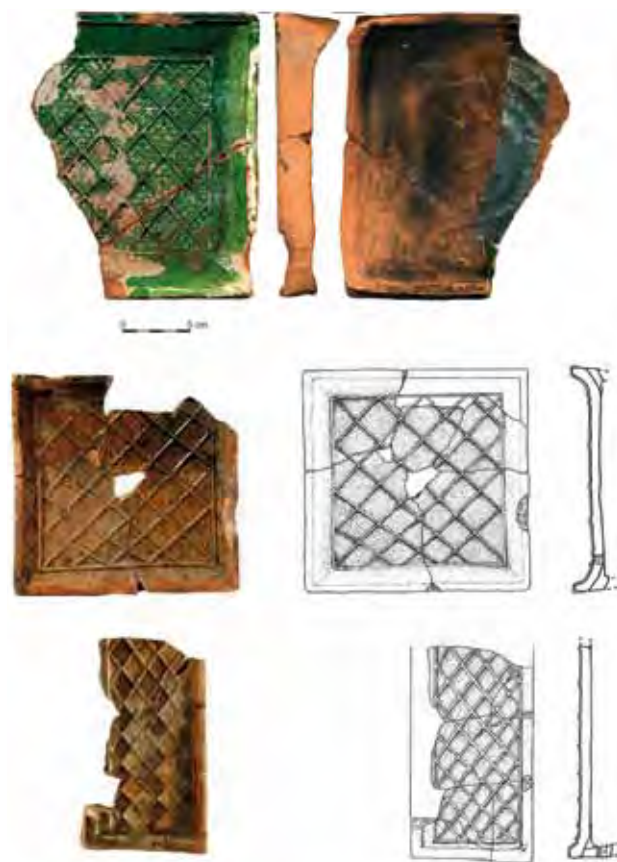
¹⁴⁵ Ibidem, s. 57, 66.

¹⁴⁶ Zob. Augusta Ortwein, Augusta Scheffers, *300 Tafeln zum Studium des Deutschen Renaissance- und Barockstils*, Leipzig 1891, il. 13.

¹⁴⁷ Zob. I. Motylewska, *Renesansowe kafle*, op.cit., tabl. XXXVI.

¹⁴⁸ J. Olbrot, *Nowożytnie urządzenia grzewcze*, op.cit., s. 254–255; eadem, *How to Heat*, op.cit., s. 19; eadem, *Late Medieval*, op.cit., s. 117.

¹⁴⁹ Zob. eadem, *How to Heat*, op.cit., il. 3:3.

38. Renesansowy kafel płytowy z motywem kratownicy z klasztoru Dominikanów w Krakowie oraz analogiczne znaleziska z zamku w Inowłodzu. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec z wykorzystaniem rycin z publikacji Izabeli Motylewskiej (2008)

Mityczne zwierzę z lewej zachowane jest fragmentarycznie, ponieważ gotową kompozycję skrócono w celu utworzenia narożnika. Jednorożec z prawej strony zachowany jest w całości. Jego esowato wygięty tułów przechodzi w liść. Pomiędzy jednorożcami ustawiono donicę, z której symetrycznie wystają dwie gałązki zwieńczone dwoma listkami oraz łodyga zakończona pięciopłatkowym kwiatem. Druga, mniejsza płytką jest kształtem zbliżona do czworokąta. Zachowany na licu ornament to jakby prawa część wyżej opisywanej płytki. Tułów jednorożca ma również esowatą formę i przechodzi w roślinę. Przy brzegu widoczny jest ornament roślinny. Płytką pokryta szklivem granatowym stanowi tło dla białego ornamentu. Zachowany fragment ornamentu stanowił dolne pole kompozycji pasowej¹⁵⁰. Motyw jednorożców adorujących drzewko ozdobił również kafele znalezione w innych miejscach Krakowa¹⁵¹.

¹⁵⁰ Eadem, *Late Medieval*, op.cit.

¹⁵¹ Julian Kostysz, *Warsztat zduński z w. XVI na Garbarach*, „Rocznik Krakowski”, T. 30: 1938, s. 222–226;

39. Fragment manierystycznego kafeła narożnego z przedstawieniem dwóch jednorożców z 1. połowy XVII w. odkryty w klasztorze Dominikanów w Krakowie. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

Najbardziej znany krakowski egzemplarz z jednorożcami pozyskano w wyniku odkryć dokonanych przy ulicy Krupniczej 26¹⁵². Krakowskie egzemplarze zdobione tym ornamentem datowane są na 1. połowę XVII wieku. Analogiczne przedstawienia białych jednorożców na niebieskim tle znane są z toruńskiego kafeła narożnego z herbem Prus Królewskich z pieca sygnowanego datą 1643¹⁵³, co stanowi dodatkowe potwierdzenie słuszności propozycji datowania znalezisk krakowskich. Kafle z motywem jednorożców adorujących drzewko lub herb uznać

Katarzyna Moskal, *Calor Amicus, czyli o kaflu i piecu*, Kraków 2010, s. 14–15, fot. 10; K. Moskal, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 297.

¹⁵² J. Kostysz, *Warsztat zduński*, op.cit., s. 222; zob. K. Moskal, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 295–296.

¹⁵³ Zob. Katarzyna Kluczwajd, *Kafel z herbem Prus Królewskich, 1643*, w: *Klejnot w Koronie Rzeczypospo-*

należy za bardzo popularne w dekoracji ówczesnych pieców nie tylko na terenie Rzeczypospolitej, ale również w Czechach i na Śląsku Opawskim¹⁵⁴.

Wśród zbioru kafli pozyskanych w trakcie prac prowadzonych na terenie klasztoru Dominikanów w Krakowie zidentyfikowano trzy egzemplarze zdobione tym samym ornamentem roślinnym, którego centralnym punktem jest krzaczek, a jego dominantę stanowi kwiat chabru. Motyw roślinny zawierający wyobrażenie chabru¹⁵⁵ jest typowy i bardzo popularny dla kafli z XVII i XVIII wieku. Kafle dekorowane zdobieniem takiego kwiatu znane są z Chojnic, Warszawy, Lubawy, z Ujazdu koło Tomaszowa Lubelskiego, z Poznania, z Reszla, z Jarosławia, z terenu dawnych Prus Królewskich, a także z Krakowa¹⁵⁶. Płytki zdobione motywem

litej. *Sztuka zdobnicza Prus Królewskich, Katalog*, t. 2, red. Czesława Betlejewska, Gdańsk 2006, s. 481, nota VIII.1.3.

¹⁵⁴ M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe*, op.cit., s. 134–135; E. Kilarska, M. Kilarski, *Kafle z terenu dawnych Prus Królewskich*, op.cit., s. 52; G. Kobrzeńska-Sikorska, *Kafle XVI–XVII*, op.cit., s. 267; Barbara Pospieszna, *Zarys historii rzemiosła zduńsko-garncarskiego w Malborku od XV do pocz. XIX w.*, w: *Garncarstwo i kaflarstwo*, op.cit., il. 12; Joanna Renner, *Kafel ścienny? (fragment)*, w: *Tyniec. Kultura i sztuka benedyktynów od wieku XI do XVIII*, red. Klementyna Żurowska, Andrzej Włodarek, Kraków 1994, s. 115, nota i il. nr VIII/6; Leszek Kajzer, *O kaflach z Modliszewic, czyli o piecach elity czasów wazowskich*, „Folia Archaeologica”, T. 27: 2010, s. 39, 41–46; Č. Pavlík, M. Vitanovský, *Encyklopedie kachlů v Čechách a ve Slezku*, op.cit., s. 316; Čeněk Pavlík, Michal Vitanovský, *Magický jednorožec a jeho ztvárnění na kachlích gotiky a renesance*, „Archaeologia Historica”, T. 33: 2008, s. 551, il. 15, 16.

¹⁵⁵ Kwiat chabru w ornamentcie określany jest niekiedy w literaturze przedmiotu jako goździk – zob. Janina Olszewska, *Zabytkowe kafle Muzeum w Jarosławiu*, Jarosław 1969, il. 21.

¹⁵⁶ Marta Garas, Łukasz Trzeciński, *Badania archeologiczne na dziedzińcu Kolegium Jezuickiego w Chojnicach*, „Zeszyty Chojnickie”, T. 25: 2010, s. 30, 33; Julia Głogowska, *Znaleziska kafli z badań na placu Teatralnym*, „Archeologia Dawnej Warszawy”, T. 3: 2013, tabl. III. 2, 5; L. Kajzer, *O kaflach z Modliszewic*, op.cit., s. 42, 43; Ewa Masełkowska-Stępnik, *Historia pewnej kamienicy: przyczynek do badań nad kaflarstwem poznańskim*, „Kronika Miasta Poznania”, 1998, t. 66, nr 1, s. 81, 83; Izabela Mirkowska, *Wybrane kafle z zamku i miasta w Reszlu, woj. olsztyńskie*, w: *Garncarstwo i kaflarstwo*, op.cit., s. 257; J. Olszewska, *Zabytkowe kafle*, op.cit., il. 21, 23; E. Kilarska, M. Kilarski, *Kafle z terenu dawnych Prus Królewskich*, op.cit., s. 61–62, 91–92; B. Pospieszna, *Zarys historii*, op.cit., il. 12; K. Moskal, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 313, 316, 322, 331–333; Jacek Poleski, Dariusz

40. Fragment manierystycznego kafla z wielopłatkowym kwiatem chabru odkryty w przez o. Adama Studzińskiego OP w klasztorze Dominikanów w Krakowie. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec, rys. Jadwiga Olbrot

chabru odkrywane są również poza obecnymi granicami Polski, na terenach powiązanych historycznie z dawną Rzeczpospolitą, w tym na terenie Białorusi i, co dość charakterystyczne, na terenie Niemiec – w Lipsku powiązany z Rzeczpospolitą wspólną saską dynastią Wettinów¹⁵⁷.

Opisany ornament zachowany na fragmentach kafla pozyskiwanych podczas badań archeologicznych prowadzonych na terenie dominikańskiego klasztoru to żółty lub biały siedmiopłatkowy kwiat określany w literaturze jako kwiat chabru, który przedstawiono na niebieskim lub granatowym tle. Zachowany egzemplarz zawiera jedynie połowę kompozycji roślinnej (il. 40). Środkowe pole wypełnione było przez krzaczek, którego dominantę stanowił wielopłatkowy kwiat chabru, z którego do dziś zachowały się fragmenty sześciu płatków.

Niemiec, Mateusz Woźniak, *Badania archeologiczne na terenie klasztoru oo. Paulinów na Skalce*, „Alma Mater”, 2008, nr specjalny 109, s. 106–109.

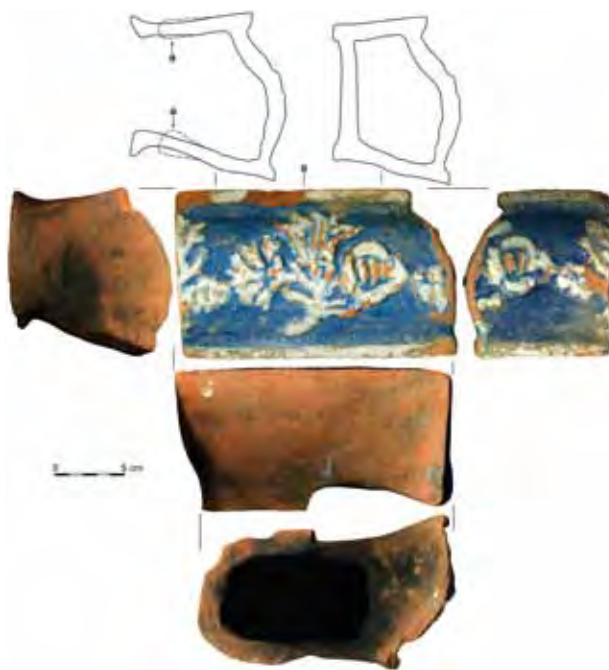
¹⁵⁷ T. Bubenko, *Типология и хронология*, op.cit., il. 3, 4; M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe*, op.cit., il. 210.

W dolnej części lica znajduje się siedmiopłatkowy chaber o wklęsłym środku, ukazany z perspektywy „od góry”. Kolejna wiązka roślinna przytwierdzona do brzegu kafla składa się z pięciu wici o różnej długości i kształcie. Od góry i od dołu kompozycję zamykają listwy. Fragment zdobienia znajdującego się na innym zachowanym fragmencie to odbicie lustrzane dekoracji przedstawionej na poprzednio omówionym kaflu. W tym przypadku płytkę polano glazurą koloru zielonego. Na podstawie tych dwóch zabytków można rekonstruować ornament całej płytki oraz jej wymiary. Kafle zdobione opisywanym motywem, które zestawiono obok siebie, tworzyły szlak składający się z naprzemiennie ułożonych elementów krzaczka, którego dominantę stanowił wielopłatkowy kwiat chabru, oraz wiązki roślinnej o wiciach różnego kształtu i długości. Wysokość takiego pasa zdobień wynosiła 12,2 cm. Rekonstruowana szerokość płytki to ok. 21 cm. Ornament przedstawiony na kaflach odnalezionych w klasztorze Dominikanów jest niemal identyczny jak na narożnym egzemplarzu pozyskanym podczas badań archeologicznych prowadzonych Na Skałce w Krakowie, dla którego chronologię określono na 1. ćwierć XVII wieku, oraz bardzo podobny do fryzowego egzemplarza odkrytego przy ulicy Smoleńsk, a datowanego przez Moskała na 4. ćwierć wieku XVII¹⁵⁸.

Podczas prac prowadzonych na terenie dominikańskiego klasztoru odkryto narożny kafel fryzowy ozdobiony ornamentem roślinnym składającym się również z chabrów (il. 41). Kwiat ten jest jednym z trzech elementów roślinnych tworzących asymetryczną gałązkę wyobrażoną w środkowej części szerszej płytki. W skład krzaczka wchodzi również trypłatkowy dzwonkowaty kielich kwiatu oraz owoc granatu. Jedną z partii przybrzeżnej płytki zdobi wiązanka roślinna o kompozycji wertykalnej i wiciach różnej długości. Na węższej płytce narożnika powtórzono motyw owocu granatu oraz gałązki roślinnej o wiciach różnej długości. Płytki od góry i od dołu ograniczają białe listwy. Ornament roślinny pokryty również szklivem białym. Tło jest granatowe.

Wśród zbioru kaflów z klasztoru dominikańskiego kolejną odsłonę dekoracji z wyobrażeniem chabrów stanowią dwa kafle z motywem wiązanki, pokryte szklivem ciemnozielonym. Na brzegu pierwszego pojawia się florystyczny ornament wici roślinnej

¹⁵⁸ K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 331; J. Poleski, D. Niemiec, M. Woźniak, *Badania archeologiczne*, op.cit., s. 106–109.

41. Fragment manierystycznego kafla narożnego z krzaczkiem kwiatu chabru odkryty w klasztorze Dominikanów w Krakowie na tzw. dziedzińcu gospodarczym. Oprac. graf. Urszula Bąk, Dariusz Niemiec

i dwóch chabrów. Kwiatek chabru umieszczony na łodyżce wyżej ma pięć płatków, kwiatek położony niżej – trzy. Pierwotnie środkowe pole płytki wypełniała najprawdopodobniej większa wiązanka, z której zachowało się fragmentaryczne wyobrażenie owocu granatu oraz widoczny w górnej partii niewielki trójkątny listek. Drugą z wymienionych płytek udekorowano owocem granatu oraz chabrami wyrastającymi z dwóch łodyżek. Wyobrażenie owocu granatu znane jest z licznych siedemnastowiecznych kaflów, które były odkrywane w różnych miejscach Krakowa¹⁵⁹. Stylistyka oraz kompozycja zdobienia egzemplarzy pozyskanych w trakcie prac prowadzonych na terenie klasztoru dominikańskiego zbliżona jest do zabytków znajdujących się w zbiorach Muzeum Krakowa (nr inw. MHK-66/II/1-2) oraz Muzeum Narodowego w Krakowie (nr inw. IV-C-1850/2-4) i datowanych w literaturze przedmiotu na 2. połowę XVII wieku¹⁶⁰.

Wyjątkowym nowożytnym znaleziskiem z tego okresu jest malutki fragment kafla z wyobrażeniem orła w medalionie¹⁶¹. Zachowany ornament to dwa

¹⁵⁹ K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 302–304, 317–318.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 317–318.

¹⁶¹ J. Olbrot, *Nowożytnie urządzenia grzewcze*, op.cit., s. 254–255; eadem, *How to Heat*, op.cit., s. 22, il. 3:3, 4:1.

wygięte łukowato pióra Orła Białego. Każde z nich dzieli wypukła linia, biegnąca wzdłuż krawędzi. Orzeł został przedstawiony na czerwonym tle. Na licu zachował się też fragment białego obramienia medalionu, które otacza granatowe szkliwo. Najprawdopodobniej fragmentem zwieńczenia pieca zdobionego tym motywem jest również fragment kafla, na którego licu zachowało się wyobrażenie balustrady z białych tralek na granatowym tle. Prostopadłe pole między tralkami jest białe. Balustradę od góry ogranicza listwa jasnego koloru. Pasma powyżej wypełnia fragment białego ornamentu (być może roślinnego), który przedstawiono na granatowym tle. Fragmentarycznie zachowaną dekorację egzemplarzy zwieńczenia ozdobionych heraldycznym motywem orła oraz balustrady można rekonstruować jako zwieńczenie motywem kontynuacyjnym pieca ornamentowanego znanego z kamienicy Hetmańskiej w Krakowie¹⁶². Analogiczne kafle odkrywano na terenie Krakowa oraz na innych stanowiskach w Polsce. Zwieńczenia z wyobrażeniem Orła Białego w medalionie znaleziono m.in. na Wawelu, w kamienicy Hetmańskiej, przy ulicy Szpitalnej oraz na terenie dawnego klasztoru Norbertanek w piwnicach Collegium Witkowskiego w Krakowie¹⁶³. Analogiczne dekoracje zachowały się na zabytkach przechowywanych w Muzeum Narodowym w Krakowie¹⁶⁴. Motyw Orła Białego występuje również na kaflach wieńczących piec z Zamku Królewskiego w Warszawie i z Modliszewic¹⁶⁵. Badacze wiążą stylistykę opisywanego zdobienia z okresem rządów dynastii Wazów w Polsce, ze wskazaniem na osobę Władysława IV Wazy jako ich domniemanego fundatora¹⁶⁶. Na podstawie analizy ikonografii, barwy

i cech stylistycznych godła w literaturze przedmiotu przykłady dekorowane motywem tego typu datuje się na pierwszą ćwierć XVII wieku. Szczegółową analizę opisywanego motywu przeprowadzono dla zabytku odnalezionego w piwnicach Collegium Wróblewskiego w Krakowie. Dwa egzemplarze zdobione orłem powiązano z fundacją i wyposażeniem wnętrza klasztoru Norbertanek, zbudowanego po 1622 roku¹⁶⁷.

Osiem fragmentów kafla pozyskanych w trakcie badań prowadzonych na II wirydarzu klasztoru Dominikanów było zdobionych późnorenansowym manierystycznym motywem symetrycznych liści akantu¹⁶⁸. Kafle zawierają fragmenty kompozycji, na którą składa się centralnie umieszczona rozeta wpisana w romb o wklęsłych bokach oraz cztery narożne pola, które wypełnia przedstawienie stylizowanych spiętych liści (il. 45). Łukowato wygięta wstęga, która tworzyła romboidalną ramę rozety, składa się z dwóch wąskich listew oraz wypukłych guzków znajdujących się pomiędzy nimi. Guzki obwiedzione są wąską wypukłością, cała zaś płytka dodatkową listwą. Centralny element kompozycji (rozeta) zachował się fragmentarycznie na kilku kaflach. Płytki zawierają dekorację dwóch lub trzech¹⁶⁹ z czterech długich łodyg zakończonych trójlistnym płatkami, które umieszczone są na osi pionowej oraz poziomej. Pośród nich ułożone są diagonalnie po dwa mniejsze listki. Na innym kaflu zachowało się wyobrażenie jednej z czterech długich łodyg oraz dwóch łukowato wygiętych liści flankujących te łodyżki. Punktem centralnym rozety jest wypukły guzek.

Manierystyczny motyw reprezentowany jest także na kaflach zdobionych symetryczną liściastą rozetą, od której odchodzą cztery wici roślinne ułożone w kształt rombów o wklęsłych bokach, zwieńczone w narożnikach trójlistniakiem akantu (il. 42). Kilka fragmentów egzemplarzy dekorowano kołtynowym ornamentem kontynuacyjnym. Dekorację ściany pieca stanowiły powtarzające się motywy. Rozdzielone listwami pojedyncze elementy kompozycji zajmowały niekiedy fragmenty nawet czterech płytek lico-

¹⁶² Maria Piątkiewicz-Dereniowa, *Artystyczna ceramika europejska w zbiorach polskich*, Warszawa 1991, s. 31, nota i rycina 64; Maria Dąbrowska, *Kilka uwag metodycznych o rekonstrukcji pieców*, „Archaeologia Historica Polona”, T. 15: 2005, s. 345, il. 12; K. Moskal, *Calor Amicus*, op.cit., s. 14–17, fot. 11.

¹⁶³ K. Moskal, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 275–276; Dariusz Niemiec, *Uniwersytet Krakowski w badaniach archeologicznych*, w: *Archeologiczne ślady Uniwersytetu Krakowskiego. Katalog wystawy w Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2006, s. 21, 36, 40, il. 13; D. Niemiec, *Die Sondagen im Bereich*, op.cit., s. 21, il. 13.

¹⁶⁴ K. Moskal, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 275–276.

¹⁶⁵ M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe*, op.cit., il. 159–160; L. Kajzer, *O kaflach z Modliszewic*, op.cit., s. 39, 41–46.

¹⁶⁶ L. Kajzer, *O kaflach z Modliszewic*, op.cit., s. 39, 41–46; Dariusz Niemiec, *Fragment kafla heraldyczne-*

go z wyobrażeniem orła, w: *Kraków. Europejskie miasto*, op.cit., s. 435; D. Niemiec, *Die Sondagen im Bereich*, op.cit., s. 21, il. 13.

¹⁶⁷ D. Niemiec, *Uniwersytet Krakowski*, op.cit., s. 21, il. 13; idem, *Fragment kafla heraldycznego*, op.cit., s. 435; idem, *Die Sondagen im Bereich*, op.cit., s. 21.

¹⁶⁸ Zob. J. Olbrot, *How to Heat*, op.cit., s. 22, il. 5.

¹⁶⁹ Najprawdopodobniej pierwotnie na płycie znajdowały się cztery łodyżki ułożone na osi pionowej i poziomej oraz osiem mniejszych liści ułożonych diagonalnie.

42. Fragmenty manierystycznych kaffi z motywem liści akantu wraz z rekonstrukcją całości motywu odkryte w klasztorze Dominikanów w Krakowie w II wirydarzu. Oprac. graf. Jadwiga Olbrot

wych. Wśród zbioru znajdowały się co najmniej dwa warianty ornamentu. Pierwszy z nich na pojedynczej płytce zawierał przedstawienie ośmiu narożnych niewielkich pól, oddzielonych pasem o ostro zarysowanej linii przebiegu oraz centralne pole czterolistnego medalionu, w którym wyobrażono rozetę. Drugi wariant dotyczył lica kaffi, w ramach których wydzielono trzy pola przez wstęgę zaobloną. Niekiedy pas otaczają dwie cieńsze listwy. Ornament roślinny charakteryzuje się symetrią. Środkowe pola wypełniają rozety umieszczone na łodygach, wolutowo wygięte, spięte liście akantu, niekiedy też trójpłatkowa rozetka flankowana połówkami liści. Brzegowe pola płytki w węższych partiach zawierają połowę przedstawienia rozetki, a w szerszej partii fragment kompozycji jednej z dwóch akantowych wici wygiętych wolutowo. W zbiorze kaffi zidentyfikowano także przykłady motywu kontynuacyjnego sieciowego o polach w kształcie zaostrego owalu lub czterolistnego medalionu, które wypełnia dekoracja pąku lub liściastej rozetki (il. 45). Kaffle dekorowane motywem kontynuacyjnym odkryto

podczas prac prowadzonych na wielu stanowiskach. Egzemplarze zdobione takim ornamentem odnaleziono m.in. w Krakowie, Ojcowie, Twierdzy Przemysł, Kielcach, Warszawie, Ujeździe, Reszlu, Poznaniu, Krajkowie i w Lidzbarku Warmińskim¹⁷⁰. Chronologię występowania tych zabytków badacze określili na schyłek XVI i 1. połowę XVII wieku. Znaleźiska takich kaffi, pozyskane w trakcie prac prowadzonych na terenie klasztoru Dominikanów, wykazują największe podobieństwo do kaffla pochodzącego z kamienicy Hetmańskiej w Krakowie¹⁷¹,

¹⁷⁰ K. Moskal, *Kaffle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 193, 254–257; M. Wojenka, *Zamek ojcowski*, op.cit.; M. Dąbrowska, *O siedemnastowiecznych kafflach*, op.cit., s. 147; L. Kajzer, *O kafflach z Modliszewic*, op.cit., s. 43; I. Mirkowska, *Wybrane kaffle*, op.cit., s. 260; K. Zisopulu-Bleja, *Kaffle*, op.cit., s. 177–178; E. Masełkowska-Stępnik, *Historia pewnej kamienicy*, op.cit., s. 77–80; G. Kobrzeniecka-Sikorska, *Kaffle XVI–XVII*, op.cit., s. 268–269.

¹⁷¹ K. Moskal, *Kaffle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 256.

którego chronologię określono na początek XVII wieku. Egzemplarz opisywany przez Moskal pokryto szkliwem zielonym. Kafle odkryte w klasztorze emaliowano pięcioma kompozycjami glazur: polewą o barwie zielonej, granatowej i białej, niebieskiej i białej, żółtej, granatowej i białej oraz zielonej i żółtej.

Wśród zbioru kaflí pozyskanych w trakcie opisywanych prac jeden egzemplarz dekorowany jest motywem „bukietu w wazonie pod arkadą”. Ornament zawiera przedstawienie dwuuchej wazy, zdobionej wypukłymi wałkami (trzy dolne poziome tworzą stopkę, trzy pionowe zdobią brzusec, a trzy górne poziome tworzą szyję). Uchwyty wazy mają esowaty kształt. Kompozycja bukietu wystającego z naczynia jest symetryczna. Wici roślinne są wygięte łukowato oraz C-kształtnie. Środkowe pole wypełnione ornamentem bukietu w wazonie zamyka podwójna ramka. Zewnętrzne obramowanie ma postać listwy. Wewnętrzna ramka to symetryczna kompozycja roślinna w dolnym pasie oraz ozdobna kolumna w pasie lewym. Na ornament roślinny składa się czteropłatkowy kwiatek z wypukłym środkiem, dwie wici roślinne z C-kształtnym zakończeniem oraz pojedyncze, regularnie rozmieszczone guzki. Kafel pokryto szkliwem zielonym. Typologię ornamentu „bukietu w wazonie pod arkadą” przedstawiła B. Pospieszna¹⁷² na przykładzie kaflí znajdujących się w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku. Na podstawie analizy egzemplarz z takim ornamentem wydobyty podczas prac prowadzonych w klasztorze dominikańskim można zaliczyć do typu I wg B. Pospiesznej¹⁷³. Ten rodzaj zdobienia charakteryzuje m.in. kompozycja, którą zamyka podwójna ramka, zbudowana z kolumn i arkady, oraz pole środkowe wypełnione bogatym zdobieniem wyobrażenia wici roślinnych wystających z dwuuchej wazy. Kafle zdobione podobnym motywem „bukietu w wazonie pod arkadą” często znajdowane są na terenie rozciągającym się od Pomorza aż do Litwy, a także w Lubece i Skokloster w Szwecji¹⁷⁴. Chro-

nologię zabytków zdobionych tym motywem można określić na 1. połowę XVII wieku¹⁷⁵.

Zdecydowana większość kaflí pozyskanych z klasztoru dominikańskiego w Krakowie to wyroby z masy garncarskiej zawierającej drobno- i średnioziarnisty piasek, zazwyczaj w dużej, a niekiedy w średniej ilości. Egzemplarze wykonane z gliny żelazistej wypalanej¹⁷⁶ w atmosferze utleniającej, o dosyć dużej twardości stanowią produkty wysokiej jakości. Przełomy charakteryzuje jedno- i dwubarwność (w układzie: szara partia przy powierzchni glazurowanej lub środkowa część szara otoczona gliną wypaloną na ceglasty kolor). Pomimo obserwowanych niewielkich defektów (nieidealnego odcisnięcia wzoru czy, jak w jednym przypadku, włania szkliwa w pęknięcie w płytce) uzyskano zadawalające wyroby¹⁷⁷, będące elementami składowymi pieców okresu późnego gotyku, renesansu i baroku.

Najbardziej wypukłe zdobienia charakteryzują kafle dekorowane motywami figuralnymi i zwierzęcymi, szczególnie w okresie wczesnego renesansu. Dosyć głęboki relief zdobi egzemplarze z renesansową kompozycją pasową, której dolny pas składa się z szeregu niewielkich rozetek. Duża amplituda grubości płytki (13 mm) charakteryzuje też zabytek zdobiony półwałkiem na kaflu. Głęboki relief charakteryzuje egzemplarze zdobione przedstawieniami antropomorficznymi w stylistyce wczesnorenesansowej. Różnica między najmniejszą i największą grubością płytki kafla z wyobrażeniem tarczownika wynosi 12 mm. W celu uzyskania dokładnego od-

¹⁷⁵ M. Dąbrowska, *O siedemnastowiecznych kaflach*, op.cit., s. 154; B. Pospieszna, *Kafle i piece*, op.cit., s. 184.

¹⁷⁶ Wśród zbioru zabytków wyróżniają się różowawą (przykłady z XVII w.) lub brzoskwińową (matryca) barwą przełomu trzy egzemplarze. Być może zostały wykonane z gliny pozyskanej z innego miejsca lub do gliny żelazistej dodano kaolinitowy surowiec. Maria Kwapieniowa (*Garncarze krakowscy*, op.cit., s. 27) wskazuje, że inny kolor gliny żelazistej to skutek wybielania jej przez garncarzy poprzez dodanie białej glinki dla masy ceramicznej.

¹⁷⁷ Poświadczeniem funkcjonowania w piecach kaflowych są ślady użytkowania, okopceń obserwowane na spodniej stronie płytki. Śladami po ustawianiu w piecu kaflí i łączeniu ich ze sobą są otwory na druty wykonywane jeszcze przed wypaleniem w piecu. Owalny otwór (przekłuty zapewne palcem) zidentyfikowano w ścianie komory kafla zdobionego motywem wielobarwnej karpówki. Otwór kwadratowy (wykonany drewnikiem?) zaobserwowano na młodszych egzemplarzach dekorowanych motywem późnorenesansowym. Co ciekawe, na niektórych przykładach (np. na zabytku manierystycznym dekorowanym chabrami czy na renesansowym narożnym kaflu) zaobserwowano wtórne zalepianie otworu gliną.

¹⁷² B. Pospieszna, *Zarys historii*, op.cit.

¹⁷³ Ibidem, s. 435, 437.

¹⁷⁴ M. Dąbrowska, *O siedemnastowiecznych kaflach*, op.cit., s. 154; E. Kilarska, M. Kilarski, *Kafle z terenu dawnych Prus Królewskich*, op.cit., s. 83–88; Barbara Pospieszna, *Kafle piecowe z wieży przy kaplicy Św. Wawrzyńca w Malborku*, w: *Archaeologia et Historia Urbana*, red. Roman Czaja, Grażyna Nawrońska, Marian Rębkowski, Janusz Tandeci, Elbląg 2004, s. 435–440; Barbara Pospieszna, *Kafle i piece kaflowe w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku*, Malbork 2013, s. 184; K. Zisopulu-Bleja, *Kafle*, op.cit., s. 178, 191.

bicia reliefu glinę dociskano dłońmi, których ślady zachowały się na spodniej stronie płytki z motywem „tarczownika”. Największa wśród opisywanych zabytków, bo aż trzydziestomilimetrowa amplituda grubości płytki wyróżnia kafel z wyobrażeniem władcy. Zabytek z kolejnym przedstawieniem antropomorficznym biskupa, to matryca. Głębokość reliefu kafela wykonanego z tej formy mogła przypuszczalnie wynosić 16 mm. Kafle o stylistyce późnogotyckiej z wyobrażeniem mantykory czy orła również charakteryzuje stosunkowo duża grubość płytki (tła 10 lub 9 mm, ornamentu 32 lub 16 mm). Płytszy relief charakteryzuje kafle zdobione stylistyką późnorenansową i wczesnobarokową. Szczególnie sugestywne są wyniki badań nad zabytkami zdobionymi koltrynowym motywem kontynuacyjnym, które wykazują, że różnica między grubością zdobienia, a grubością tła płytki nie przekracza 3 mm.

Na podstawie szczegółowej analizy zdobień dużego zbioru kafli renesansowych i wczesnobarokowych pozyskanych z tzw. dziedzica gospodarczego (czyli terenu przylegającego do zachodniego skrzydła krużganków I wirydarza) oraz z II wirydarza zaobserwowano znaczącą przewagę dekoracji o motywach roślinnych, geometrycznych i architektonicznych. Pomimo zauważalnych podobieństw stylistycznych niektóre egzemplarze różnią się między sobą szczegółami. Część wyrobów charakteryzujących się pozornie jednakowym ornamentem musiało być wykonanych w różnych matrycach lub wykończonych innymi narzędziami, przyrządami.

Przeważającą większość kafli pokryto szkliwem zielonym. Jedynie część renesansowych egzemplarzy, w tym przykłady z dekoracją napisową, tzw. tarczownika czy niektóre zdobienia roślinne, emaliowano kilkoma kolorami glazury. Młodsze egzemplarze częściej pokrywano szkliwem wielobarwnym. Emaliowane na wiele kolorów kafle barokowe charakteryzuje brak pobiałych pod glazurą (94% przypadków). Zabytki te były zdobione szkliwami w kolorze białym, żółtym, granatowym, niebieskim lub turkusowym w różnych kombinacjach. Wymieniane zestawy barw szkliw są typowe dla zabytków tego okresu odkrywanych na ziemiach polskich¹⁷⁸.

Rozległe założenie, jakim jest klasztor Dominikanów w Krakowie, było ogrzewane na przestrzeni

dziesięć przez system grzewczy składający się z wielu elementów. Zabytki archeologiczne odkrywane podczas prac prowadzonych na terenie zabudowań zakonnych świadczą o tym, że ważnym elementem nowożytnego systemu grzewczego musiały także być piece kaflowe. Analiza ich pozostałości wskazuje, że ogrzewano nimi wnętrza klasztorne w XVI i XVII, a nawet jeszcze pod koniec XIX wieku¹⁷⁹.

Powszechnym elementem systemu grzewczego w klasztorach na terenie Polski poza piecami kaflowymi¹⁸⁰ były piece hypokaustyczne, znane już w obiektach cysterskich od XIII wieku¹⁸¹. Przed

¹⁷⁹ Chronologię pozyskanych podczas wieloletnich badań kafli można określić na długi okres: od późnego gotyku do k. XIX lub pocz. XX w. – zob. J. Olbrot, *Nowożytnie urządzenia grzewcze*, op.cit., s. 241–259; eadem, *O wytwórczości warsztatu W. Wojtygi na przykładzie kafela z klasztoru dominikanów w Krakowie*, „Menhir”, 2017–2019, nr 12, s. 11–13; eadem, *How to Heat*, op.cit., s. 17–36; eadem, *Late Medieval*, op.cit.

¹⁸⁰ Przykłady odkrycia pozostałości pieców kaflowych: Aldona Andrzejewska, Leszek Kajzer, *Zespół poklasztorny w Łąkach Bratniańskich koło Nowego Miasta Lubawskiego w świetle weryfikacyjnych badań terenowych*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 8: 2003, s. 266, 269; ipse, *Sprawozdanie z archeologiczno-architektonicznych badań weryfikacyjnych zespołu franciszkańskiego w Barczewie przeprowadzonych w 2003 roku*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 9: 2005, s. 237, 243; Aleksander Andrzejewski, Leszek Kajzer, Janusz Pietrzak, *Opactwo cysterskie w Rudach w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w latach 1992–1993*, w: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. Anna Pobóg-Lenartowicz, Marek Derwich, Opole 1995, s. 388; Aleksander Andrzejewski, Leszek Kajzer, Janusz Pietrzak, *Zespół pocysterski w Jemielnicy na Śląsku Opolskim w świetle badań terenowych*, „Folia Archaeologica”, T. 22: 1998, s. 167–178; M. Dryja, S. Dryja, *Pozostałości pieca*, op.cit., s. 105–124; K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 364, 392, 393; A. Chmiel, *Kafle średniowieczne*, op.cit., s. 343–353; A. Wałowy, *Badania przy kościele*, op.cit., il. 10, 11, 14.

¹⁸¹ Odkrycia pozostałości klasztornych pieców hypokaustycznych opisali: Ewa Łużyńska, *Średniowieczny kościół i klasztor cysterski w Lubiążu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1988, t. 33, z. 2, s. 83; Jerzy Augustyniak, *Piec grzewczy typu hypocaustum w klasztorze cystersów w Sulejowie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1990, t. 38, nr 3–4, s. 261–271; Cezary Buśko, *Średniowieczne piece typu hypocaustum na Śląsku*, „Archaeologia Historica Polona”, T. 1: 1995, s. 149, 156, 176; Wojciech Bis, *Ze studiów nad piecami typu hypocaustum z terenu ziem Polski*, „Architectus”, 2003, nr 1–2 (13–14), s. 14–15; Jerzy Augustyniak, *Cysterskie opactwo w Sulejowie*, Łódź 2005, s. 110–117, 252–253, il. 98–103; Wojciech Grabowski, Jerzy

¹⁷⁸ M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe*, op.cit., s. 134; L. Kajzer, *O kaflach z Modliszewic*, op.cit., s. 39, 41–46; K. Moskał, *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego*, op.cit., s. 211; K. Zisopulu-Bleja, *Kafle*, op.cit., tabl. 10, 14, 15.

pojawieniem się na ziemiach polskich pieców kaflowych funkcjonowały samodzielnie, później bardzo często tworzyły wspólny z nimi system grzewczy. W klasztorach piece hypokaustyczne funkcjonowały z powodzeniem w okresie zaniku zwyczaju ogrzewania tego rodzaju urządzeniem grzewczym „na gorące powietrze” w budynkach świeckich, często aż po XVIII wiek, jak w przypadku obiektu cysterskiego z Mogiły¹⁸². Długie funkcjonowanie pieców hypokaustycznych w ośrodkach zakonnych było możliwe ze względu na obecność w nich dużej liczby osób, które mogły systematycznie dostarczać surowca do opalania pieca, prowadzić nadzór oraz coroczną konserwację¹⁸³. W bardzo wielu klasztorach wykorzystywano obydwa rodzaje pieców, tworząc jedno spójne urządzenie grzewcze. Takie rozwiązanie zastosowano w co najmniej dwóch klasztorach cysterskich. Na stanowisku w Bierzwniku odkryto relikty pieca kaflowego, który był ogrzewany ciepłym powietrzem dostarczającym przez piec hypokaustyczny¹⁸⁴. Wspólny system grzewczy funkcjonował także we wspomnianym już opactwie w Mogile¹⁸⁵. W okresie nowożytnym wspólny system grzewczy pieców typu *hypocaustum* i pieców kaflowych jest także charakterystyczny dla klasztorów paulińskich na Skalce i na Jasnej Górze¹⁸⁶. Ślady funkcjonowa-

nia dwóch rodzajów urządzeń grzewczych (hypokaustycznego i pieców kaflowych) zidentyfikowano także na stanowiskach zamkowych z terenu Polski¹⁸⁷.

Należy też wyraźnie podkreślić, że wyniki badań archeologicznych dostarczyły jednoznacznych dowodów na późnośredniowieczną metrykę funkcjonowania w krakowskim klasztorze Dominikanów pieców grzewczych typu *hypocaustum*. Najlepiej zachowane pozostałości jednego z takich pieców z wyraźnymi relikdami dwóch faz funkcjonowania tego urządzenia – gotyckiej i renesansowej – odkryto w 1997 roku w obrębie środkowej części piwnic tzw. budowli romańskiej i w bezpośrednim sąsiedztwie dwutraktowego krużganka określanego jako atrium (il. 43, 44)¹⁸⁸. Wewnętrzne ściany komory grzewczej młodszej struktury pieca wykonane zostały z użyciem nowożytnych cegieł o wym. 6,5–7 × 13–13,5 × 26–27 cm oraz wtórnie użytych cegieł późnoromańskich lub gotyckich o wysokości główki 8,5 cm¹⁸⁹. Całe oblicowanie wnętrza pieca zostało precyzyjnie wylepione gliną, ze śladami intensywnego przepalenia. Na wysokości nieco powyżej 1 m od dna renesansowego pieca, przy jego dwóch podłużnych ścianach, uformowane zostały odsadzki o szerokości 15 cm, a poniżej ich poziomu widoczne są strzępka sześciu ceglanych łęków, rozstawionych w odstępach co 15 cm i przesklepiających niegdyś dolną paleniskową komorę pieca¹⁹⁰. Kluczowym detałem kamiennym znalezionym w obrębie zagruzowanej komory pieca, wskazującym na grzewczą

Romanow, *Pocysterski zespół kościelno-klasztorny w Krzeszowie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w 2006 roku*, „Z Otchłani Wieków. Pismo Poświęcone Pradziom Polski”, T. 64: 2009, nr 1–4, s. 253; Anna Bojęś-Białasik, Beata Kwiatkowska-Kopka, *Średniowieczne urządzenia grzewcze w klasztorze cystersów w Jędrzejowie i augustianów-eremitów na Kazimierzu w Krakowie*, „Wiadomości Konserwatorskie”, T. 25: 2009, s. 77–87; Anna Bojęś-Białasik, *Piece hypokaustyczne w klasztorach Małopolski. Wybrane przykłady pieców i systemów grzewczych odkrytych podczas badań*, „Wiadomości Konserwatorskie”, T. 59: 2019, s. 73–82.

¹⁸² W. Bis, *Ze studiów*, op.cit., s. 9.

¹⁸³ Maria Dąbrowska, *Oświetlenie i ogrzewanie średniowiecznych wnętrz zamkowych*, „Archaeologia Historica Polona”, T. 14: 2004, s. 182–183.

¹⁸⁴ Magdalena Suchy, *Średniowieczny system grzewczy na terenie opactwa w Bierzwniku, woj. Zachodniopomorskie*, „Zeszyty Bierzwnickie”, 2002, z. 4, s. 179.

¹⁸⁵ A. Bojęś-Białasik, D. Niemiec, *Strefa domu opackiego*, op.cit., s. 49.

¹⁸⁶ Jadwiga Borowska-Antoniewicz, *Odkrycie hypocaustum na Jasnej Górze. Przyczynek do nowego spojrzenia na zabudowania klasztorne*, Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego, t. 1, Katowice 2009, s. 73–94; Dariusz Niemiec, *Późnośredniowieczne i nowożytne zabytki z badań archeologicznych przeprowadzonych na Skalce w latach 2007–2008*, w: *Średniowieczny kościół na Skalce w Krakowie w świetle*

badń interdyscyplinarnych, red. Jacek Poleski, Kraków 2018.

¹⁸⁷ Anna Marciniak-Kajzer, *System grzewczy zamku w Narzymbiu. Wstępna próba rekonstrukcji*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica”, T. 27: 2010, s. 83; eadem, *Palenisko, kominiek czy piec – urządzenia ogniowe w średniowiecznych dworach*, w: *Rzeczy i ludzie. Kultura materialna w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym*, Warszawa 2014, s. 71; A. Lubelczyk, *Grodzisko i zamek w Czudcu*, op.cit., s. 226–227.

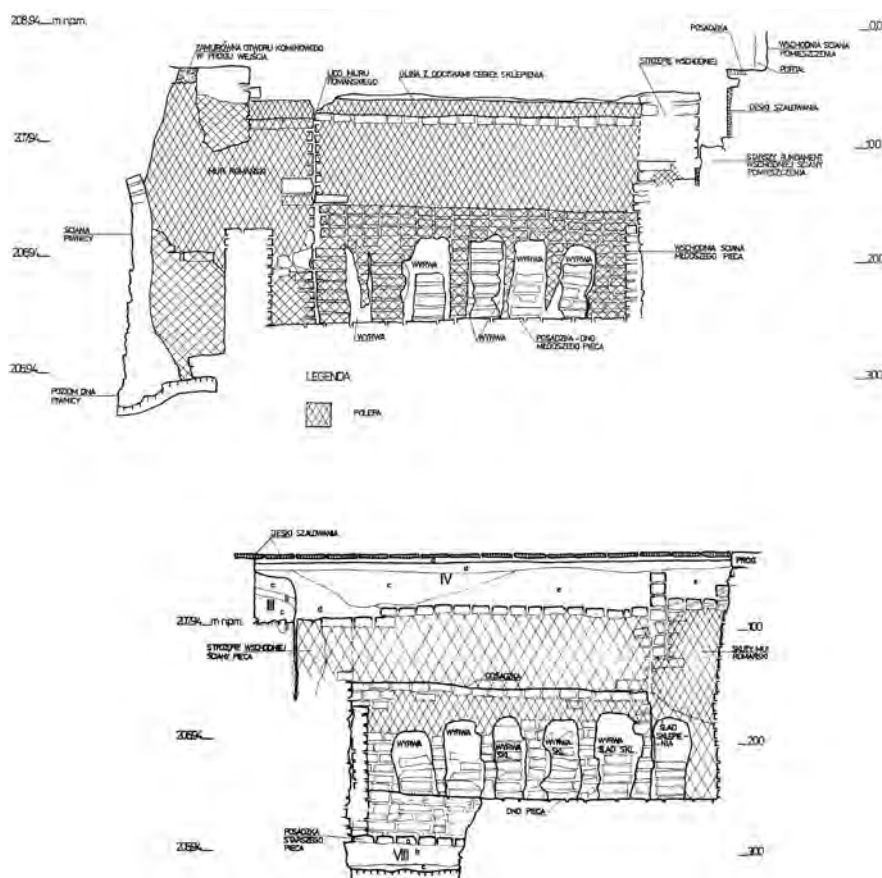
¹⁸⁸ Zob. T. Dębowski, „Kraków – klasztor dominikanów”, op.cit., s. 31–32, il. 33, 38, 39, 41, 42; Anna Bojęś-Białasik, *Piece w klasztorze Dominikanów w Krakowie. Badania w latach 2009–2010*, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, red. Anna Markiewicz, Marcin Szyma, Marek Walczak, Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie, t. 13, Kraków 2013, s. 341–345, il. 7–11; eadem, *Piece i latryny. Z badań nad urządzeniami ogniowymi i sanitarnymi w klasztorach Małopolski*, Kraków 2018, s. 124, 131–135, il. 9–15, il. 41.

¹⁸⁹ Zob. T. Dębowski, „Kraków – klasztor dominikanów”, op.cit., s. 31–32.

¹⁹⁰ Ibidem, s. 31.

43. Wnętrze pieca typu *hypocaustum* z wyraźnymi relikтами dwóch faz funkcjonowania tego urządzenia – gotyckiej i renesansowej – odkrytego w 1997 r. w klasztorze Dominikanów w Krakowie w obrębie środkowej części piwnic tzw. budowli romańskiej i w bezpośrednim sąsiedztwie tzw. atrium. Fot. Aleksander Filipowicz i Dariusz Niemiec

44. Klasztor Dominikanów w Krakowie. Wykop X/97 z reliktyami gotyckiego i renesansowego pieca typu *hypocaustum*; u góry widok północnej ściany pieca, u dołu widok ściany południowej z przekrojem przez dwa poziomy ceramiczne posadzki na jego dnie. Rys. Teofil Dębowski

45. Wybór późnorenesansowych i manierystycznych kafli płytowych z 2. połowy XVI i 1. ćwierci XVII w. odkrytych w klasztorze Dominikanów w Krakowie w obrębie zasypiska pieca typu *hypocaustum*. Oprac. graf. Dariusz Niemiec z wykorzystaniem fotografii Aleksandra Filipowicza

funkcję obiektu, jest kamienny krąg z kanalikiem powietrznym i profilowanym wrębem na zatyczkę¹⁹¹, który uznać należy za element zniszczonej posadzki z części pomieszczenia położonej bezpośrednio nad piecem. W zasypisku pieca znaleziono dużą liczbę dachówek karpiówek, które w świetle obserwacji Dębowskiego mogły nakrywać i uszczelniać ażurowe przestrzenie pomiędzy ceglanymi łękami ze względu na fakt okopcenia powierzchni i wtórnego przepalenia znalezionych tutaj dachówek¹⁹². Funkcja pieca jako elementu systemu ogrzewania typu *hypocaustum* została prawidłowo określona dopiero przez Bojęś-Białasik w odniesieniu do lepiej zachowanej młodszej fazy obiektu z 2. połowy XVI

¹⁹¹ Ibidem., s. 33; Teofil Dębowski, „Kraków – klasztor dominikanów. Wyniki nadzoru archeologicznego prac ziemnych, t. 2. Inwentarz zabytków ruchomych”, Kraków 1997, mps w archiwum MWKZ w Krakowie, s. 78, tabl. LXVII.; A. Bojęś-Białasik, *Piece i latryny*, op.cit., s. 134, 151, il. 13.

¹⁹² Zob. T. Dębowski, „Kraków – klasztor dominikanów (...) t. 2”, op.cit., s. 32.

46. Późnorenesansowe kafle gzymsowe z 2. połowy XVI w. i 1. ćwierci XVII w. odkryte w klasztorze Dominikanów w Krakowie w obrębie zasypiska pieca typu *hypocaustum*. Oprac. graf. Dariusz Niemiec z wykorzystaniem fotografii Aleksandra Filipowicza

w. i na podstawie tych relikwów dokonano rysunkowej rekonstrukcji architektonicznej i funkcjonalnej pieca w okresie nowożytnym¹⁹³. Badania archeologiczno-architektoniczne prowadzone przez Dębowskiego w wykopie X/97 potwierdziły istnienie w tym miejscu relikwów starszej fazy pieca w postaci zachowanej *in situ* ceramicznej posadzki z cegieł, stanowiącej pierwotne dno pieca, odsłoniętej 48 cm poniżej poziomu renesansowej posadzki dna obiektu (il. 43, 44)¹⁹⁴. W murach młodszej nowożytnej fazy pieca stwierdzono też wtórne użycie cegieł późnomańskich lub gotyckich o wysokości główki 8,5 cm, pochodzących z rozbiórki tego starszego obiektu¹⁹⁵.

¹⁹³ Zob. Anna Bojęś-Białasik, *Piece w klasztorze Dominikanów w Krakowie*, op.cit., s. 341–345, il. 7–11; eadem, *Piece i latryny*, op.cit., s. 124, 131–135, il. 9–15.

¹⁹⁴ Zob. T. Dębowski, „Kraków – klasztor dominikanów (...) t. 2”, op.cit., s. 31, 32, 34, il. 39, 42.

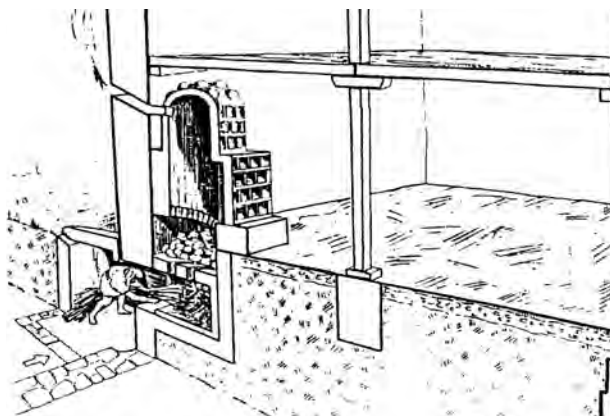
¹⁹⁵ Ibidem, s. 32.

47. Fragment kamiennej posadzki z otworem do emisji gorącego powietrza z pieca typu *hypocaustum*, odkryty w klasztorze Dominikanów w Krakowie wyniku wykopalisk z 2018 r. jako gotycki wtórnik w przyporze dodanej w 2. połowie XVI w. do pierwotnej północnej ściany budowli romańskiej. Fot. Dariusz Niemiec

W trakcie wykopalisk z 1997 roku, w wyniku eksploracji wtórnego zasypiska komory paleniskowej pieca, pozyskano dużą liczbę fragmentów kafli piecowych datowanych przez odkrywcę na 2. połowę XVI oraz 1. połowę XVII wieku (il. 29, 45, 46)¹⁹⁶. Z jednej strony stanowi to dodatkową wskazówkę co do czasu budowy i funkcjonowania młodszej struktury pieca od ok. połowy XVI wieku, a z drugiej wskazywać może na funkcjonalny związek tego systemu grzewczego z dostarczaniem ciepłego powietrza do pieców kaflowych użytkowanych w najbliższej położonych pomieszczeniach klasztornych. Z kolei ze starszym, szczątkowo zachowanym piecem późnogotyckim użytkowanym od 2. połowy XV (?) do połowy XVI wieku powiązać można fragment kamiennej posadzki z otworem do emisji gorącego powietrza (il. 47), który odkryto w wyniku wykopa-

¹⁹⁶ Ibidem, s. 33; T. Dębowski, „Kraków – klasztor dominikanów”, op.cit., s. 76–78, tabl. XXXII–LXVI.

48. Próba rekonstrukcji wspólnego systemu grzewczego złożonego z pieca typu *hypocaustum* i pieca kaflowego z XV w. na podstawie odkryć archeologiczno-architektonicznych z klasztoru Dominikanek Mariental w Steinheim nad rzeką Murr wg propozycji autorstwa Matthiasa Untermanna (1991)

lisk z 2018 roku jako wtórnik w przyporze dodanej w 2. połowie XVI wieku do pierwotnej północnej ściany budowli romańskiej (eksponowanej obecnie w głównej sali Muzeum)¹⁹⁷.

Poza krakowskim klasztorze analogiczne piece typu *hypocaustum* zostały także odkryte w gdańskim założeniu predykanów oraz w klasztorze Dominikanów w Budzie na Węgrzech. W klasztorze Dominikanów w Gdańsku odkryto co najmniej siedem pieców tego rodzaju datowanych ramowo na XV–XVI wiek¹⁹⁸. W Budzie relikty pieca typu *hypocaustum* z przełomu XIII i XIV wieku odnaleziono w piwnicach budynku klasztornej szkoły dominikańskiej¹⁹⁹. Wśród środkowoeuropejskich klasztorów dominikańskich najbardziej znanym odkryciem wspólnego systemu grzewczego złożonego z pieca typu *hypocaustum* i pieca kaflowego są relikty tego typu z przełomu XIV i XV wieku, rozpoznano w wyniku badań archeologiczno-architektonicznych w klasztorze Dominikanek Mariental w Steinheim nad rzeką Murr (il. 48)²⁰⁰.

¹⁹⁷ Zob. D. Niemiec, „Klasztor dominikanów w Krakowie, ul. Stolarska 12”, op.cit., s. 21–22, il. 28, 29.

¹⁹⁸ Zob. Robert Krzywdziński, *Piece typu hypocaustum ze stanowiska 5 na ulicy Pańskiej*, Archeologia Gdańska, t. 1, Gdańsk 2006, s. 224, 229, il. 2–16.

¹⁹⁹ Katalin H. Gyürky, *Das Mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda*, Budapest 1981, s. 96–104, il. 50, 101, 116–125.

²⁰⁰ Matthias Untermann, *Kloster Mariental in Steinheim an der Murr. Römisches Bad, Grafenhof, Kloster, Führer zu archäologischen Denkmälern in Baden-Württemberg* 13, Stuttgart 1991, s. 83–86.

BIBLIOGRAFIA

- Andrzejewska Aldona, *Zespół kafli renesansowych z ratusza w Bytomiu*, „Folia Archaeologica”, T. 27: 2010.
- Andrzejewska Aldona, Kajzer Leszek, *Sprawozdanie z archeologiczno-architektonicznych badań weryfikacyjnych zespołu franciszkańskiego w Barczewie przeprowadzonych w 2003 roku*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 9: 2005.
- , *Zespół poklasztorny w Łąkach Bratiańskich koło Nowego Miasta Lubawskiego w świetle weryfikacyjnych badań terenowych*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 8: 2003.
- Andrzejewski Aleksander, Kajzer Leszek, Pietrzak Janusz, *Opactwo cysterskie w Rudach w świetle badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w latach 1992–1993*, w: *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. Anna Pobóg-Lenartowicz, Marek Derwich, Opole 1995.
- , *Zespół pocysterski w Jemielnicy na Śląsku Opolskim w świetle badań terenowych*, „Folia Archaeologica”, T. 22: 1998.
- Augustyniak Jerzy, *Cysterskie opactwo w Sulejowie*, Łódź 2005.
- , *Piec grzewczy typu hypocaustum w klasztorze cystersów w Sulejowie*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1990, t. 38, nr 3–4.
- , *Zamek w Inowłodzu*, Łódź 1992.
- Babińska Barbara, *Kafle piecowe z XVI–XVIII w. pozyskane z badań archeologicznych prowadzonych na terenie Gdańska w latach 1996–2006*, w: *Stan badań archeologicznych miast w Polsce*, Gdańsk 2009.
- Barber Richard W., *Bestiary. Being an English Version of the Bodleian Library, Oxford M.S. Bodley 764*, Woodbridge 1993.
- Bis Wojciech, *Ze studiów nad piecami typu hypocaustum z terenu ziem Polski*, „Architectus”, 2003, nr 1–2 (13–14).
- Blümel Fritz, *Deutsche Öfen. Der deutsche Kunstofen von 1480–1910. Kachel- und Eisenöfen aus Deutschland, Österreich und der Schweiz*, München 1965.
- Bochnak Adam, *Mecenat Zygmunta Starego w zakresie rzemiosła artystycznego*, Studia do Dziejów Wawelu, t. 2, Kraków 1961.
- Bochniak Andrzej, *500 lat Dzwonu Zygmunta*, Katowice 2021.
- Bojęś-Białasik Anna, *Piece w klasztorze Dominikanów w Krakowie. Badania w latach 2009–2010*, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, red. Anna Markiewicz, Marcin Szyma, Marek Walczak, Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie, t. 13, Kraków 2013.
- Bojęś-Białasik Anna, Kwiatkowska-Kopka Beata, *Średniowieczne urządzenia grzewcze w klasztorze cystersów w Jędrzejowie i augustianów-eremitów na Kazimierzu w Krakowie*, „Wiadomości Konserwatorskie”, T. 25: 2009.
- Bojęś-Białasik Anna, Niemiec Dariusz, *Medieval Ceramics Techniques in Architecture of Cracow's Dominicans*, „Forum Urbes Medii Aevi”, Brno 2015, nr 9.
- , *Piece hypokaustyczne w klasztorach Małopolski. Wybrane przykłady pieców i systemów grzewczych odkrytych podczas badań*, „Wiadomości Konserwatorskie”, T. 59: 2019.
- , *Piece i latryny. Z badań nad urządzeniami ogniowymi i sanitarnymi w klasztorach Małopolski*, Kraków 2018.
- , *Piece w klasztorze Dominikanów w Krakowie. Badania w latach 2009–2010*, w: *Sztuka w kręgu krakowskich dominikanów*, red. Anna Markiewicz, Marcin Szyma, Marek Walczak, Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie, t. 13, Kraków 2013, s. 341–345.
- , *Strefa domu opackiego w klasztorze Cystersów w Mogile w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w latach 2013–2014*, *Dzieje i kultura cystersów w Polsce. Cistercium Mater Nostra studia et documenta*, t. 3, red. Marcin Starzyński, Dariusz Tabor CR, Kraków 2016.
- Borowska-Antoniewicz Jadwiga, *Odkrycie hypocaustum na Jasnej Górze. Przyczynek do nowego spojrzenia na zabudowania klasztorne*, *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Śląskiego*, t. 1, Katowice 2009.
- Bubenko Tatiana, *Типология и хронология изразцов Бутебского замка XVI–XVIII веков*, w: *Średniowieczne i nowożytnie kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, red. Maria Dąbrowska, Halina Karwowska, Białystok 2007.
- Burian Jiří, *Katedrála sv. Víta na Pražském hradě*, Praha 1980.
- Buśko Cezary, *Średniowieczne piece typu hypocaustum na Śląsku*, „Archaeologia Historica Polona”, T. 1: 1995.
- Chmiel Adam, *Garncarze krakowscy*, Kraków 1907, s. 21.
- , *Kafle średniowieczne znalezione w Oświęcimiu*, „Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, T. 2: 1905.
- , *Wawel. Tom II. Materyały archiwalne do budowy zamku*, „Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, t. 5: 1913.
- Czopek Sylwester, *Renesansowe kafle z Będziemyśla*, w: *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów, 21–23 IX 1993*, Rzeszów 1994.
- Dąbrowska Maria, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa 1987.
- , *Kilka uwag metodycznych o rekonstrukcji pieców*, „Archaeologia Historica Polona”, T. 15: 2005.
- , *O siedemnastowiecznych kaflach i piecach z terenu ziem polskich*, w: *Średniowieczne i nowożytnie kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, red. Maria Dąbrowska, Halina Karwowska, Białystok 2007.
- , *Oświetlenie i ogrzewanie średniowiecznych wnętrz zamkowych*, „Archaeologia Historica Polona”, T. 14: 2004.
- Dębowski Teofil, *„Kraków – klasztor dominikanów. Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego prac ziemnych prowadzonych w 1998 roku”*, Kraków 1999, mps w archiwum MWKZ w Krakowie.

- , „Kraków – klasztor dominikanów. Wyniki nadzoru archeologicznego prac ziemnych, t. II. Inwentarz zabytków ruchomych”, Kraków 1997, mps w archiwum MWKZ w Krakowie.
- Die Heiligen Drei Könige. Mythos, Kunst und Kult*, red. Manuela Beer, Iris Metje, Karen Straub, Saskia Werth, Köln–München 2014.
- Długoszewska Wiktoria, Pietrzak Janusz, *Wstępna informacja o kaflach z Piotrkowa Trybunalskiego ze szczególnym uwzględnieniem zespołu pozyskanego w trakcie badań archeologicznych przeprowadzonych w 2005 roku*, „Folia Archaeologica”, T. 27: 2010.
- Dryja Maryla, *Pracownia garncarska z XVI wieku na ul. Loretańskiej 11 w Krakowie*, w: *Rzeczy i ludzie. Kultura materialna w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym. Studia dedykowane Marii Dąbrowskiej*, red. Magdalena Bis, Wojciech Bis, Warszawa 2014.
- Dryja Maryla, Dryja Sławomir, *Pozostałości pieca grzewczego z pierwszej ćwierci XVI wieku z badań przy ul. Św. Tomasza 34 w Krakowie*, w: *Rzeczy i ludzie. Kultura materialna w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym. Studia dedykowane Marii Dąbrowskiej*, red. Magdalena Bis, Wojciech Bis, Warszawa 2014.
- Dworzaczek Włodzimierz, *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985.
- , *Leliwici tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. Wiek XIV–XV*, Warszawa 1971.
- Dymek Katarzyna, *Renesansowe kafle z Zamku Wleń*, „Przegląd Archeologiczny”, T. 41: 1993.
- , *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, Wrocław 1995.
- Estreicher Karol, *Collegium Maius – dzieje gmachu*, Kraków 1968.
- Fajt Jiří, Royt Jan, *Magister Theodoricus – dvorní malíř císaře Karla IV. Umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*, Praha 1997.
- Fenimore Cooper James, *Zwierzęta symboliczne i mityczne*, tłum. Anna Kozłowska-Ryś, Leszek Ryś, Poznań 1998.
- Firlet Elżbieta Maria, *Smocza Jama na Wawelu*, Kraków 1996, s. 130, 131, il. 100.
- Forstner Dorothea OSB, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, tłum. i opr. Wanda Zakrzewska, Paweł Pachciarek, Ryszard Turzyński, Warszawa 1990.
- Frontczak Beata, *Kafel płytowy wieńczący z tarczownikiem z herbem Ostoja*, w: *Piękno darowane. Dzieła ofiarowane Uniwersytetowi Jagiellońskiemu w zbiorach Collegium Maius*, red. Jolanta Pollesch, Maciej Zdanek, Kraków 2014.
- , *Kafel płytowy z tarczownikiem i herbem Ostoja*, w: *Kraków – europejskie miasto prawa magdeburskiego*, Kraków 2007.
- , *Kafel wieńczący z herbem Ostoja i tarczownikiem*, w: *Miasto bez murów. W 650. rocznicę lokacji Kleparza (1366–2016)*, red. Marcin Baran, Kraków 2016, t. 2.
- Gabrys Dorota, *Kafel łączący*, w: *Kraków. Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791*, Kraków 2007.
- , *Kafel narożny łączący*, w: *Kraków. Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791*, Kraków 2007.
- , *Kafel wieńczący z nasadnikiem*, w: *Kraków. Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791*, Kraków 2007.
- , *Kafel wypełniający z przedstawieniem gryfa*, w: *Kraków. Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791*, Kraków 2007.
- Garas Marta, Trzciński Łukasz, *Badania archeologiczne na dziedzińcu Kolegium Jezuickiego w Chojnicach*, „Zeszyty Chojnickie”, T. 25: 2010.
- , *Zespół kafla gotyckich z Ujazdu koło Tomaszowa Mazowieckiego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica”, T. 27: 2010.
- Germanische Nationalmuseum i Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg: <http://www.nuernberger-hausbuecher.de/>, dostęp 2.11.2022.
- Głogowska Julia, *Znaleziska kafla z badań na placu Teatralnym*, „Archeologia Dawnej Warszawy”, T. 3: 2013.
- Góral Agnieszka, *Renesansowe kafle z Polkowic na Śląsku*, „Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne”, T. 5: 1999.
- Grabowski Wojciech, Romanow Jerzy, *Pocysterski zespół kościelno-klasztorny w Krzeszowie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych w 2006 roku*, „Z Otcłani Wieków. Pismo Poświęcone Pradziejom Polski”, T. 64: 2009, nr 1–4.
- Grygiel Ryszard, *Piece kaflowe typu rycerskiego wyrazem programu ideowego rezydencji późnośredniowiecznej i nowożytnej na terenie Wielkopolski*, w: *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. E. Opałiński, T. Wiślicz, Warszawa 2001.
- Gutowski Maciej, *Komizm postaci błazna w polskiej sztuce gotyckiej*, w: *Treści dzieła sztuki*, red. Magdalena Witwińska, Warszawa 1969.
- Hazlbauer Zdeněk, *Historické kamnové kachle z Rabštejna nad Sřtelou*, Praha 1995.
- , *Sygnatury garncarskie na gotyckich i renesansowych kaflach czeskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 2005, t. 53, nr 2.
- , *Zobrazení Ježíše v dětské podobě na českých gotických reliéfních kachlích*, „Archaeologia Historica”, T. 21: 1996, s. 455–458.
- Holčík Štefan, *Stredoveké kachliarstvo*, Bratislava 1978.
- Holl Imre, *Ungarisch-polnische Beziehungen Aufgrund der Ofenkacheln (zweite Hälfte 15. – erste Hälfte 16. Jahrhundert)*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, T. 55: 2004.
- Jaworska Aleksandra, *Orzeł biały – herb państwa polskiego*, Warszawa 2003.
- Jaworski Grzegorz, Marcinkiewicz Kamila, Piekalski Jerzy, Siemianowska Sylwia, *Badania na zamku Wleń. Budowle 6 i 7 na Zamku Górnym*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, T. 54: 2012.
- Kaczmarczyk Kazimierz, *Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Krakowie 1392–1506*, Kraków 1913.
- Kajzer Leszek, *O kaflach z Modliszewic, czyli o piecach elity czasów wazowskich*, „Folia Archaeologica”, T. 27: 2010.
- Kamińska Janina, *Siedlętków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku*, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*, 1969, nr 15.
- Kilarska Elżbieta, Kilarski Maciej, *Kafle z terenu dawnych Prus Królewskich*, Malbork 2009.
- , *Piec we Dworze Artusa w Gdańsku*, „Ochrona Zabytków”, T. 47: 1994, nr 2.

- , *Wizerunki władców na renesansowych kaflach piecowych*, w: *Studia z historii sztuki i kultury Gdańska i Europy Północnej. Prace poświęcone pamięci Doktor Katarzyny Cieślak*, Gdańsk 2003.
- , *W przededniu przebudowy pieca w dworze Artusa w Gdańsku*, „Porta Aurea”, T. 1: 1992.
- Kluczwajd Katarzyna, *Kafel z herbem Prus Królewskich, 1643*, w: *Klejnot w Koronie Rzeczypospolitej. Sztuka zdobnicza Prus Królewskich*, Katalog, t. 2, red. Czesława Betlejewska, Gdańsk 2006.
- Kobieliński Stanisław, *Bestiariusz chrześcijański. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002.
- Kobrzeńska-Sikorska Grażyna, *Kafle XVI–XVII wieku z Lidzbarka Warmińskiego w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie*, w: *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów, 21–23 IX 1993*, Rzeszów 1994.
- Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506. Część druga, trzecia i czwarta, wyd. Franciszek Piekosiński, Kraków 1882.
- Kostuch Bożena, *Kafel miskowy*, <https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/127207>.
- Kostysz Julian, *Warsztat zdunski z w. XVI na Garbarach*, „Rocznik Krakowski”, T. 30: 1938.
- Król Justyna, *Kafle z badań archeologicznych podziemi Archikatedry Lubelskiej*, „Archeologia Polski Środkowoschodniej”, T. 8: 2006.
- Krzywdziński Robert, *Piece typu hypokaustum ze stanowiska 5 na ulicy Pańskiej*, Archeologia Gdańska, t. 1, Gdańsk 2006.
- Kubina Jacek, Pluska Ireneusz, *Kaplica Zygmuntowska na Wawelu – piękno zaklęte w kamieniu. Z dziejów królewskiego mauzoleum*, Kraków 2018.
- Kuthan Jiří, Royt Jan, *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů*, Praha 2011.
- Kvietok Martin, Mácelová Marta, *Kráska kachlí. Vzácné neskorogotické a renesančné kachlice*. Katalog výstavy, Banská Bystrica 2013.
- Kwapieniowa Maria, *Garncarze krakowscy (XIV–XVIII w.)*, „Materiały Archeologiczne”, T. 12: 1972.
- , *Organizacja produkcji i zbytu wyrobów garncarskich w Krakowie w XIV–XVIII w.*, w: *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV–XVIII w.)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Kwaśniewska Ewa, *Ogrzewania hypokaustyczne na zamku w Dobczycach*, „Materiały Archeologiczne”, T. 32: 2001.
- Kypta Jan, Žegklitz Jaromír, *Gotické a renesanční kamnářství v českých zemích*, w: *Svět kachlových kamen. Kachle a kachlová kamna severozápadních Čech*, Most 2017.
- Lasek Jolanta, Niemiec Dariusz, *Renesansowe kafle z personifikacją Gramatyki z wystroju pieca wawelskiej rezydencji Tęczyńskich zwanej Rabsztynem*, „Acta Archaeologica Waweliana”, T. 6: 2021.
- Loskotová Irena, *Brněnské kamnové kachle období gotiky*, Brno 2011.
- Lubelczyk Antoni, *Grodzisko i zamek w Czudcu na terenie dawnej ziemi sandomierskiej w świetle badań archeologicznych w latach 2001–2010*, Rzeszów 2017.
- Łużyńska Ewa, *Średniowieczny kościół i klasztor cysterski w Lubiżu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1988, t. 33, z. 2.
- Mácelová Marta, *Gotické kachľové pece z banskobystrickej radnice*, „Archaeologia Historica”, T. 24: 1999.
- , *Nepublikovaný súbor neskorogotických kachlíc z Dolnej ulice v Banskej Bystrici*, „Archaeologia Historica”, T. 34: 2009.
- Majewski Marcin, Wojciechowska Iwona, *Ceramika*, Archeologia Stargardu, t. 4, Stargard 2019.
- Majewski Paweł, Mantykora. *Wczesna historia encyklopedii*, Warszawa 2022.
- Marciniak-Kajzer Anna, *Palenisko, kominek czy piec – urządzenia ogniowe w średniowiecznych dworach*, w: *Rzeczy i ludzie. Kultura materialna w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym*, Warszawa 2014.
- , *System grzewczy zamku w Narzymbiu. Wstępna próba rekonstrukcji*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica”, T. 27: 2010.
- Maselska-Stępnik Ewa, *Historia pewnej kamienicy: przyczynek do badań nad kaflarstwem poznańskim*, „Kronika Miasta Poznania”, 1998, t. 66, nr 1.
- Mazur Dominika, *Kafle piecowe jako źródło materialne i ikonograficzne – znaczenie kafla w rekonstrukcji materialnych i niematerialnych aspektów życia codziennego dawnych społeczeństw*, „Archaeologia Historica”, T. 39: 2014.
- , *Ornamentyka wybranych kafla piecowych z Krakowa jako przyczynek do badań nad kulturą i społeczeństwem XV i XVI-wiecznego miasta*, „Szkło i Ceramika”, 2015, t. 66, nr 2.
- Menoušková Dana, *Motiv bájného gryfa na reliéfech moravských a slezských středověkých komorových kachlí*, „Archaeologia Historica”, T. 34: 2009.
- Měřinský Zdeněk, *Kráska, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlí Moravy a Slezska*, Uherské Hradiště 2008.
- Miodońska Barbara, *Rex regum i rex Poloniae w dekoracji malarskiej Gradualu Jana Olbrachta i Pontyfikału Erazma Ciolka. Z zagadnień ikonografii władzy królewskiej w sztuce polskiej wieku XVI*, Kraków 1979.
- Mirkowska Izabela, *Wybrane kafle z zamku i miasta w Reszlu, woj. olsztyńskie*, w: *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów, 21–23 IX 1993*, Rzeszów 1994.
- Moskal Katarzyna, *Calor Amicus, czyli o kaflu i piecu*, Kraków 2010.
- , *Kafle w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, Kraków 2012.
- Mossakowski Stanisław, *Kaplica Zygmuntowska (1515–1533). Problematyka artystyczna i ideowa Mauzoleum Króla Zygmunta I*, Warszawa 2007.
- Motylewska Izabela, *Renesansowe kafle z zamku w Inowłodzu*, Łódź 2008.
- Mrozowski Przemysław, *O stylizacji orla białego w sztuce polskiej*, w: *Orzeł Biały – 700 lat herbu państwa polskiego*, red. Stefan K. Kuczyński, Warszawa 1995.
- , *O sztuce i stylizacji heraldycznej w Polsce XIV–XV wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Seria Nowa”, T. 1: 1993.
- Muczkowski Józef, *Mieszkania i postępowanie uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych*, Kraków 1842.

- Myszka Marian, *Kraków, st. 2, ul. Św. Tomasza 32, gm. loco, woj. małopolskie, AZP 102-56*, „Informator Archeologiczny. Badania 1999”, red. Dorota Csáky, Michał Bugaj, Warszawa 2011.
- Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa, cz. 2, wyd. Franciszek Piekosiński, Józef Szujski, Kraków 1877.
- Nekuda Vladimír, Reichertová Květa, *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*, Brno 1968.
- Niedźwiadek Radosław, *Cztery zespoły kaflí lubelskich z okresu od początku XVI do połowy XVII w.*, w: *Średniowieczne i nowożytne kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, red. Maria Dąbrowska, Halina Karwowska, Białystok 2007.
- Niemiec Dariusz, *Die Sondagen im Bereich des Gartens des Augustinerinnen-Klosters in Kraków-Kazimierz, Skaleczna-Straße 10*, w: *Recherches Archeologiques de 1999–2003*, Kraków 2006.
- , *Fragment kafla heraldycznego w wyobrażeniu orla*, w: *Kraków. Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791*, Kraków 2007.
- , „Klasztor dominikanów w Krakowie, ul. Stolarska 12. Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 2017–2018 w Muzeum przy III wrydarzu”, Kraków 2019, mps w archiwum MWKZ w Krakowie.
- , *Późnośredniowieczne i nowożytne zabytki z badań archeologicznych przeprowadzonych na Skalce w latach 2007–2008*, w: *Średniowieczny kościół na Skalce w Krakowie w świetle badań interdyscyplinarnych*, red. Jacek Poleski, Kraków 2018.
- , *Stara Synagoga z krakowskiego Kazimierza w świetle badań archeologicznych z lat 2014–2016*, „Krzysztofor”, T. 35: 2017.
- , *Średniowieczna heraldyka polska w ceramice budowlanej z klasztorów dominikanów w Krakowie i Oświęcimiu*, w: *Dominikanie o Polsce i Polakach od XIII do XX wieku*, red. Tomasz Gałuszka, Katarzyna Matyja, Poznań 2020.
- , *Uniwersytet Krakowski w badaniach archeologicznych*, w: *Archeologiczne ślady Uniwersytetu Krakowskiego. Katalog wystawy w Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2006.
- Okoński Jerzy, *Renesansowe kafle „Wawelskie” z zamku w Nowym Wiśniczu*, „Rocznik Tarnowski”, T. 3: 1993.
- Olbrat Jadwiga, *How to Heat a Medieval or Early Modern Monastery? Heating System in Monasteries in Poland*, „KSIO”, T. 3: 2020.
- , *Late Medieval and Early Modern Heating Devices in Polish Monasteries*, w: *Proceedings of the 1st & 2nd International Doctoral Student Conference on Archaeology (IDSCA)*, Zagreb 2021.
- , *Nowożytne urządzenia grzewcze w klasztorze dominikanów w Krakowie*, „Hereditas Monasteriorum”, T. 8: 2016.
- , *O wytwórczości warsztatu W. Wojtygi na przykładzie kafla z klasztoru dominikanów w Krakowie*, „Menhir”, 2017–2019, nr 12.
- Olszewska Janina, *Zabytkowe kafle Muzeum w Jarosławiu*, Jarosław 1969.
- Opalińska Stanisława, *650 lat miasta Kazimierza*, „Krzysztofor”, T. 13: 1986.
- Ortwein Augusta, Scheffers Augusta, *300 Tafeln zum Studium des Deutschen Renaissance- und Barockstils*, Leipzig 1891.
- Orzechowski Stanisław, *Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego Kasztelana Krakowskiego, Hetmana Wielkiego Koronnego*, Sanok 1855.
- Pavlik Čeněk, *Draci na kachlích gotiky a renesance aneb kouzelný svět fantazie*, „Archaeologia Historica”, T. 35: 2010.
- , *Magický jednorožec a jeho ztvárnění na kachlích gotiky a renesance*, „Archaeologia Historica”, T. 33: 2008.
- Piątkiewicz-Dereniowa Maria, *Artystyczna ceramika europejska w zbiorach polskich*, Warszawa 1991.
- , *Bartos z Kazimierza. Z dziejów krakowskiego kaflarstwa XVI w.*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN”, T. XXIV: 1982, nr 2.
- , *Die Hafnerkunst in Krakau zur Zeit der Renaissance*, w: *Polen im Zeitalter der Jagiellonen 1386–1572*, red. Gottfried Stangler, Franciszek Stolat, Wien 1986.
- , *Kafle wawelskie okresu wczesnego renesansu*, *Studia do Dziejów Wawelu*, t. 2, Kraków 1961.
- Pieradzka Krystyna, *Garbary – przedmieście Krakowa (1363–1587)*, Kraków 1931.
- Poklewska-Kozieł Magdalena, *Dekoration auf Ofenkacheln aus dem 16. Bis 18. Jahrhundert von den archäologischen Forschungen im ehemaligen Zisterzienserkloster in Bierzwnik – Woiwodschaft Westpommern*, w: *Kachle a kachlová kamna*, Ústecký kraj 2018.
- Poksińska Maria, *Badania nad kolorystyką XVI-wiecznego pieca kaflowego z Dworu Artusa w Gdańsku*, „Ochrona Zabytków”, T. 41: 1988, nr 4.
- Poleski Jacek, Niemiec Dariusz, Woźniak Mateusz, *Badania archeologiczne na terenie klasztoru oo. Paulinów na Skalce*, „Alma Mater”, 2008, nr specjalny 109.
- Pospieszna Barbara, *Kafle i piece kaflowe w zbiorach Muzeum Zamkowego w Malborku*, Malbork 2013.
- , *Kafle piecowe z wieży przy kaplicy Św. Wawrzyńca w Malborku*, w: *Archaeologia et Historia Urbana*, red. Roman Czaja, Grażyna Nawrońska, Marian Rębkowski, Janusz Tandecki, Elbląg 2004.
- , *Późnośredniowieczne kafle z kościoła pod wezwaniem św. Walentego w Matarni pod Gdańskiem*, w: *Rzemiosło artystyczne. Materiały z Sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, t. 2, red. Ryszard Bobrow, Warszawa 2001.
- , *Zarys historii rzemiosła zdunsko-garncarskiego w Malborku od XV do pocz. XIX w.*, w: *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów, 21–23 IX 1993*, Rzeszów 1994.
- Prinke Rafał T., *History and Authorship of Splendor Solis*, w: *Splendor Solis. The Worlds Most Famous Alchemical Manuscript*, London 2019.
- Przybyszewski Bolesław, *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1501–1515*, Kraków 1965.
- , *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1526–1529*, Kraków 1984, nr 283.
- Renner Joanna, *Kafel ścienny? (fragment)*, w: *Tyniec. Kultura i sztuka benedyktynów od wieku XI do XVIII*, red. Klementyna Żurowska, Andrzej Włodarek, Kraków 1994.
- , *Późnorenesansowe kafle wawelskie z motywem rozety w kwadracie*, „Studia Waweliana”, 1992, t. 1.

- Ripa Cesare, *Ikonologia*, Kraków 2013.
- Rokosz Mieczysław, *Dzwony i wieże królewskiej Katedry na Wawelu. Dzwon Zygmunta*, Kraków 2021.
- Royt Jan, *Mistr Třeboňského oltáře*, Praha 2013.
- Rudy Maria, *Zniszczenia i konserwacja renesansowych kaflí Wielkiego Pieca z Dworu Artusa w Gdańsku*, „Ochrona Zabytków”, T. 49: 1996, nr 3.
- Sas-Zubrzycki Jan, *Kaflarstwo polskie*, Lublin 1918.
- Słowiński Mirosław, *Blazen. Dzieje postaci i motywu*, Poznań 1990.
- Soukupová Markéta, Soukup Michal, *Komorové kachle s náboženskými motivy – biblický král David*, w: *Svět kachlových kamen. Kachle a kachlová kamna severozápadních Čech*, Most 2017.
- Spieralski Zdzisław, *Jan Tarnowski 1488–1561*, Warszawa 1977.
- Splendor Solis. Alchemical treatises of Solomon Trismosin*, London 1920, tabl. XXI; http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=harley_ms_3469_fs001r, dostęp 14.09.2022.
- Stankiewicz Aleksander, *Trzy zespoły kaflí z zamku w Żywcu*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, T. 18: 2012.
- Suchy Magdalena, *Średniowieczny system grzewczy na terenie opactwa w Bierzwniku, woj. Zachodniopomorskie*, „Zeszyty Bierzwnickie”, 2002, z. 4.
- Szewczyk-Wojtasiewicz Magdalena, *Kafel miskowy o otworze kwadratowym*, w: *Kraków. Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791*, Kraków 2007.
- , *Kafel wieńczący z herbem Sforzów*, w: *Kraków. Europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257–1791*, Kraków 2007.
- Ślawska Gabriela, Ślawski Tadeusz, *Garncarstwo i kaflarstwo w Bieczu od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, w: *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów, 21–23 IX 1993*, Rzeszów 1994.
- Świechowska Aleksandra, *Kafle warszawskie*, w: *Szkice staromiejskie*, Warszawa 1955.
- Świercz-Zaleski Stanisław, *O piecach królewskich z roku 1525 mistrza Bartłomieja z Kazimierza na zamku wawelskim*, „Rzeczy Piękne”, 1931, r. 10, nr 7–12.
- Tazbir Janusz, *Blazen – istota nieśmiertelna*, w: *Literatura – historia – dziedzictwo. Prace ofiarowane Profesor Teresie Kostkiewiczowej*, Warszawa 2006.
- Tymonová Markéta, *Výroba kamnářské keramiky v českých zemích a dílna v Opavě*, „Archaeologia Historica”, T. 39: 2014.
- Vitanovský Michal, *Encyklopedie kachlů v Čechách a ve Slezku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlich gotiky a renesance*, Praha 2004.
- Vitanovský Michal, Menoušková Dana, *Kachlové formy z Prostějova – Kostelecké ulice. K technologickým a tvůrčím otázkám vzniku renesančních kachlových reliéfů*, „Archeologické Rozhledy”, T. 62: 2010.
- Völlnagel Jörg, *Harley MS. 3469: Splendor Solis or Splendour of the Sun – A German Alchemical Manuscript*, eBLJ 2011, Article 8, s. 3, il. 6, <https://www.bl.uk/eblj/2011articles/article8.html>
- Wagner Martina, *Böhmische Herrschaften auf sächsischen Kacheln*, w: *Kachle a kachlová kamna*, Ústecký kraj 2018.
- Walczak Marek, *Mistrz Teodoryk i czeskie malarstwo XIV wieku*, *Wielcy Malarze*, t. 144, Kraków 2001.
- Wałowcy Alina, *Badania przy kościele i klasztorze oo. Karmelitów na Piasku w Krakowie w 1963 roku (wykop II)*, „Materiały Archeologiczne”, T. 25: 1990.
- Wawrzyniak Piotr, *O kaflach i piecach w poznańskich domach*, „Kronika Miasta Poznania”, 1999, t. 67, nr 4.
- Wilska Małgorzata, *Blazen na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998.
- Winiarska Katarzyna, Trojanowska Maria, Czarska Lucyna, Kot Beata, *O kaflach, tudzież o garncarzach, kaflarzach i zdunach w Przemysłu*, Przemysł 2006.
- Zahel Dorota, *Kafle średniowieczne i nowożytnie w zbiorach Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej*, w: *Średniowieczne i nowożytnie kafle. Regionalizmy – podobieństwa – różnice*, red. Maria Dąbrowska, Halina Karwowska, Białystok 2007.
- Zisopulu-Bleja Kateriny, *Kafle*, w: *Średniowieczny system obronny miasta Poznania. Odcinek północno-zachodni. Wyniki badań archeologicznych*, Poznań 2013.
- Żaki Andrzej, *Badania nad przedlokacyjnym Krakowem w latach 1965–1969 (seria XIII i XIV)*, „Sprawozdania Archeologiczne”, T. 24: 1972.
- Żemigala Maria, *Ogrzewanie piecowe na zamku w Bolesławcu nad Prosną XIV–XVII w.*, Łódź 1987.
- , *Piec „herbowy” z XVI w. na zamku w Bolesławcu nad Prosną*, „Acta Archaeologica Lodziensia”, T. 31: 1986.

Strony internetowe

- <http://muzeum-zamojskie.pl/z/karta2/karta3.php?id=2061>
- <https://hausbuecher.nuernberg.de/75-Amb-2-317b-71-r/data>
- <https://smb.museum-digital.de/singleimage?resourcencr=114968>
- <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb00013106?page=18,19>
- <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11255737?page=185>
- <https://www.e-rara.ch/ebs/content/titleinfo/16618983>
- <https://www.nuernberger-hausbuecher.de/75-Amb-2-279-10-v/data>
- <https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/zaawansowane/katalog/544176>

Dariusz Niemiec – dr, pracownik naukowo-dydaktyczny na stanowisku adiunkta w Zakładzie Archeologii Średniowiecza i Czasów Nowożytnych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kierował badaniami archeologicznymi w krakowskim kwartale uniwersyteckim, Starej Synagodze na krakowskim Kazimierzu oraz w klasztorze Dominikanów w Krakowie i opactwie Cystersów w Mogile.

Jadwiga Olbrot – doktorantka w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Specjalizuje się w tematyce ceramiki późnośredniowiecznej i wczesnonowoczesnej.

GOTHIC, RENAISSANCE AND MANNERIST STOVE TILES FROM THE DECORATION OF HEATING STOVES OF THE DOMINICAN PRIORY IN KRAKÓW

This article presents a detailed stylistic, technological and chronological analysis of a large group of stove tiles discovered within the compound of the Dominican Priory in Kraków during many years of excavations conducted by Teofil Dębowski and Dariusz Niemiec, as well as significant, though more accidental, discoveries made by Fr. Adam Studziński OP. As a result of the archaeological research, several chronological groups of stove tiles have been defined, the oldest of which, of the pot tile type, can be traced to the 2nd half of the 14th century and to the 15th century. The group of late-Gothic slab tiles from the turn of the 16th century is unique, with rich figural representations. It was obtained from a 15th-century latrine discovered in the courtyard of a townhouse at 1 Dominikańska Street. Especially remarkable are the fully preserved panel tiles with such unique iconographic representations as a manticore, a coat of arms with the Jagiellonian eagle, a depiction of a young man in courtly garb with the Leliwa coat of arms, and a damaged tile with an Epiphany

scene. The richest in terms of motifs, style, colours and technology is the large collection of Renaissance tiles found at the Priory. Some of the stoves from this period have successfully been linked to historically known workshops of such masters as Grzegorz Kapłaniec from Piasek near Kraków and Bartosz from Kazimierz. Of unique significance in the context of stove-making from the era is the discovery of fragments of a ceramic cast for pressing early Renaissance tiles depicting St. Stanislaus with the resurrected legendary figure of Piotrowin. The youngest chronological and stylistic group is made up of Mannerist plate tiles with so-called *coltrine* continuation motifs, framed in contrasting white relief and blue background. The archaeological research also unequivocally demonstrated the late medieval pedigree of the *hypocaustum* type heating stoves in the Kraków Dominican Priory, and pointed to the functional connection of this heating system with the supply of warm air to the tiled stoves used in the nearest Priory rooms.